
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**ВИПУСК 125
(частина I)**

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

КИЇВ – 2015

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 125 (частина I).

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Інститут міжнародних відносин, 2015. – 173 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права, та міжнародних економічних відносин.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, науковий співробітник, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макєєнко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Скłodовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дец Йоахім, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кашкін С. Ю., доктор юридичних наук, професор, Московський державний юридичний університет ім. О. Є. Кутафіна (м. Москва, Російська Федерація).

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Мальгін А. В., доктор політичних наук, професор, Московський державний інститут міжнародних відносин (Університет) (м. Москва, Російська Федерація).

Манжоло В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Розач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).

Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.

Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин, тел. 483-11-25.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних, політичних і економічних наук.

Постанова президії ВАК України № 1-05/8 від 22. 12. 2010 р.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2015.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

США І «АРАБСЬКА ВЕСНА»

Скороход Ю. С.

Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *«Арабська весна», яка була спрямована на зміну політичних режимів (або ж, принаймні, на їх трансформацію) в низці арабських країн, стала цілковитою несподіванкою для США, що підтверджується як особливостями близькосхідної політики адміністрації Б. Обама до початку «арабської весни», так і безпосередньою реакцією Вашингтона на події в Єгипті – важливому союзнику Сполучених Штатів в регіоні.*

З огляду на зовнішньополітичні пріоритети на Близькому Сході особливого значення для США мали події в Перській Затоці та в Східному Середземномор'ї. В статті зазначається, що Туніс та Лівія в більшій мірі знаходилися на периферії близькосхідних інтересів США. Адміністрація Б. Обама де-факто визнала Магриб зоною відповідальності західноєвропейських союзників і вважала за доцільне обмежити свою участь у вирішенні спричинених «арабською весною» проблем субрегіону. В Перській затоці Вашингтон переважно покладався у вирішенні кризових ситуацій в Ємені та Бахреїні на свого регіонального союзника – Саудівську Аравію. Ключове ж значення з огляду на стратегічні інтереси США на Близькому Сході мали події в Єгипті.

В статті доведено, що у Сполучених Штатів на момент початку антиурядових виступів в арабських країнах (зокрема, в Єгипті) було відсутнє стратегічне бачення Близького Сходу в поставторитарний період. Це значною мірою спричинило прагматично-очікувальний, з низьким ступенем ризику характер реакції офіційного Вашингтону на розвиток подій в Єгипті. В цілому американська модель управління єгипетською кризою була спрямована на забезпечення плавного політичного транзиту, який би унеможлилював неконтрольований розвиток подій та мінімізував можливість переростання протистояння в громадянську війну, а також на недопущення приходу до влади антидемократичних антиамериканських ісламських сил, які б поставили під сумнів легітимність арабо-ізраїльського договору. Прихід в Єгипті до влади братів-мусульман на чолі з М. Мурсі в цілому вписувався в американську модель постреволюційного Єгипту.

Грунтуючись на дослідженнях впливу революцій на систему міжнародних відносин С. Уолта та К. Каца, автор прийшов до висновку, що успішні революції «арабської весни» (принаймні, на етапі їх безпосереднього здійснення) суттєво не вплинули на позиції США на Близькому Сході. Всі арабські країни, в яких мала місце зміна політичних режимів, в тій чи іншій мірі зберегли свою прозахідну зовнішньополітичну орієнтацію, або ж залишилися в орбіті впливу арабських союзників США.

Ключові слова: *США, Близький Схід, «арабська весна», міжнародні відносини.*

Постановка проблеми. Традиційна американська модель поширення впливу та підтримання статус-кво в близькосхідному регіоні, який займає особливе місце в системі між-

народних відносин з огляду на його стратегічну та енергетичну цінність, ґрунтувалася на розвитку стратегічного партнерства з Ізраїлем та встановленні тісних союзницьких відносин із низькою арабських країн (Саудівською Аравією та іншими аравійськими монархіями, Єгиптом, Йорданією тощо). «Арабська весна», яка була започаткована в 2010 р. подіями в Тунісі та згодом в тій чи іншій мірі охопила всі субрегіони Близького Сходу, поставила закономірне питання щодо того, яким чином зміна політичних режимів в деяких арабських країнах і, насамперед, в Єгипті, який традиційно розглядався Вашингтоном в якості одного із ключових гарантів регіональної стабільності, вплинули на позиції і, відповідно, на трансформацію політики США в регіоні.

Мета статті – дослідити безпосередню реакцію США на «арабську весну» та проаналізувати вплив цих подій на позиції США в близькосхідному регіоні.

В контексті даного конкретного завдання поза межами дослідження залишаються події та політичні процеси, спричинені появою в 2014 р. такого антисистемного елементу в структурі системи міжнародних відносин в близькосхідному регіоні, як «Ісламська держава» і, відповідно, реагування на них офіційного Вашингтону. На наше переконання, вищезгадані події та процеси здебільше є наслідком не стільки «арабської весни», скільки непродуманої (а подекуди й авантюристської) близькосхідної політики Дж. Буша-молодшого (зокрема, в Іраку), невирішеності сирійської проблеми та, до певної міри, суперечливої стратегії Б. Обами, яка була позначена браком американського лідерства в регіоні та істотним розривом між політичною риторикою (заявлені цілі) та політичною практикою.

Базова гіпотеза даного дослідження полягає в наступному: «арабська весна» суттєвим чином не вплинула на позиції США на Близькому Сході, хоч і поставила низку принципів питань, пов'язаних із забезпеченням стабільності в регіоні як пріоритетній меті американської близькосхідної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти даної теми стали об'єктом дослідження в роботах М. Лінча (M. Lynch) [1], К. Далакури (K. Dalacoura) [2], Дж. Селіма (G. Selim) [3], К. Коля (C.Kahl) [4], О. Васильєва, Д. Вініцького [5] тощо. В цілому слід відзначити наявність досить полярних підходів до оцінки політики адміністрації Б.Обами в період «арабської весни» – від стримано позитивних (М. Лінч, К. Коль) [4] до суто негативних (Ф. Джоржіс (Fawaz Gerges) [6].

Основні результати дослідження. *Особливості близькосхідної політики адміністрації Б. Обами до початку «арабської весни».* На формування близькосхідної політики адміністрації Б. Обами до початку «арабської весни» вплинули, принаймні, кілька суттєвих чинників.

Перший чинник. Б. Обама усвідомлював нагальну потребу держави у відновленні балансу внутрішньої та зовнішньої політики та, відповідно, змістив акценти в своїй політиці на вирішення, насамперед, внутрішніх проблем, які постали перед Сполученими Штатами.

Другий чинник. Інше, порівняно із адміністрацією Дж.Буша-молодшого, бачення світоустрою, а отже, і глобальної стратегії США та, відповідно, її регіональних пріоритетів. Ще на початку 2006 р. Б. Обама наголосив, що він є реалістом, а не ідеалістом як його попередник [6, р. 302]. Коли Б. Обаму попросили охарактеризувати «доктрину Обами», американський президент відповів: «...американське лідерство, що визнає зростання таких країн, як Китай, Індія та Бразилія. Це лідерство США, що усвідомлює наші обмеження стосовно ресурсів та спроможностей» [6, р. 301].

Що стосується регіональних пріоритетів, то, на думку американського президента, майбутнє Сполучених Штатів Америки буде вирішуватися в Тихоокеанському регіоні та

Азії, де зараз концентруються ключові загрози та виклики для США. А, отже, саме цей регіональний напрямок стає домінуючим в американській зовнішньополітичній практиці. Що стосується близькосхідного регіону, який традиційно був одним із пріоритетів на шкалі зовнішньополітичних інтересів США, то адміністрація Б. Обама визнавала, що регіон Близького Сходу є важливим для Сполучених Штатів, але при цьому вважала, що *виклики, які тут існують, становлять лише потенційні загрози для американських життєво важливих інтересів*.

Третій чинник. Б. Обама успадкував від республіканської адміністрації трансформоване регіональне середовище, яке характеризувалося посиленням антиамериканських настроїв в арабських країнах та підвищенням ступеню незалежності дій локальних акторів (зокрема, американських союзників), які в умовах зростання тенденції до становлення багатополарності світу кидали виклик своїми діями Сполученим Штатам в близькосхідному регіоні. З моменту приходу в Білий Дім Б. Обама відходить від ідеалістичних ідеологічних установок адміністрації Дж. Буша-молодшого щодо поширення демократії в світі, та демонструє прихильність до формування та здійснення американської зовнішньої політики в рамках традиційної для США реалістичної парадигми. Він, по суті, *відмовився від курсу на трансформацію Близького Сходу як системи* шляхом проведення низки термінових кардинальних економічних та політичних реформ в арабських країнах (серед яких чільне місце відводилося поширенню демократії, що передбачало комплекс заходів як заохочувального – надання допомоги в різних сферах тощо, – так і примусового – в тому числі, і проведення масштабних воєнно-силових акцій з метою повалення політичних режимів – характеру), які попередня адміністрація розглядала в якості суттєвої передумови для викорінення причин тероризму на Близькому Сході.

Наголос в близькосхідній політиці Б. Обама було зроблено, насамперед, на використанні «м'якої сили» та спробах налагодити конструктивні відносини із ключовими ісламськими державами близькосхідного регіону. Запорукою успіху мало стати нівелювання негативного іміджу США на Близькому Сході. В своїх програмній промові в Каїрському університеті (4 червня 2009 р.) Б. Обама визнав, що у відносинах США з мусульманським світом існує напруженість, яка спричинена появою негативних стереотипів у сприйнятті Америки в арабських країнах (як сили, ворожої традиціям ісламу) і, відповідно, ісламу серед американців (як такого, що є ворожим не тільки країнам Заходу, але й правам людини). Нагальною потребою, наголосив американський президент, є необхідність «...відкрити нову сторінку у взаємовідносинах між Сполученими Штатами та мусульманами, що проживають по всьому світу, на основі спільних інтересів і поваги один до одного, а також на основі того незаперечного факту, що Америка та іслам не є взаємовиключними поняттями, і тому їм не має потреби в суперництві» [7, р. 760-761]. При цьому Б. Обама особливо акцентував увагу на тому, що «Америка не веде – і ніколи не буде вести – війну із ісламом» [7, р. 762].

Однак, попри активну риторику щодо необхідності започаткування взаємовідносин між США та мусульманськими країнами на нових засадах, близькосхідному курсу адміністрації Б. Обама були притаманні традиційні риси американської близькосхідної політики, а саме спрямованість на збереження статус-кво та стабільності в регіоні. Більш того, на відміну від своїх попередників, Б. Обама взяв курс на те, щоб не поглиблювати своє залучення до подій на Близькому Сході, намагаючись тримати певну дистанцію від соціально-економічних проблем та конфліктів в цьому регіоні. Це знаходило свій вияв і в тому, що офіційний Вашингтон намагався уникнути перед своїми регіональними союзниками зобов'язань, які б передбачали ймовірність прямого воєнного втручання Вашингтону в події на Близькому Сході. «Адміністрація Обама, – наголошують американ-

ські дослідники Ф. Гаус (F. Gause III) та Я. Лустік (I. Lustick), – виявилася менш сприйнятливою до маніпуляцій з боку своїх локальних союзників, аніж попередні адміністрації, демонструючи, що її масштабні інтереси на Близькому Сході, що змінюється, не можуть бути забезпечені військовими авантюрами» [8, р. 4].

Формування підходів адміністрації Б. Обама щодо «арабської весни». Поняття «арабська весна» включає в себе цілу низку подій, спрямованих на зміну політичних режимів (або ж, принаймні, на їх трансформацію) в ряді арабських країн (Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені, Бахреїні і, до певної міри, в Саудівській Аравії, Йорданії тощо)¹.

Більшість дослідників переконані, що «арабська весна» стала повною несподіванкою для Сполучених Штатів. Аналіз близькосхідної політики адміністрації Б. Обама, яка передувала цим подіям, дає підстави погодитися із цією точкою зору. Одним із суттєвих викликів «арабської весни» для офіційного Вашингтону стала поява стратегічної дилеми: «американське лідерство в регіоні – курс Б. Обама на незалучення в події на Близькому Сході». Необхідність американського лідерства було визнано як американськими політологами, так і політиками. Зокрема, як зазначив у своєму виступі помічник державного секретаря США з політичних питань В. Бернс, допомога арабським реформаторам в досягненні їх цілей «є найважливішим викликом для американської зовнішньої політики, який постав перед нами після закінчення холодної війни», оскільки, як він наголосив, «не існує автоматичного та визначеного наперед успіху таких транзитів» [9, р. 9]. В свою чергу, тогочасний держсекретар США Х. Клінтон наголосила, що це завдання є не проявом іdealізму, а стратегічною необхідністю [9, р. 10].

Стратегічну дилему (потреба в американському лідерстві в регіоні – курс на незалучення в події на Близькому Сході) адміністрація Б. Обама вирішувала не шляхом істотної трансформації близькосхідного курсу, а в контексті попередньої прагматичної політики, яка ґрунтувалася на таких принципах, як спільні безпекові інтереси, партнерство та мультилатеріалізм із врахуванням значення субрегіонів, «зон безпеки» та окремих країн Близького Сходу на шкалі американських зовнішньополітичних пріоритетів.

З огляду на американські зовнішньополітичні інтереси із трьох «зон безпеки» близькосхідного регіону (*Західне Середземномор'я* (Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко, Туніс, та Південно-західна Європа), *Східне Середземномор'я* (Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Сирія, Туреччина), *Перська затока* (держави-члени РСАДПЗ, Ємен, Ірак, Іран) [10, р. 122], пріоритетними для США, без сумніву, є Перська затока та Східне Середземномор'я. В цьому сенсі для офіційного Вашингтону особливого значення набували події «арабської весни» саме в цих двох «зонах безпеки».

Туніс та Лівія в більшій мірі знаходилися на периферії близькосхідних інтересів США, а, отже, події в цих країнах оцінювались здебільше в контексті занепокоєння з боку американських регіональних союзників та впливу цих подій на стабільність в регіоні в цілому, неприйнятності приходу до влади в них радикальних ісламських політичних сил, які б були вороже налаштовані щодо Заходу, та, зокрема, щодо США. В руслі своєї зовнішньої політики адміністрація Б. Обама де факто визнала Магриб зоною відповідальності західноєвропейських союзників і вважала за доцільне обмежити свою участь у вирішенні проблем субрегіону. Як наслідок, збройні сили США не брали активної участі у воєнній операції проти М. Каддафі, відігрававши, по суті, допоміжну роль у складі міжнародної коаліції, яка очолювалася Францією та Великою Британією.

Ставлення адміністрації Б. Обама до подій «арабської весни» в субрегіоні Перської затоки дає підстави стверджувати, що офіційний Вашингтон покладався у вирішенні кри-

¹ сирійська криза, на нашу думку, стоїть осторонь подій «арабської весни».

зових ситуацій, що склалися в Ємені та Бахреїні, на свого регіонального союзника – Саудівську Аравію.

Таким чином, ключове значення з огляду на стратегічні інтереси США в близькосхідному регіоні мали події в Єгипті, і саме реакція на події в цій країні, на нашу думку, найбільш рельєфно окреслює процес формування підходів адміністрації Б. Обама до «арабської весни». Як зазначив американський конгресмен Х. Берман (H. Berman), «...ми ніколи не могли припустити, що наступною після Тунісу стане єгипетська революція» [11, р. 6]. Неочікуваність для США розвитку подій в Єгипті підтверджується і першими коментарями представників адміністрації Б. Обама на ці події. Так, держсекретар США Х. Клінтон 25 січня 2011 р. (тобто в перший день демонстрацій в Каїрі) заявила: «За нашими оцінками єгипетський уряд є стабільним» [11, р. 2]. Одночасно віце-президент США Дж. Байден в своєму інтерв'ю 27 січня наголосив, що не вважає Х. Мубарака диктатором [11, р. 2]. Згідно із Wall Street Journal, посадові особи, які брали участь 31 січня 2011 р. у засіданні Ради національної безпеки США, констатували відсутність у адміністрації Б. Обама плану дій на випадок надзвичайних обставин, тобто краху уряду Х. Мубарака [11, р. 2.]. Ці факти дають підстави зробити висновок, що у Сполучених Штатів на момент початку антиурядових виступів в арабських країнах (зокрема, в Єгипті) було відсутнє стратегічне бачення Близького Сходу в поставторитарний період (тобто, після падіння авторитарних режимів). Це значною мірою спричинило прагматично-очікувальний, з низьким ступенем ризику характер реакції офіційного Вашингтону на розвиток подій в Єгипті, якому було притаманне надсилання суперечливих (особливо на початку «єгипетської весни») сигналів супротивникам щодо своєї позиції. Як наслідок, єгипетський політичний режим та його арабські союзники критикували американців за те, що вони залишили у скрутний час свого регіонального союзника – Х. Мубарака, який завжди був надійним другом Сполучених Штатів, а єгипетські протестувальники та арабська громадська думка висловили невдоволення американською індіферентністю.

За наявності концептуального вакууму щодо майбутнього Близького Сходу в американському політичному істеблішменті розгорнулися досить гострі дебати стосовно того, якою має бути реакція США на події в Єгипті. Представники держдепартаменту та міністерства оборони розглядали кризу в Єгипті скрізь призму американських стратегічних інтересів в близькосхідному регіоні, зокрема з огляду на ймовірні загрози миру між Єгиптом та Ізраїлем та їх наслідки для розгортання близькосхідного мирного процесу в цілому. В той же час, частина адміністрації Б. Обама була переконана, що така занепокоєність проблемами стабільності в близькосхідному регіоні «поставить президента США на «хибний бік історії», і вимагали стати на бік демократії, підтримавши демократичний транзит в Єгипті [6, р. 307].

Остаточний підхід адміністрації Б. Обама до подій в Єгипті було, як уявляється, сформовано на кінець січня – початок лютого 2011 р. Про це свідчить реакція адміністрація Б. Обама на заяву 1 лютого 2011 р. Х. Мубарака, в якій було окреслено ключові положення його позиції щодо ймовірних політичних змін в Єгипті, а саме:

- а) відмова подати у відставку з посади президента;
- б) запевнення, що він не буде висувати свою кандидатуру на майбутніх президентських виборах після закінчення терміну його президентства;
- в) надання гарантій, що його син Гамаль не стане його наступником.

За годину після вищезгаданої заяви американський президент подзвонив Х. Мубараку і наголосив, що цих кроків недостатньо. «Час репрезентувати народу Єгипту його наступний уряд», – сказав Б. Обама. – «Майбутнє вашої країни знаходиться під загрозою» [6, р. 307].

Таким чином, офіційний Вашингтон ухвалив рішення більше не підтримувати Х. Мубарака в кризовій ситуації, а його відставку розглядав як важливу передумову її врегулювання. В той же час, Сполучені Штати не зробили спроб підтримати протестний рух в Єгипті. Відсутність будь-яких кроків Вашингтону в цьому напрямку була зумовлена як особливостями американського бачення виходу Єгипту із кризи, так і власне об'єктивним аналізом реальної ситуації та співвідношення політичних сил в цій арабській країні. Американська модель управління єгипетською кризою була спрямована на забезпечення плавного політичного транзиту, який би унеможливив неконтрольований розвиток подій та мінімізував можливість переростання протистояння в громадянську війну. Складовими такої моделі уявлялися наступні:

- відставка Х. Мубарака та проведення дострокових президентських виборів;
- неприйнятність надмірного застосування сили з боку силових структур проти учасників протестів;
- започаткування національного діалогу (за згодою самих єгиптян, без будь-якої ініціативи та гарантій з боку Вашингтону).

Можна стверджувати, що ключовим елементом цієї моделі була відставка Х. Мубарака та проведення дострокових президентських виборів. Враховуючи стислі терміни підготовки до президентських виборів та організаційну слабкість опозиції, американські політики дійшли висновку, що з великою вірогідністю «наступним президентом буде чи представник Національно-демократичної партії Мубарака чи братів-мусульман як двох найбільш організованих на поточний момент політичних сил» [11, р. 7]. Іншими словами, курс Сполучених Штатів на згуртування та мобілізацію зусиль опозиції з метою забезпечення її перемоги на президентських виборах, по суті, був визнаний як безперспективний, оскільки апріорі був приречений на невдачу.

В цьому контексті, на нашу думку, відмова адміністрації Б.Обами від спроб зберегти при владі Х. Мубарака не свідчила про істотну трансформацію американської політики щодо Єгипту. Навпаки, відсторонення від влади Х. Мубарака відкривало більші можливості для маневру в царині збереження при владі представників пануючого режиму в Єгипті, оскільки давала змогу сконцентрувати критику протестуючих виключно на особі єгипетського президента та на виконанні їх головної вимоги – його відставці. Певні сподівання американські політологи покладали на єгипетських військових. Зокрема, американський конгресмен Х. Берман переконував, що «В будь-якому транзиті військові мають відігравати вирішальну роль – так, як це вони робили завжди. Ось чому ... є важливим, щоб наші програми військової допомоги тривали ... настільки довго наскільки військові продовжуватимуть відігравати конструктивну роль в здійсненні демократичного транзиту» [11, р. 6]. Сподівання (але із певними застереженнями) покладалися на голову служби розвідки та віце-президента Єгипту генерала О. Сулеймана, який закликав до національного діалогу єгипетські політичні сили. Американський конгресмен Г. Акерман (G. Ackerman) зауважував з цього приводу: «Генерал Сулейман є сильною, серйозною та здібною людиною, але неясно, чи буде він здійснювати єгипетський транзит на користь єгипетського народу, чи зупинить його» [11, р. 9].

На момент проведення президентських виборів в адміністрації Б.Обами було окреслено наступне бачення посттранзитного Єгипту:

- збереження тісних зв'язків із Сполученими Штатами та попередньої зовнішньополітичної орієнтації на США;
- секулярний характер держави;
- підтримка новою єгипетською владою демократії та універсальних прав людини;
- визнання та виконання основних положень мирного договору із Ізраїлем.

Тим самим були визначені і головні загрози для Сполучених Штатів в ході політичного транзиту в Єгипті: прихід до влади антидемократичних антиамериканських ісламських сил, які ставлять під сумнів легітимність арабо-ізраїльського договору. На тлі цього іншої конфігурації набувала стратегічна дилема, яка постала в Єгипті перед офіційним Вашингтоном: адміністрацією Б. Обама вона була трансформована із традиційної для близькосхідної політики США «м'який авторитаризм чи політичний іслам» в «помірквані ісламісти чи радикальні, антиамерикансько налаштовані ісламісти». Прихід до влади братів-мусульман на чолі з Мухаммедом Мурсі в цілому вписувався в американську модель постреволуційного Єгипту і дозволяв, до певної міри, вирішити вищезгадану стратегічну дилему.

Таким чином, можна констатувати, що на першому етапі політичного єгипетського транзиту (тобто з моменту початку революції і до відсторонення від влади Х.Мубарака та проведення президентських виборів) адміністрації Б. Обама, яка дотримувалася прагматичного погляду на використання американського обмеженого впливу на здійснення змін в Єгипті, в цілому вдалося досягнути поставлені цілі.

Вплив «арабської весни» на позиції США в близькосхідному регіоні. На думку багатьох дослідників, і, зокрема, С. Уолта (S. Walt), вплив революційних подій на систему міжнародних відносин (регіональну, а той і глобальну) проявляється в тому, що «революції інтенсифікують безпекову конкуренцію та підвищують ризик війни» [12, р. 269]. В свою чергу М. Кац (M. Katz) зазначає, що загрози від хвилі, які поширюються в регіоні внаслідок революцій, для великих країн, що підтримують статус-кво, «полягають в тому, що уряди союзні до них можуть бути скинуті чи заміщені союзниками їх ворога. Цей страх «падіння доміно» слугує зростанню важливості країни, що має менше цінності сама по собі для держав, які підтримують статус-кво» [13, р. 76-77]. Іншими словами, вплив революцій в окремій країні на позиції тієї чи іншої позарегіональної чи регіональної держави в системі регіональних міжнародних відносин проявляється шляхом як ймовірного виникнення міждержавного конфлікту (внаслідок революції в певній країні), так і істотної зміни союзницьких відносин держави, що, в свою чергу, може призвести до неприйнятної зміни регіонального балансу сил.

На наш погляд, до цього переліку можна додати ще один досить суттєвий критерій, який уявляється важливим при аналізі впливу революційних подій особливо на позиції держави, що підтримує статус-кво, а саме: очікування регіональних союзників стосовно реакції даної держави на ці події і ймовірність зміни модальностей у їх відносинах із країною, що підтримує статус-кво. В даному випадку мова йде про ймовірний вплив «арабської весни» на відносини США з їх близькосхідними союзниками.

Попри зміну політичних режимів в Тунісі та Єгипті, ці країни в цілому зберегли прозахідну зовнішньополітичну орієнтацію. Більш того, під час візиту до Вашингтона туніського президента Каїда Ес-Селсі, президент США Б. Обама оголосив про намір надати Тунісу статус основного союзника поза НАТО, процес надання якого було завершено в липні 2015 р. Отже, Туніс став 16-ю країною, яку Вашингтон визнав основним союзником поза НАТО з усіма привілеями та повноваженнями.

Що стосується Лівії та Ємену, де внаслідок процесу відсторонення від влади відповідно М. Каддафі та А. Салеха (що відбулося в першому випадку силовим шляхом, а в другому – шляхом досягнення компромісу, а саме добровільній передачі А. Салехом влади своєму віце-президентові А. Р. Мансуру Хаді в обмін на гарантії недоторканності та вільного виїзду за межі країни) був, по суті, започаткований процес їх дезінтеграції, то нова офіційна влада дотримувалася зовнішньополітичної орієнтації чи на Західну Європу (Лівія), чи на регіонального союзника США – Саудівську Аравію (Ємен).

Якщо проаналізувати вплив «арабської весни» на відносини Сполучених Штатів із своїми регіональними союзниками на Близькому Сході, то можна із впевненістю стверджувати, що на початковому етапі арабських революцій мало місце певне охолодження відносин із Саудівською Аравією, яка очікувала принципово іншої реакції на ці події з боку адміністрації Б. Обама. Найбільш рельєфно розбіжності американської та саудівської позиції проявилися в баченні шляхів виходу із політичної кризи в Бахреїні. З моменту початку там кризи офіційний Вашингтон закликав правлячу родину аль-Халіфа утриматися від надмірного застосування сили проти свого народу та наголошував на необхідності проведення «серйозних реформ та негайного діалогу» із лідерами опозиції [9, р. 8] з метою попередження затяжної політичної кризи та насильства. Таким чином, Сполучені Штати на цьому етапі розглядали події в Бахреїні в більшій мірі в контексті «арабської весни» в цілому, хоч і висловили певні застереження. Зокрема, Дж. Керрі (на той час сенатор від штату Массачусетс) виступав проти формування Сполученими Штатами будь-якого універсального підходу до подій «арабської весни», за якого ігнорувалася б специфіка кожної конкретної країни. На питання щодо можливості здійснення демократичного транзиту в арабських країнах за єдиною схемою він відповів категорично негативно: «Всі країни є різними. Єгипет не є Йорданією, та Йорданія не є Лівією, і кожна із них не є Бахреїном чи Саудівською Аравією. Кожна із них має власну культуру, свої власні ... реалії» [9, р. 3].

В той же час, Саудівська Аравія оцінювала події в Бахреїні, насамперед, в контексті геостратегічного протистояння з Іраном в Перській затоці, наголошуючи на тому, що ці події інспіровані ззовні Тегераном з метою отримання геостратегічної вигоди та порушення балансу сил в субрегіоні. На початку березня 2011 р. Саудівська Аравія та інші держави-члени РСАДПЗ ухвалили рішення про введення своїх військово-поліцейських контингентів на територію Бахреїну з тим, щоб протидіяти можливому проіранському перевороту та поваленню правлячої монархії. Це дозволило стабілізувати ситуацію в цій країні, насамперед, силовими методами.

Зустріч в квітні 2011 р. короля Саудівської Аравії Абдаллаха з міністром оборони США Р. Гейтсом (на якій питання саудівської інтервенції в Бахреїн навіть не піднімалося, а обговорювалися винятково можливості постачання американської зброї Ер-Ріяду на суму більш ніж 60 млрд. дол. США та модернізації королівської ракетної системи оборони [6, р. 308]) засвідчила покращення відносин між обома країнами, а також мовчазну згоду офіційного Вашингтону стосовного саудівських миротворчих зусиль в Бахреїні.

Висновки. Таким чином можна констатувати наступне: успішні революції «арабської весни» (принаймні, на етапі їх безпосереднього здійснення) суттєво не вплинули на позиції США на Близькому Сході. Всі арабські країни, в яких мала місце зміна політичних режимів, в тій чи іншій мірі зберегли свою прозахідну зовнішньополітичну орієнтацію, або ж залишилися в орбіті впливу арабських союзників США (наприклад, Ємен в орбіті впливу Саудівської Аравії).

В той же час, події «арабської весни» свідчать про нові тенденції, з якими Сполучені Штати мають рахуватись в своїй близькосхідній політиці, а саме: реальні прояви активної здатності арабських мас до самоорганізації для досягнення цілком визначених цілей. Зауважимо, що американській політиці на Близькому Сході протягом десятиріч був притаманний, значною мірою, *персоніфікований характер*, тобто орієнтація на конкретні особистості (президенти, королі, керівники держав тощо), які розглядалися в якості основних партнерів та провідників американських інтересів та, по суті, в якості важливих гарантів стабільності на Близькому Сході. Таким чином, збереження при владі проамериканських авторитарних режимів, їх сталість розглядалися Вашингтоном як запорука регіональної

стабільності. Феномен арабських диктаторських режимів в контексті забезпечення регіональної стабільності полягав в тому, що вони були здатні за допомогою сили контролювати існуючі в соціумі протиріччя (зокрема, міжетнічні та міжконфесійні), які після падіння цих режимів мали визначальний вплив на розвиток відповідних арабських суспільств. «Арабська весна» засвідчила, що курс США на підтримку диктатур для забезпечення стабільності в близькосхідному регіоні, значною мірою, вичерпав себе і пов'язаний із певними ризиками в майбутньому.

Список використаної літератури

1. Lynch M. America and Egypt After the Uprisings / Marc Lynch // *Survival*. – April-May 2011. – Vol. 53. – № 2. – P. 31-42.
2. Dalacoura K. The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications / K. Dalacoura // *International Affairs*. – 2012. – № 88 (1). – P. 63-79.
3. Selim G. The United States and the Arab Spring: The Dynamics of Political Engineering / G. Selim // *Arab Studies Quarterly*. – 2013. – № 35 (3). – P. 255-272.
4. Kahl C. H., Lynch M. U. S. Strategy after the Arab Uprisings: Toward Progressive Engagement / Colin H. Kahl, Marc Lynch // *The Washington Quarterly Spring 2013*. – № 36 (2). – P. 39-60.
5. Васильев А. М., Виницкий Д. И. Новый виток египетской революции / А. М. Васильев, Д. И. Виницкий // *Азия и Африка сегодня*. – 2014. – № 1. – С.4-11.
6. Gerges F.A. The Obama approach to the Middle East: the end of America's moment? / Fawaz A. Gerges // *International Affairs*. – 2013. – № 89 (2). – P. 299-323.
7. Obama B. Remarks in Cairo, 4 June, 2009 // Barack Obama // *Compilation of Presidential Documents*. – Washington : The U. S. Government Publishing Office, 2009. – June. – P. 760-768.
8. Gause F. G. III, Lustick I. S. America and the Regional Powers in a Transforming Middle East / F. Gregory Gause, III, Ian S. Lustick // *Middle East Policy*. – Summer 2012. – Vol. XIX. – №. 2. – P. 1-9.
9. Popular Uprising in the Middle East: The Implications for U.S. Policy. Hearings before the Committee on Foreign Relations United States Senate One Hundred Twelfth Congress 1st Session, March 17, 2011. – Washington: U.S. Government Printing Office, 2011. – 39 p.
10. Yaffe M. The Gulf and a New Middle East Security System // *Middle East Policy*. – Fall 2004. – № 3. – P. 118-130.
11. Recent Developments in Egypt and Lebanon: Implications for U. S. Policy and Allies in Broader Middle East. Hearings before the Committee on Foreign Affairs House of Representatives One Hundred Twelfth Congress 1st Session, February 9 and 10 2011. – Washington: U.S. Government Printing Office, 2011. – 162 p.
12. Walt S. M. Revolution and War / Stephen M. Walt. – Ithaca, New York : Cornell University Press, 1996. – 373 p.
13. Katz M. N. The International Relations of the Arab Spring/ Mark N. Katz // *Middle East Policy*. – Summer 2014. – Vol. XXI. – № 2. – P. 76-84.

THE UNITED STATES AND THE «ARAB SPRING»

Skorokhod Yu.

Doctor of Political Sciences, Professor of International Organizations and Diplomatic Service the Chair of Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. «Arab Spring», which was aimed at changing the political regime (or, at least, their transformation) in a number of Arab countries, was a complete surprise for the United

States, as evidenced by features like the Obama administration Middle East policy before the «Arab spring» and Washington's direct response to the events in Egypt – an important US ally in the region.

Given the foreign policy priorities in the Middle East of particular importance for the United States had events in the Persian Gulf and the Eastern Mediterranean. The article noted that Tunisia and Libya were to a greater extent on the periphery of US Middle East interests. Obama administration de facto recognized the Maghreb area of responsibility of Western allies and considered it appropriate to limit their participation in the decision caused «Arab spring» problems subregion. In the Gulf, Washington relied predominantly in solving crises in Yemen and Bahrain in their regional allies – Saudi Arabia. The key importance is given to strategic US interests in the Middle East had events in Egypt.

The article proved that in the United States at the start of anti-government protests in Arab countries (particularly in Egypt) there was no strategic vision of the Middle East in post period. This is largely caused pragmatic and expectant, low-risk nature of official Washington reaction to the developments in Egypt. In general, American Egyptian crisis management model was designed to ensure a smooth political transit, which would make it impossible uncontrolled development and minimize the possibility of conflict escalation in the civil war and to prevent the coming to power of Islamic anti-American anti-democratic forces that would put into question the legitimacy arabo-Israeli agreement. The coming to power in Egypt, the Muslim Brotherhood, led by Mursi generally fit into American model of post-revolutionary Egypt.

Based on studies of the impact of revolutions in the system of international relations and S. Uolta K. Katsa, the author concluded that successful revolution «Arab spring» (at least at the stage of immediate implementation) has not significantly affected the US position in the Middle East. All Arab countries, which has been a change of political regime in one way or another have retained their pro-Western foreign policy orientation, or were in the orbit of influence of Arab allies.

Key words: USA, Middle East, «Arab spring», international relations.

References

1. Lynch M. America and Egypt After the Uprisings / Marc Lynch // Survival. – April-May 2011. – Vol. 53. – № 2. – P. 31-42.
2. Dalacoura K. The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications / K. Dalacoura // International Affairs. – 2012. – № 88 (1). – P. 63-79.
3. Selim G. The United States and the Arab Spring: The Dynamics of Political Engineering / G. Selim // Arab Studies Quarterly. – 2013. – № 35 (3). – P. 255-272.
4. Kahl C. H., Lynch M. U. S. Strategy after the Arab Uprisings: Toward Progressive Engagement / Colin H. Kahl, Marc Lynch // The Washington Quarterly Spring 2013. – № 36 (2). – P. 39-60.
5. Vasil'ev O., Vinitskij D. Noviy vitok egipetskoy revoljutsii / O.Vasil'ev, D.Vinitskij // Aziya i Afrika segodnya. – 2014. – № 1. – S. 4-11.
6. Gerges F.A. The Obama approach to the Middle East: the end of America's moment? / Fawaz A. Gerges // International Affairs. – 2013. – № 89 (2). – P. 299-323.
7. Obama B. Remarks in Cairo, 4 June, 2009 // Barack Obama // Compilation of Presidential Documents. – Washington: The U.S. Government Publishing Office, 2009. – June. – P. 760-768.
8. Gause F. G. III, Lustick I. S. America and the Regional Powers in a Transforming Middle East / F. Gregory Gause, III, Ian S. Lustick // Middle East Policy. – Summer 2012. – Vol. XIX. – № 2. – P. 1-9.
9. Popular Uprising in the Middle East: The Implications for U.S. Policy. Hearings before the Committee on Foreign Relations United States Senate One Hundred Twelfth Congress 1st Session, March 17, 2011. – Washington: U. S. Government Printing Office, 2011. – 39 p.
10. Yaffe M. The Gulf and a New Middle East Security System // Middle East Policy. – Fall 2004. – № 3. – P. 118-130.

11. Recent Developments in Egypt and Lebanon: Implications for U. S. Policy and Allies in Broader Middle East. Hearings before the Committee on Foreign Affairs House of Representatives One Hundred Twelfth Congress 1st Session, February 9 and 10. 2011. – Washington : U. S. Government Printing Office, 2011. – 162 p.
12. Walt S. M. Revolution and War / Stephen M. Walt. – Ithaca, New York : Cornell University Press, 1996. – 373 p.
13. Katz M. N. The International Relations of the Arab Spring / Mark N. Katz // Middle East Policy. – Summer 2014. – Vol. XXI. – № 2. – P. 76-84.

США И «АРАБСКАЯ ВЕСНА»

Скороход Ю. С.

Доктор политических наук, профессор кафедры международных организаций и дипломатической службы Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. «Арабская весна», имеющая целью изменение политических режимов (или, по крайней мере, их трансформацию) в ряде арабских государств, стала полной неожиданностью для США, что подтверждается как особенностями ближневосточной политики администрации Б. Обамы до начала «арабской весны», так и непосредственной реакцией Вашингтона на события в Египте – важнейшего союзника Соединенных Штатов в регионе.

С точки зрения внешнеполитических приоритетов на Ближнем Востоке особое значение для США имели события в Персидском заливе и Восточном Средиземноморье. В статье акцентируется внимание на том, что Тунис и Ливия находились на периферии ближневосточных интересов США и, следовательно, администрация де-факто признала Магриб зоной ответственности западноевропейских союзников и считала целесообразным ограничить свое участие в решении субрегиональных проблем, порожденных «арабской весной». В Персидском заливе Вашингтон преимущественно полагался в решении кризисных ситуаций, возникших в Йемене и Бахрейне, на своего регионального союзника – Саудовскую Аравию. Ключевое же значение с точки зрения стратегических интересов США на Ближнем Востоке имели события в Египте.

В статье доказано, что у Соединенных Штатов на момент начала антиправительственных выступлений в арабских странах (в частности, в Египте) отсутствовало стратегическое видение Ближнего Востока в поставторитарный период. Этим во многом объясняется прагматично-выжидательный с низкой степенью риска характер реакции официального Вашингтона на развитие событий в Египте. В целом, американская модель управления египетским кризисом была ориентирована на обеспечение плавного политического транзита, который бы исключал неконтролируемое развитие событий и минимизировал возможность перерастания противостояния в гражданскую войну, а также упреждал приход к власти антидемократических антиамериканских исламских сил, которые бы поставили под сомнение легитимность арабо-израильского договора. Приход к власти в Египте братьев-мусульман во главе с М. Мурси в целом вписывался в американскую модель постреволюционного Египта.

Основываясь на исследованиях влияния революций на систему международных отношений С. Уолта и К. Каца, автор пришел к выводу, что успешные революции «арабской весны» (по крайней мере, на этапе их осуществления) не имели существенного влияния на позиции США на Ближнем Востоке. Все арабские государства, в которых произошла смена политических режимов, в той или иной мере сохранили свою прозападную внешнеполитическую ориентацию или же остались в орбите влияния арабских союзников США.

Ключевые слова: США, Ближний Восток, «арабская весна», международные отношения.

УДК 355/359

МОДЕЛЬ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ ПОСТРЕВОЛЮЦІЙНОЇ УКРАЇНИ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

Головченко В. І.

Доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. В статті, із застосуванням політико-системного, структурно-функціонального й компаративного методів дослідження, здійснено спробу окреслити оптимальну модель зовнішньої політики України, крізь призму основних переваг і ризиків для неї в умовах збройної агресії Росії, що зруйнувала неоліберальні та неофункціональні засади миру та стабільності в Європі. Оскільки внаслідок відвертого пограння Кремлем норм і принципів міжнародного права проблеми національної безпеки України вийшли на глобальний рівень, проаналізовано ймовірні чотири варіанти її стратегічного вибору в міжнародній діяльності:

- 1) нейтралітет (неприєднання);
- 2) європейська інтеграція (без вступу в НАТО) чи «фінляндизація»;
- 3) євроатлантична інтеграція з набуттям повноправного членства в Альянсі;
- 4) регіональне партнерство.

Хоча євроатлантична інтеграція є найбільш надійним шляхом гарантування національної безпеки й суверенітету України, брак суспільного консенсусу й часу для реформ та набуття відповідних критеріїв для вступу в НАТО і ЄС зумовлює для офіційного Києва доцільність налагодження асиметричного військово-політичного партнерства зі США.

Ключові слова: агресія, безпека, демократія, держава, зовнішня політика, інтеграція, партнерство, суверенітет.

Постановка проблеми. Перемога Революції гідності в лютому 2014 р. надала чи не останній шанс для подолання «кризи неспроможності» незалежної України й утвердження незворотності вибору, зробленого на Євромайдані на користь євроатлантичних цінностей. Але за такий стратегічний цивілізаційний і структурний прорив Україні довелося зазнати неспровокованої збройної агресії з боку Росії (усупереч нормам міжнародного права й низці чинних міжнародних договорів), анексії нею Криму та організованого й збройно підтриманого Кремлем сепаратистського заколоту в Донецькій і Луганській областях. Постреволюційна українська влада зазнала випробування не лише на вміння ефективно протидіяти російському силовому тиску та на здатність реально розпочати й просувати системні реформи, але й на спроможність організації міжнародно-політичного забезпечення згаданого вибору України – передусім розроблення оптимальної моделі її зовнішньої політики, що гарантувала б національну безпеку.

Агресивна й зухвала поведінка Росії брутально порушила суверенітет України та зруйнувала її територіальну цілісність, знехтувала базові норми й принципи міжнародного права, поставила архітектуру європейської безпеки й «вестфальську» модель світового устрою перед серйозними випробуваннями, небаченими з часів холодної війни. Таким чином, проблеми національної безпеки України вийшли за межі її державних кордонів і набули регіонального та глобального виміру.

Мета статті – окреслити раціональну модель зовнішньої й безпекової політики постреволюційної України, крізь призму основних переваг і ризиків для держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автор уже вдавався до аналізу й прогнозування оптимального стратегічного напрямку зовнішньої політики України після перемоги Революції гідності 2014 р. [1], а також використав окремі напрацювання вітчизняних учасників проекту, ініційованого американським безпартійним Фондом Маршалла для компаративного дослідження нових загроз європейській безпеці після силової анексії Росією Криму [2].

Основні результати дослідження. Майже десятиліття тому радник Президента США В. Клінтона й старший науковий співробітник Ради з міжнародних відносин М. Мандельбаум у книзі з обнадійливою назвою «Світанок миру в Європі» досить несподівано для західної аналітичної спільноти (це був рік поразки Росії в 1-й Чеченській війні й підписання відомих Хасавюртських угод) наголосив: «Сьогодні найнебезпечнішим місцем на континенті є кордон між Росією та Україною... Зусилля Росії, спрямовані на поглинання цілої України або її частини, чи розвал цієї країни, що буде результатом цілеспрямованої політики відтворення великої Російської держави, чи то внаслідок будь-якого поєднання цих двох чинників, якщо до цього дійде, матимуть серйозні наслідки для всієї Європи. Вони можуть істотно пошкодити, а може навіть цілком знищити спільно вироблене після закінчення холодної війни відчуття безпеки. Росія після успішного поглинення України знову може стати міжнародною потугою, що вестиме політику експансії на Захід і становитиме серйозну загрозу для цілої Європи» [3, р. 200].

«Призупинення» Кремлем у липні 2007 р. чинності Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990 р. було першим попереджувальним сигналом, але саме «Стара Європа» (в лиці ФРН, Франції й Італії) заблокувала ухвалення Планів дій щодо членства в НАТО для України й Грузії (та Македонії) на квітневому саміті Альянсу в Бухаресті 2008 р. (де В. Путін на закритому засіданні Ради Росія – НАТО відверто пояснив Дж. Бушу-молодшому, що «Україна – це навіть не держава» і досить прозоро натякнув, що в разі прийняття в НАТО України вона просто припинить існування), а після російського вторгнення в Грузію через чотири місяці Європа звинуватила в розв'язанні війни не агресора, а жертву, й обрала за краще вести «звичайний бізнес» із нападником.

У результаті було підписано кілька вигідних військових контрактів, які остаточно дозволили Кремлю значно модернізувати російську армію; європейські лідери – від Г. Шредера до Н. Саркозі, від С. Берлусконі до В. Клауса намагалися сподобатися В. Путіну й занедбали національну оборону своїх держав: у 2012 р. Франція виділила на неї аж 1,9% від ВВП, Італія – 1,69%, Німеччина – 1,35%, а Чехія – 1,13% (Україна – 2,77%), що не сягало навіть визначеного Альянсом мінімуму в 2% ВВП. Тобто Європа сама себе демобілізувала й роззброїла, незважаючи на дедалі більш виразні ознаки того, що Росія як держава-продовжувач «імперії зла» – СРСР ставала з кожним місяцем більш націоналістичною й реваншистською.

Тому на сьогодні готовність ЄС до одностайної протидії серйозним збройним конфліктам чи прямій військовій агресії є вкрай низькою, оскільки безпекова політика Євросоюзу базується на застосуванні нормативних інструментів, тобто «м'якої сили». Вона ще може бути ефективною для підтримання стабільності, але цілком неприйнятна для нейтралізації жорстких викликів у сфері безпеки. Загалом політика безпеки ЄС є компромісним симбіозом національних інтересів його провідних учасників – ФРН, Франції, Великої Британії й Італії. У кожній з перелічених держав є власний погляд на організацію безпеки в Європі, так само як і кожен актор має власний рівень взаємозалежності з Російською Федерацією.

Це набуває вирішального значення для України, оскільки в кризових для неї ситуаціях від чільних членів ЄС знадобляться швидкі й координовані дії, ймовірність яких нині залишається невисокою (це наочно продемонстрували драматичні перипетії ухвалення різного рівня економічних санкцій Євросоюзу проти Росії задля стримування її військової агресії).

З розпадом СРСР і проголошенням незалежності Україна мала декілька ймовірних напрямів побудови власних взаємин із потужними «полюсами сили» на світовій арені:

а) однобічна орієнтація на один із «полюсів сили», тобто на глобального чи регіонального лідера, що могло надати певні тактичні переваги, але стратегічно загрожувало повною геополітичною залежністю від т. зв. «демократичної» Росії в разі «другого Переяслава»;

б) нейтралітет або «позаблоковість», що в умовах знаходження України на перехресті геополітичних інтересів декількох потужних світових гравців могло призвести до поділу держави на відповідні сфери впливу, встановлення тієї чи іншої форми кондомініуму або до ізоляції (автаркії);

в) динамічне балансування між «полюсами сили» – найскладніший шлях, який потребував вираженої зовнішньополітичної стратегії й тактики, але водночас вбачався тогочасним державно-політичним керівництвом України найефективнішим шляхом захисту та реалізації її національних інтересів.

Насправді ж голослівна вітчизняна «розбудова держави» стала синонімом беззмістовних блукань колом, горезвісної «багатовекторності», руйнівного вихолощення у широкого громадського загалу концептів «національної ідеї», «національного інтересу», «патріотизму» та ін. На відміну від посткомуністичних держав Балтії й Центрально-Східної Європи, домінантою міжнародної діяльності України залишалося еквілібристичне маневрування ніж Росією й Заходом, підтримка відносної рівновіддаленості від цих «полюсів сили», що навряд чи відповідало зовнішньополітичним пріоритетам та національним інтересам України в цілому.

Найгіршим було те, що хаотично змінювалися напрями «векторів» і політичні гасла, які суперечили один одному: «постійного», «тимчасового» чи «активного» нейтралітету України й «позаблоковості»; одночасного «стратегічного партнерства» з ЄС, Росією й США; двовекторності; євроатлантичного вибору; європейської і євроатлантичної інтеграції при збереженні «братніх» взаємин із Росією; «проукраїнської» зовнішньої політики; курсу «до Європи разом з Росією», чи з СНД, ЄвРАЗЕС, ЄП, Митним союзом і т. п. Базовою настановою вітчизняної зовнішньої політики стала неучасть України в жодних міжнародних об'єднаннях, які вороже ставляться до Росії, або ж не знаходяться в сфері її геополітичного впливу, оскільки це нібито могло порушити баланс інтересів у посткомуністичній європейській підсистемі міжнародних відносин.

Перманентне збереження дискримінаційного статусу України в світовій торгівлі, припинення кредитування України з боку МВФ і Групи Світового банку, ускладнення стосунків із Парламентською асамблеєю Ради Європи та Європейською комісією, зведення до мінімуму контактів на вищому рівні з лідерами провідних західних держав (на тлі активізації стосунків із Кремлем), послаблення дійсно стратегічного партнерства з Польщею, відчутно жорсткіша позиція Росії в питанні постачання й транспортування енергоносіїв територією України, – все це свідчило про вичерпання можливостей здійснення т. зв. «багатовекторної» політики, вона почала сприйматися як непередбачуваність, непослідовність і навіть слабкість. Зовнішня політика України демонструвала тенденцію до втрати концептуальної стрункості, дедалі більше ставала ситуативною, спрямованою не стільки на перспективу, скільки на вирішення поточних питань.

«Майдан» – 2004 не лише відновив справедливість у встановленні результатів народного волевиявлення, а й зробив серйозну заявку на реабілітацію позитивного міжнародного іміджу та європейської ідентичності України, перед якою відкрилися нові можливості. Після «помаранчевої революції» багатьом у нашій державі також здавалося, що на решті відбувся цивільний шлюб між українським націоналізмом та модерною демократією. Кремль був неготовим до такого розвитку подій, що унеможливив перемогу на чергових президентських виборах В. Януковича, й відверто розгубився. А демократичні держави Заходу вперше всерйоз очікували від незалежної України позитивних змін, однак їх, на жаль, практично не відбулося.

Попри небачену в її новітній історії загальнонародну підтримку й навіть приход до влади на хвилі масових ненасильницьких протестів, українська опозиція не змогла виправдати очікувань. Пріоритети лідерів «помаранчевих» сил (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Зінченка, В. Балогі та ін.), усупереч напрацьованим планам вирішення найзагальніших проблем країни й майже абсолютній (первісно) їхній підтримці у Верховній Раді, виявилися викривленими: першочерговим завданням вважалося не здійснення проголошених системних реформ, а перемога над партнером-опонентом. На це були спрямовані енергія й зусилля, що мали б скеровуватися на подолання корупції, обмеження політичного впливу олігархії, впровадження реформ і подолання опору їм.

Зрозуміло, що внутрішні негаразди й чвари в таборі «помаранчевих» перешкодили також подоланню зовнішніх загроз («газові» й «торговельні» війни з Росією, модернізація російського Чорноморського флоту на його базі в Севастополі та ін.) та завадили успішній євроатлантичній і європейській інтеграції України. Тому виграшний для В. Януковича результат президентських виборів 2010 р. виявився не так перемогою «регіоналів», як поразкою «помаранчевих», що змарнували кредит народної довіри й не спромоглися – із суб'єктивних і частково об'єктивних причин – виконати свої обіцянки та піднятися над політичним і особистісним протистоянням, а також подолати спокуси, що створює влада у пострадянській корумпованій державі.

Посилаючись на проголошений у Декларації про державний суверенітет України 1990 р. її намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів, представники потужного російського лобі в керівництві державою актуалізували модель нейтралітету України (вітчизняний еквівалент політики неприєднання). Але в сучасних міжнародно-політичних умовах для України бути нейтральною («позаблоковою») завжди означає утримання від повноцінного вступу в НАТО. Саме задля усунення курсу на євроатлантичну інтеграцію з внутрішньо- й зовнішньополітичного інструментарію, концепт «позаблокового» статусу був внесений до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.

Таким чином, незважаючи на величезну військово-стратегічну перевагу Росії, що має четверті/п'яті в світі за чисельністю Діючі армію й флот, а також досягла ракетно-ядерного паритету зі США, керівництво держави ризикнуло вдатися до політики неприєднання на підставі гарантій безпеки, наданих Україні Сполученими Штатами, Великою Британією й Росією за Будапештським меморандумом від 5 грудня 1994 р. та низкою інших міжнародно-правових документів, зокрема чинними українсько-російським договором про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. та українсько-російським договором про державний кордон 2003 р.

Наголошувалося також на тому, що «позаблоковий» статус сприятиме досягненню загальнонаціонального консенсусу щодо зовнішньополітичних і безпекових пріоритетів та

не завадить Україні реалізовувати стратегію підтримки рівноваги в її міжнародній діяльності. А поєднання фактично нейтральної зовнішньої політики з модернізованою, добре озброєною та навченою армією, просякнутою готовністю стати до бою, здатне було захистити «позаблокову» Україну від військових криз і конфліктів. Водночас нейтральний статус, мовляв, не завадить державі застосовувати збройні сили для нейтралізації традиційних і нових загроз (приміром, міжнародного тероризму), а також для ефективної участі в гуманітарних інтервенціях та миротворчих операціях під егідою ООН.

Зрештою, відмова України від членства в НАТО, на переконання апологетів «позаблоковості» («червоний директорат»), що залежний від російського ринку; пенсіонери, які ностальгують за «світлим» радянським минулим; численне населення східних і південно-східних областей, що вороже ставиться до Заходу під впливом потужної кремлівської пропаганди; песимісти, які розчаровані відвертим небажанням «Старої Європи» прийняти Україну в ЄС), сприяла б поновленню безконфліктних відносин із Росією, поліпшенню зовнішніх умов для соціально-економічного розвитку держави.

Та й не лише країни Південної Європи, Франція й Туреччина – члени Північноатлантичного альянсу, а й більшість пострадянських держав (за винятком республік Балтії, Грузії й Молдови) висловлювалися на користь вище окресленої моделі, що, на їхній погляд, дозволила б уникнути негативної реакції Росії та викреслила б із порядку денного потребу самовизначатись щодо вступу України в НАТО і ЄС.

Насправді ж модель зовнішньої політики на засадах нейтралітету й неприєднання стала згубною для нашої держави, оскільки, по-перше, «позаблокова» Україна виявилася цілком неготовою до протистояння збройній агресії колишнього «стратегічного партнера», будучи кардинально знесиленою за президентства В. Януковича у військовому сенсі (в порівнянні навіть із рівнем конвенційного озброєння на момент проголошення незалежності). Справа дійшла до того, що указом В. Януковича від 14 жовтня 2013 р. було скасовано обов'язковий призов громадян України на строкову військову службу у збройні сили та інші військові формування (крім призову до Внутрішніх військ МВС, на які й спирався злочинний режим).

«Позаблоковий» міжнародно-політичний статус може ефективно спрацювати тільки за умови, що національна безпека держави досягається іншими засобами – нормативно-правовими й організаційними. Такий статус є дієвим лише в конкурентних системах міжнародних відносин, де ймовірність збройної агресії низька. Наразі ж Україна опинилася в полярно протилежній ситуації: частина її території анексована й окупована, а рівень військової агресії з боку набагато потужнішої суміжної держави, що зруйнувала всі існуючі міжнародно-правові можливості захисту безпеки України, – надзвичайно високий. Причому, на відміну від тітовської Югославії доби холодної війни, в нейтральній Україні немає варіанту стримати агресора погрозами приєднатися до конкуруючого військово-політичного блоку (НАТО). Навіть у випадку обміну «позаблокового» статусу на істотні поступки з боку Кремля (передусім повернення Україні Криму як головної з них), Росія продовжуватиме створювати довгострокову безпосередню загрозу Україні на шляху її євроінтеграції, активно використовуючи методи «гібридної війни» й вдаючись до державної підтримки тероризму.

Реалізація ж в Україні запропонованої окремими вітчизняними аналітиками «швейцарської» моделі озброєного нейтралітету, вимагатиме істотних змін національного законодавства задля, по-перше, надання населенню права легального володіння нарізною зброєю, а по-друге, заснування системи державних виплат для компенсації втрати прибутку роботодавцями за дні проходження військової служби працівниками підприємств і

компаній. Крім того, кадрово-міліційна армія «швейцарської» моделі вимагатиме від України швидкого переоснащення військ сучасними видами озброєнь, що означатиме чималі фінансові витрати, малоімовірні з огляду на сумний стан вітчизняної економіки. Дискусійними є й неминуча значна мілітаризація суспільства та зростання ролі й авторитету армії в житті держави в разі впровадження «швейцарської» моделі гарантування національної безпеки.

Ескалація військової агресії Росії після анексії нею Криму актуалізувала серед широкого загалу ідею т. зв. «фінляндизації» зовнішньої й безпекової політики України, тобто продовження курсу євроінтеграції без навіть гіпотетичного членства в НАТО. Щоправда, позірنا аналогія з Фінляндією є недоречною, оскільки офіційний Гельсінкі ніколи не відмовлявся від вступу в Альянс [4], а наразі всерйоз розглядає такий варіант внаслідок агресивної поведінки Росії. Проте прихильники моделі «фінляндизації», в т. ч. ділові кола й політики, що усвідомлюють потребу глибоких внутрішніх реформ у відповідності до західних норм і стандартів, вказують на доволі невизначені перспективи вступу України в НАТО, а повноцінне членство в Альянсі видається їм недостатнім для вирішення безпекових проблем Центрально-Східної Європи, оскільки готовність Альянсу задіяти щодо країн «Молодої Європи» відомі положення ст. 5 Вашингтонського договору 1949 р. – під сумнівом.

На користь зазначеної моделі зовнішньої політики України є й те, що в разі успішного проведення всеохоплюючих системних реформ (передусім правової, антикорупційної, податкової, військової, адміністративної й освітньої) євроінтеграційний курс держави отримав би нові імпульси й можливості аж до повноцінного членства в ЄС. Водночас Україна зберегла б конструктивне партнерство з Альянсом у сферах, що становлять взаємну зацікавленість (включно з миротворчими операціями під егідою НАТО), а також можливість співпраці з Росією на базі спільних економічних інтересів (насамперед щодо безпеки й енергетики), залишаючись на різних позиціях з інших питань. Зрештою, «фінляндизація» зовнішньої й безпекової політики України в середньостроковій перспективі начебто дала б виграш часу для підвищення обороноздатності збройних сил держави.

Звичайно, модель «фінляндизації» передбачає помітно менші обмеження на зовнішню політику України, ніж сумнозвісна «позаблоковість», але такий сценарій залишить державу з мінімальними гарантіями безпеки. Адже як і вищезгадана комуністична Югославія за правління Й. Тіто, Фінляндії вдалося зберегти суверенітет під час холодної війни завдяки перманентному протистоянню в Європі НАТО і Організації Варшавського договору. Тоді будь-яка спроба Кремля порушити «правила гри» спричинила б рух уряду Фінляндії в бік Альянсу з розрахунком на готовність блоку протидіяти радянській агресії. На сьогодні міжнародно-політична ситуація в Європі якісно інша, тому «фінляндизація» України аж ніяк не надасть достатніх гарантій безпеки в разі поновлення військової агресії з боку Росії.

Безперечно, збройна агресія Росії здатна збільшити в Україні число прибічників «фінляндизації» її зовнішньополітичного курсу за рахунок тих громадян, хто має сумнів щодо військової ефективності Альянсу й прагне уникнути повторення нового жорсткого протистояння з Кремлем. Але зазначена модель не усуне «конфлікт інтересів» в українському суспільстві: з одного боку, «фінляндизацію» відкинуть проросійські партії (колишні комуністи й экс-«регіонали») як прозахідну за сутністю, а з іншого – та частина громадськості, що твердо зорієнтована на Захід, поставиться підозріло чи навіть негативно до «фінляндизації», оскільки шукатиме більш дієвих засобів стримування російського експансіонізму.

Адже не існує жодних гарантій, що Кремль припинить силові спроби завадити тіснішому партнерству України з ЄС (а в разі гіпотетичного членства нашої держави в Євросоюзі вимагатиме від офіційного Києва не брати участі в Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки), як і порушити інші прояви незалежної зовнішньої політики України. Прийняття фінської моделі безпеки також передбачає укладення низки домовленостей із Кремлем, що обов'язково передбачатимуть відмову від захисту окремих національних інтересів України. Йдеться передусім про офіційне визнання Києвом втрати Криму, відмову від євроатлантичної інтеграції й партнерських взаємин зі США та ін.

Активний спротив Кремля підписанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС наочно засвідчив те, що сучасну «фінляндизацію» в Кремлі розуміють по-своєму: не лише як відмову України від вступу в Альянс, а і як «право вето» Москви на будь-які зовнішньополітичні акції офіційного Києва. Зрозуміло, що така версія гарантування національної безпеки є цілком неприйнятною для України.

І останнє (за переліком, а не значенням): попри поділ Фінляндії між Новгородською республікою й Шведським королівством за Оріхівським миром 1323 р. і остаточне завоювання країни Російською імперією у Фінляндській війні зі Швецією 1808-1809 рр., в державній міфології Кремля Фінляндія ніколи не виступала й не виступає невід'ємною частиною т. зв. «руського мира». А Україна завжди була й залишається наріжним каменем російського міфологічного простору, «без якого неможливий розвиток Росії». Це значною мірою зумовлює вкрай жорстку політику Кремля на українському напрямку й готовність В.Путіна задіяти будь-які ресурси для недопущення успішної реалізації «українського проекту» й утримання України в орбіті свого геополітичного контролю.

Таким чином, за сучасних критичних обставин, спричинених збройною агресією Росії, єдиним реальним шляхом захисту суверенітету й територіальної цілісності України є набуття нею членства в НАТО – найбільш ефективній глобальній організації колективної безпеки, здатній швидко й надійно мінімізувати як «жорсткі», так і «м'які» виклики національній безпеці. Реалізація ж у зовнішній політиці України моделі «позаблоковості» в різних формах по-суті призвела до цілковитої беззахисності держави (але не її громадян-патріотів) перед російською агресією. А міжнародно-правові гарантії для нашої країни, що опинилася в «сірій зоні безпеки» Центрально-Східної Європи, виявилися пустопорожніми. Тому вповні логічною була рекомендація Верховної Ради України в. о. Президента України в постанові «Про додаткові заходи для зміцнення обороноздатності України у зв'язку з агресією Російської Федерації» від 17 квітня 2014 р. щодо невідкладного відновлення призову до збройних сил. Це було реалізоване в указі О. Турчинова від 1 травня того ж року, а 29 грудня того ж року Президент України П. Порошенко підписав закон про скасування позаблокового статусу держави, ухвалений тижнем раніше конституційною більшістю депутатів Верховної Ради.

«Фінляндизація» зовнішньої політики, звичайно, частково долає вади «позаблоковості», але специфіка сприйняття України в Росії унеможливує реалізацію такої моделі. Ставка ж на субрегіональне оборонне співробітництво вже робилася за президентства Л.Кравчука (концепція Балто-Чорноморського союзу чи «Міжмор'я» [5, р. 237-456]), але швидко виявилася беззмисловою з огляду на стратегічний вибір колишніх учасників Варшавського договору на користь вступу в НАТО й незаперечне силове домінування Росії в регіоні.

Тому лише отримання повноцінного членства в Альянсі та Євросоюзі (причому саме в такій послідовності, як засвідчує досвід усіх держав ЄС, за винятком Австрії, Фінляндії й Швеції) є найбільш ефективним шляхом зміцнення й гарантування національної без-

пеки України. Але головною перешкодою для реалізації такої моделі зовнішньої політики нашої держави є навіть не російська анексія Криму й часткова військова окупація Донецької та Луганської областей (з перспективою переростання її в «заморожений конфлікт»), а потреба часу, якого в Україні немає.

Глибоке реформування її політичної й фінансово-економічної системи може тривати десятиліттями, а силова протидія Росії залишатиметься максимальною, й подолання її (не говорячи вже про переважно антиукраїнську позицію окремих провідних членів НАТО і ЄС, особливо Італії й Франції) виявиться надзвичайно складним завданням. Слід врахувати й те, що вступ до Альянсу завжди був чутливим чинником для українського загалу, й аж до початку військової агресії Росії більшість українців (абсолютна чи відносна) традиційно виступала проти. Хоча останнім часом прихильників євроатлантичної інтеграції стало більше, членство України в НАТО залишилося найгострішим зовнішньополітичним питанням для суспільства.

В такому контексті, на глибоке переконання автора, критичної важливості для гарантування національної безпеки й успіху політичного та економічного реформування України набуває її стратегічне партнерство зі США, що безсумнівно корисне й для цілого регіону Центрально-Східної Європи [6]. Одноставне голосування 11 грудня 2014 р. в Сенаті й Палаті представників Конгресу США за «Акт на підтримку свободи в Україні» [7], а також подальше просування ідеї надання Україні летальної зброї головою Об'єднаного комітету начальників штабів генералом М.Демпсі, міністром оборони США Е. Б. Картером і директором Національної розвідки США Дж. Клеппером засвідчили реальну можливість набуття нашою державою статусу «головного союзника США поза НАТО» («Major Non-NATO Ally»).

З часу законодавчого оформлення в 1989 р., цей статус був наданий 15-ти державам: від Аргентини й Марокко [8] до Австралії й Південної Кореї та Японії [9]. Такі двосторонні альянси зазвичай формуються проти певного ворога чи загрози і як правило працюють краще від багатосторонніх. Не випадково й Ізраїль та Єгипет, Пакистан і Таїланд зробили ставку на США, опинившись перед надто високим ризиком регіональної нестабільності, чи зіткнувшись із потужним сусідом-суперником. Тому вже 21 липня 2014 р. Президент України П. Порошенко заявив, що є підстави звернутися до Конгресу США про надання Україні спеціального статусу – головного союзника поза блоком НАТО.

Висновки. Аналогом стратегічного військово-політичного партнерства України зі США міг стати регіональний Балто-Чорноморський безпековий союз, але наразі наша держава опинилася між двома військово-політичними блоками – очолюваним Сполученими Штатами Альянсом і Росією, з її союзниками по Організації договору про колективну безпеку, що не залишає офіційному Києву альтернативи моделі стратегічного військово-політичного партнерства зі США.

Список використаної літератури

1. Hołowczenko W. Rewolucja godności – 2014 jako proba przezwyciężenia kryzysu politycznego na Ukrainie / Wołodymyr Hołowczenko // Politeja (Krakow) : Studia Ukrainiskie. – 2015. – Nr 2 (34/1). – S. 269-280.
2. The Black Sea Trust for Regional Cooperation: A Project of the German Marshall Fund. – Kyiv, 2014. – 40 p.
3. Mandelbaum M. The Dawn of Peace in Europe / Michael Mandelbaum. – New York : Twentieth Century Fund Press, 1996. – 207 p.

4. «Finlandization» in Action: Helsinki's Experience with Moscow / Intelligence Report, August 1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/14/esau-55.pdf.
5. Chodakiewicz, Marek Jan. *Intermarium: The Land between the Black and Baltic Seas* / Marek Jan Chodakiewicz. – New Brunswick, New Jersey : Transaction Publishers, 2012. – 568 p.
6. S. 2277 – Russian Aggression Prevention Act of 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2277/text>.
7. H. R. 5859 – Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859/>.
8. US rewards Morocco for terror aid, 4 June 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3776413.stm>.
9. Despeignes P. U. S. wants APEC agenda to include security issues, 10/20/2003 [Електронний ресурс] / Peronet Despeignes. – Режим доступу: http://usatoday30.usatoday.com/news/washington/2003-10-19-us-apec_x.htm.

MODEL OF POST-REVOLUTIONARY UKRAINE'S FOREIGN POLICY: SECURITY DIMENSION

Holovchenko V. I.

Doctor of Political Sciences, Professor, The Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *In this article an attempt was made to define an optimal model of the Ukrainian foreign policy, using political and systemic, structural and functional and comparative research methods, in the light of the main advantages and risks for it in terms of military aggression that destroyed the neoliberal and functional principles of peace and stability in Europe. As a result of outright denial by the Kremlin of international law norms and principles, national security problems of Ukraine entered the global level, four possible options for its strategic choice in international activities was analyzed:*

- 1) *neutrality (nonalignment);*
- 2) *European integration (without joining NATO) or «finlandization»;*
- 3) *Euro-Atlantic integration of full membership in the Alliance;*
- 4) *regional partnership.*

Although the Euro-Atlantic integration is the most reliable way to guarantee national security and sovereignty of Ukraine, lack of public consensus and the times for reform and acquiring appropriate criteria for joining NATO and the European Union leads official Kyiv to advisability of establishing asymmetric political and military partnership with the United States.

Key words: *aggression, democracy, foreign policy, integration, security, sovereignty, state, partnership.*

Referances

1. Hołowczenko W. Rewolucja godności – 2014 jako proba przezwyciężenia kryzysu politycznego na Ukrainie / Wołodymyr Hołowczenko // Politeja (Krakow) : Studia Ukrainskie. – 2015. – Nr 2 (34/1). – S. 269-280.
2. The Black Sea Trust for Regional Cooperation: A Project of the German Marshall Fund. – Kyiv, 2014. – 40 p.
3. Mandelbaum M. *The Dawn of Peace in Europe* / Michael Mandelbaum. – New York : Twentieth Century Fund Press, 1996. – 207 p.
4. «Finlandization» in Action: Helsinki's Experience with Moscow / Intelligence Report, August 1972 [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/14/esau-55.pdf.
5. Chodakiewicz, Marek Jan. *Intermarium: The Land between the Black and Baltic Seas* / Marek Jan Chodakiewicz. – New Brunswick, New Jersey : Transaction Publishers, 2012. – 568 p.

6. S. 2277 – Russian Aggression Prevention Act of 2014 [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2277/text>.
7. H. R. 5859 – Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859>.
8. US rewards Morocco for terror aid, 4 June 2004 [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3776413.stm>.
9. Despeignes P. U. S. wants APEC agenda to include security issues, 10/20/2003 [Electronic resource]. – Режим достпу: http://usatoday30.usatoday.com/news/washington/2003-10-19-us-apec_x.htm.

МОДЕЛЬ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ПОСТРЕВОЛЮЦИОННОЙ УКРАИНЫ: ИЗМЕРЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ

Головченко В. И.

Доктор политических наук, профессор, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *В статье, с использованием политико-системного, структурно-функционального и компаративного методов исследования, сделана попытка определить оптимальную модель внешней политики Украины, сквозь призму главных преимуществ и рисков для нее в условиях вооруженной агрессии России, разрушившей неolibеральные и неофункциональные основы мира и стабильности в Европе. Поскольку вследствие откровенного попрания Кремлем норм и принципов международного права проблемы национальной безопасности Украины вышли на глобальный уровень, проанализированы вероятные четыре варианта ее стратегического выбора в международной деятельности:*

- 1) *нейтралитет (неприсоединение);*
- 2) *европейская интеграция (без вступления в НАТО) или «финляндизация»;*
- 3) *евроатлантическая интеграция с приобретением полноправного членства в Альянсе;*
- 4) *региональное партнерство.*

Хотя евроатлантическая интеграция является наиболее надежным способом гарантирования национальной безопасности и суверенитета Украины, недостаток общественного консенсуса и времени для реформ, а также достижения соответствующих критериев для вступления в НАТО и ЕС обуславливает для официального Киева целесообразность налаживания асимметричного военно-политического партнерства с США.

Ключевые слова: *агрессия, безопасность, внешняя политика, государство, демократия, интеграция, партнерство, суверенитет.*

INVASION, CRIMEA, DONBAS AND INTERNATIONAL LAW

Jonavičius L.

Doctor, Lecturer of the Institute of International Relations and Political Science of the University of Vilnius.

Annotation. *The case of so called «Ukraine crisis» or, to put it simple, Russian aggression against Ukraine, should not raise much debate from the perspective of international law. Actually another opinion exists which acknowledges that Russia violated international law but however suggests that we should not be «legal fundamentalists». Therefore this presentation is mostly an outline of several classical issues. The definition of aggression as consolidated in the UN General Assembly Resolution 3314 is considered. The author argues that in the case of Crimea one should speak of «direct aggression» or «the invasion by the armed forces of a State of the territory of another State» as well. The Responsibility to protect doctrine used by Russia in justification of its actions in Crimea is analyzed. The contents of the principle of self-determination are outlined. The author stresses that the notion of remedial secession is highly debatable, and in any case condition for it were not fulfilled in Crimea. The author also comments on the duty of the international community not to recognize the annexation of Crimea and writes that it is extremely important not to allow the «creeping recognition» of the annexation of Crimea. The aspects of international legal responsibility of Russia and individual responsibility are touched upon. Finally, the author calls for taking steps not to allow the disintegration of international law because of the Ukrainian-Russian conflict.*

Key words: *Ukraine crisis, Russian aggression, annexation of Crimea, international law, state responsibility, individual responsibility.*

The case of so called «Ukraine crisis» or, to put it simple, Russian aggression against Ukraine, should not raise much debate from the perspective of international law. Actually in a conference in Warsaw which took place a week ago, speakers defending Russian position tended to cite Jean-Jacques Rousseau and even pope Leo the XIII. Finally a colleague from Kaliningrad acknowledged that Russia violated international law and suggested that we should not be «legal fundamentalists». Therefore this article is mostly an outline of several classical issues.

First of all, we can turn to the definition of aggression as consolidated in the UN General Assembly Resolution 3314. It is worth noticing that, as acknowledged by the International Court of Justice, this concept of aggression form a part of customary international law. In particular, these provisions of Article 3 should be mentioned:

(a) The invasion or attack by the armed forces of a State of the territory of another State, or any military occupation, however temporary, resulting from such invasion or attack, or any annexation by the use of force of the territory of another State or part thereof; Annexation – illegal acquisition of the territory of another state. Process of annexation of Crimea: 16 March – «referendum»; 17 March – results; 18 March – «International Treaty» Between the Russian Federation and the Republic of Crimea on Admission of the Republic of Crimea into the Russian Federation and Creation of New Subjects in the Composition of the Russian Federation was signed; 19 March – decision of the Constitutional Court of the Russian Federation affirming the constitutionality of the «Treaty» was adopted; 20 March – ratification of the «Treaty».

(c) The blockade of the ports or coasts of a State by the armed forces of another State; here we can remember a ship which was intentionally sunk on 5 March 2014 in order to blockade the Ukrainian Navy ships located in Novoozerne.

(e) The use of armed forces of one State which are within the territory of another State with the agreement of the receiving State, in contravention of the conditions provided for in the agreement or any extension of their presence in such territory beyond the termination of the agreement.

Here we can talk about a violation of the 1997 Agreement between Ukraine and Russia regulating the Black Sea Fleet's presence in the Crimea was breached in several respects: the number of Russian troops in Crimea was higher than the 11.000 units last notified by Moscow to the Government of Kiev in December 2013 (while, on the other hand, Moscow maintains to have had the right to increase the number of its troops in Crimea up to 25.000); above all, Russian servicemen had violated the obligations laid down in Article 6 of the Agreement, according to which Russian military formations had the duty to «respect Ukraine's sovereignty, abide by its legislation, and [do] not allow interference in Ukraine's internal affairs».

(g) The sending by or on behalf of a State of armed bands, groups, irregulars or mercenaries, which carry out acts of armed force against another State of such gravity as to amount to the acts listed above, or its substantial involvement therein.

Actually this point, which is sometimes referred to as «indirect aggression» was more relevant before V. Putin acknowledged that «Crimean self-defense forces were of course backed by Russian servicemen», thus disclosing the real identity of so called «green men». Therefore in the case of Crimea one should speak of «direct aggression» or «the invasion by the armed forces of a State of the territory of another State» as well.

Some academics tend to raise questions as to the relevance of the fact that «not a single shot was fired» during the annexation of Crimea. However, it is important to stress that the main emphasis has to be laid on the fact that the aggression, which is the most serious and dangerous form of the illegal use of force, is directed against the sovereignty, territorial integrity or political independence of another State. Therefore it is the impact of the use of armed force by Russian Federation on the territorial integrity of Ukraine which is really relevant. By the way, there may be incidents involving shots and deaths, such as frontier incidents, not amounting to armed attack, as their impact upon the state are not of sufficient gravity.

Therefore Lithuania has consistently held, including the discussions in the Security Council, that Russian actions in Ukraine constitute an aggression. In the same vein, the fact that Ukraine did not invoke its right to self-defence and did not enter into direct military confrontation in order to stop the annexation of Crimea, should not be used as an argument nullifying the fact of aggression. Arguments referring to the Responsibility to protect doctrine (which is interpreted by Russia as responsibility to protect Russian speaking population), protection of citizens and intervention by invitation (here the alleged invitation by Viktor Yanukovich is referred to) are in any case ill placed, as neither doctrine justifies the annexation of foreign territory.

R2P: President of the Constitutional Court RF Valerij Zorkin: «Россия не могла не вспомнить о <...> сравнительно новом, основополагающем Принципе международного права, который еще не введен официально в Устав ООН, но общепризнан и уже широко применяется. А именно, о Принципе «Обязанность защищать», требующем от международного сообщества прямой защиты граждан страны, которая грубо нарушает основополагающие права собственных граждан, включая право на жизнь и безопасность, и не хочет или не может прекратить эти нарушения прав».

However, under R2P doctrine, which entails the secondary responsibility of international community to take measures, if the territorial state fails in its primary responsibility to protect its population from genocide, ethnic cleansing, crimes against humanity and war crimes, military force is considered as a last resort as has to be applied with the authorisation of the Secu-

rity Council (E.g. Report of the Secretary-General. Responsibility to protect: timely and decisive response: Only the Security Council can authorize the use of force, under Chapter VII, Article 42, of the Charter. Coercive military force can be utilized in various forms, through the deployment of United Nations-sanctioned multinational forces for establishing security zones, the imposition of no-fly zones, the establishment of a military presence on land and at sea for protection or deterrence purposes, or any other means, as determined by the Security Council, para 32) (25 July 2012).

Protection of citizens abroad: There is a position which finds some support in the practice of states that the use of force in order to protect one's citizens constitutes a type of self-defence. However, it is necessary to demonstrate in each situation a real and serious threat to the lives of the citizens. The state must be unwilling or unable to protect those people and the means used must be strictly proportionate. This doctrine is not applicable to people who are not citizens of a specific state, but only share common ethnicity, language or culture with the population of the «protecting» state¹. That is, the doctrine is not applicable to «compatriots».

Intervention by invitation. Admissibility of intervention by invitation relies on a freely and unequivocally expressed invitation by legal and internationally recognized supreme authorities of a state in which the intervention is to take place. Such authorities also have to exercise effective control over the state. Invocation by the intervening state of invitation by local, autonomous, or other lower-level government authorities is inadmissible. Therefore the appeal on 1 March 2014 by «prime minister of the Autonomous Republic of Crimea» is ineffective under international law (Opinion by the legal advisory committee to the minister of foreign affairs of Poland, 11 July 2014). Concerning «invitation by Yanukovich» (at the Security Council Churkin presented a copy of the Ukraine's president's request to use Russian soldiers in the strategic Crimea region «to establish legitimacy, peace, law and order.») – even if such an invitation existed in reality, it has never been made public, therefore the scope of invitation is unclear; at the time of issuing the invitation (if any) Yanukovich no longer exercised effective power in Ukraine.

Here it is worth citing one more provision from the GA resolution on the definition of aggression: «No consideration of whatever nature, whether political, economic, military or otherwise, may serve as a justification for aggression». Clearly, arguments referring to «historic wrongs», for example the alleged violation of the Constitution of the USSR by Nikita Khrushchev, or spiritual and historical values of Crimea to Russia have no relevance either.

In this context, it is not so relevant to talk about the so called «referendum» in Crimea. In fact, one could remember the judgment of the Nuremberg tribunal of 1 October 1946 concerning the Anschluss of Austria:

The invasion of Austria was a premeditated aggressive step in furthering the plan to wage aggressive wars against other countries. [...] It was contended before the Tribunal that the annexation of Austria was justified by the strong desire expressed in many quarters for the union of Austria and Germany; that there were many matters in common between the two peoples that made this union desirable; and that in the result the object was achieved without bloodshed. These matters, even if true, are really immaterial, for the facts plainly prove that the methods employed to achieve the object were those of an aggressor. The ultimate factor was the armed might of Germany ready to be used if any resistance was encountered.

Therefore, even in 1946, before the consolidated definition of aggression was adopted, annexation of the territory of another state committed in the context of potential use of armed force, was qualified as aggression. The fact of holding a referendum in such circumstances had

¹ Opinion by the legal advisory committee to the minister of foreign affairs of Poland, 11 July 2014.

no legal significance. Concerning the events in Crimea, I think that the permission, issued on 1st March 2014 by Russia's upper house of parliament, to send troops to Ukraine, is a clear instance of the threat of force or, to put otherwise, the method of an aggressor.

Some parallels with the occupation and annexation of the Baltic States by the USSR are also obvious.

The second aspect of my presentation concerns the principle of self-determination.

UN GA Resolution on Friendly Relations (1970): «all peoples have the right freely to determine, without external interference, their political status and to pursue their economic, social and cultural development, and every State has the duty to respect this right in accordance with the provisions of the Charter».

What is a people?

- Inhabitants of Trust and Non-Self-Governing Territories;
- population subject to alien domination, subjugation and exploitation (e. g. population of occupied territories);
- population of the State as a whole (political nation) (in this sense the term «peoples» ignores ethnic, cultural, religious, linguistic and other differences among distinct groups within a state);
- subgroups within a State: objective and subjective criteria; objective: well established relationship with a particular territory (main objective criterion), common ethnicity, language, religion etc.; subjective: collective individuality of a subgroup / self-identification as distinct group, not as an ethnic minority). «Crimean people» hardly constitutes a relevant self-determination unit.

Contents of the principle of self-determination:

- Internal self-determination: constitutional mechanisms that allow the entity to pursue its political, economic, social and cultural development within the framework of the existing state, including forms of autonomy; participation in the decision-making processes. Subgroups within a State are entitled to this form of self-determination;
- external self-determination: generally denotes the determination of the external political status of a territory and a people (separate state, unification or association with another state, etc.).

No right to secession (except no self governing territories and people subject to alien subjugation, domination and exploitation) under general international law (customary international law): ICJ, Advisory Opinion. Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (2010): «Whether, outside the context of non-self-governing territories and peoples subject to alien subjugation, domination and exploitation, the international law of self-determination confers upon part of the population of an existing State a right to separate from that State is, however, a subject on which radically different views were expressed by those taking part in the proceedings and expressing a position on the question. Similar differences existed regarding whether international law provides for a right of «remedial secession» and, if so, in what circumstances» → no *opinio juris* (what states think international law allows or requires) as an element of international custom; remedial secession – highly debatable, and in any case conditions for it were not fulfilled in Crimea. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion Of 21 March 2014: «The extent of the right to secession and especially the extent, and the very existence of the so-called remedial secession, remain controversial under current international law. In any case, a secession would only be an option of last resort in a situation where a people's right to internal self-determination has been persistently and massively violated and all other means have failed. Such a se-

cession would thus have to be based on the mentioned material conditions and also be pursued in forms and procedures satisfying international law».

Unilateral declarations of independence are not illegal, except when «connected with the unlawful use of force or other egregious violations of norms of general international law, in particular those of a peremptory character (*jus cogens*)» (following ICJ Advisory Opinion concerning Kosovo).

In any case, self determination is not a valid pretext to violate the territorial integrity of other countries: one of the elements of the contents of the principle of equal rights and self-determination of peoples, as defined in GA Friendly Relations Declaration, reads as follows: «Every State shall refrain from any action aimed at the partial or total disruption of the national unity and territorial integrity of any other State or country».

Violations of IL committed by Russian Federation in Ukraine:

Fundamental principles of international law, including:

- prohibition on the use of force and threat of force (peremptory norm);
- principle of non-intervention;
- principle of territorial integrity.

Multilateral and bilateral treaties (e. g. Friendly Relations Treaty etc.)

National laws of RF, for example provisions relating to protection of Russian-speaking population, under international law have no relevance as justifications for Russia's failure to comply with its obligations (Draft Articles on State Responsibility, Art. 32).

The third aspect I would like to comment on is the consequences for the international community concerning the annexation of Crimea.

1. Duty of the international community not to recognize the annexation of Crimea (duty of non-recognition).

The contents of this duty was currently commented on by Enrico Milano: a comprehensive approach to non-recognition is not limited to the formal recognition of the legality of the situation as such, such as an act of annexation, but it also extends to all relations, of an economic, political, diplomatic, commercial nature which imply recognition of the illegal situation. In broad terms, and with regard to the application of the doctrine of non-recognition to the situation in Crimea, States and international organizations shall refrain from any formal act of recognition of Russia's legal authority over Crimea and from any act which implies recognition of such authority. That is confirmed by para. 6 of GA Res. 68/262, which calls upon States, international organizations and specialized agencies «to refrain from any action or dealing that might be interpreted as recognizing any [...] altered status [of Crimea]»².

It is extremely important not to allow the «creeping recognition» of the annexation of Crimea.

Examples of measures³:

- a) ensure that Russian-badged exports from Crimea (or circumvented elsewhere) are prevented from entering national markets, including the EU market;
- b) adopt legislation preventing exports into Crimea if Russia was to impose Eurasian Customs Union regulatory requirements;
- c) ensure that visa application processes continue to respect Ukrainian sovereignty, by simply continuing to follow pre-annexation rules;
- d) refuse recognition of Russian passports issued in Crimea after the date of annexation;

² E. Milano. The non-recognition of Russia's annexation of Crimea: three different legal approaches and one unanswered question. In: Questions of International Law, (2014), p. 35-55.

³ Ibid.

e) refuse recognition under international law of Russia's claims to the territorial waters and exclusive economic zone off the coast of Crimea;

f) refuse to negotiate new agreements and apply existing ones with Russia including Crimea in their territorial scope of application.

2. Duty to cooperate in order to bring to an end through lawful means serious breaches of peremptory norms (sanctions, support for legal position of Ukraine in multilateral organizations and forums). By the way, norm of customary international law prohibiting the interference into civil strife should not be seen as precluding the legality of provisions of weapons to Ukraine, as there are great numbers of Russian volunteers and other armed groups fighting along with separatists in Ukraine, Russia provides heavy weapons etc. Therefore this conflict is not purely «civil» in nature.

From the Address by H. E. Dalia Grybauskaitė, President of the Republic of Lithuania, to the General Debate of the 69th Session of the UN General Assembly, 2014. 09. 26: «A silent consent to such brutal forms of aggression should not be the answer of the international community».

3. International responsibility:

- State responsibility of Russian Federation (Draft Articles on State Responsibility, Art. 30-31):

a) to cease the violation and offer appropriate assurances and guarantees of non-repetition, if circumstances so require;

b) obligation to make full reparation for the injury caused by the internationally wrongful act; injury includes any damage, whether material or moral, caused by the internationally wrongful act of a State. In other words, reparation has to «wipe out all the consequences of the illegal act and reestablish the situation which would, in all probability, have existed if that act had not been committed». Commentary of International Law Commission on Draft Articles on State Responsibility: «Material» damage here refers to damage to property or other interests of the State and its nationals which is assessable in financial terms. «Moral» damage includes such items as individual pain and suffering, loss of loved ones or personal affront associated with an intrusion on one's home or private life.

- Individual responsibility (responsibility for international crimes committed in Ukraine). Need for Ukraine to ratify the Rome Statute of International Criminal Court and to cooperate with this court. Possibility of ad hoc international mechanisms.

By the way, Russia is fully responsible for all the violations of human rights law, committed in the territory of Crimea.

Finally, concerning the possible impact on international law:

United Nations General Assembly Resolution 68/262 (introduced by Canada, Costa Rica, Germany, Lithuania, Poland and Ukraine), which was adopted on March 27, 2014 by the sixty-eighth session of the United Nations General Assembly in response to the Russian annexation of Crimea and entitled «Territorial integrity of Ukraine» may serve as an evidence that the fundamental rules of international law are not in questions. 100 UN member states voted in favour. 11 against (Armenia, Belarus, Bolivia, Cuba, North Korea, Nicaragua, Russia, Sudan, Syria, Venezuela and Zimbabwe). Though there were 58 abstentions, bearing the mind pressure and lobbying resources of RF, it is not so bad. Moreover, some abstaining countries made declarations, explaining that they did not question existing international law and that their abstention was motivated by a wish not to interfere with a peaceful settlement of dispute.

Effectiveness should not be confused with stability. For example, after Hitler and WWII international law was strengthened and consolidated. It is important to take steps not to allow the disintegration of international law.

ВТОРГНЕННЯ, КРИМ, ДОНБАС І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**Йонавічус Л.**

Доктор, лектор Інституту міжнародних відносин і політичних наук Вільнюського університету.

Анотація. З погляду міжнародного права питання так званої «української кризи» або, іншими словами, російської агресії проти України, не повинно викликати великих дебатів. В дійсності існує інша точка зору, згідно якої визнається, що Росія порушила міжнародне право, однак пропонується не бути в цьому питанні «юридичним фундаменталістом». Тому ця презентація є головним чином оглядом декількох класичних тем. Розглядається визначення агресії в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314. Автор стверджує, що у випадку з Кримом слід говорити про «пряму агресію» або «вторгнення збройних сил держави на територію іншої держави». Аналізується доктрина обов'язку захистити, використана Росією для виправдання своїх дій у Криму. Розкривається зміст принципу самовизначення. Автор підкреслює, що поняття захисної сецесії є дуже суперечливим і в будь-якому випадку в Криму не були виконані умови для її здійснення. Автор також коментує обов'язок міжнародної спільноти не визнавати анексію Криму і пише, що дуже важливо не допустити «повзучого визнання» анексії Криму. Розглянуто деякі аспекти міжнародно-правової відповідальності Росії і індивідуальної відповідальності. Нарешті автор закликає вдатись до кроків, які не допустять ерозії міжнародного права через українсько-російський конфлікт.

Ключові слова: українська криза, російська агресія, анексія Криму, міжнародне право, відповідальність держави, індивідуальна відповідальність.

ВТОРЖЕНИЕ, КРЫМ, ДОНБАСС И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**Йонавичус Л.**

Доктор, лектор Института международных отношений и политических наук Вильнюсского университета.

Аннотация. С точки зрения международного права вопрос так называемого «украинского кризиса» или, другими словами, российской агрессии против Украины, не должен вызывать больших дебатов. В действительности существует другая точка зрения, согласно которой признается, что Россия нарушила международное право, однако предлагается не быть в этом вопросе «юридическим фундаменталистом». Поэтому эта презентация является главным образом обзором нескольких классических тем. Рассматривается определение агрессии в Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН 3314. Автор утверждает, что в случае с Крымом следует говорить о «прямой агрессии» или «вторжении вооруженных сил государства на территорию другого государства». Анализируется доктрина обязанности защитить, использована Россией для оправдания своих действий в Крыму. Раскрывается содержание принципа самоопределения. Автор подчеркивает, что понятие защитной сецессии является очень противоречивым и в любом случае в Крыму не были выполнены условия для её осуществления. Автор также комментирует обязанность международного сообщества не признавать аннексию Крыма и пишет, что очень важно не допустить «ползучего признания» аннексии Крыма. Рассмотрены некоторые аспекты международно-правовой ответственности России и индивидуальной ответственности. Наконец автор призывает прибегнуть к шагам, которые не допустят эрозии международного права из-за украинско-российского конфликта.

Ключевые слова: украинский кризис, российская агрессия, аннексия Крыма, международное право, ответственность государства, индивидуальная ответственность.

УДК 327.7:061.1ЄС

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ЄС: ЦІЛІ, МЕТОДИ, СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Толстов С. В.

Кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної Академії наук України».

Анотація. Проаналізовано основні чинники, які впливали на формування концепції східноєвропейської політики ЄС та її реалізацію з початку 2000-х рр. Мета дослідження полягає у визначенні цілей та особливостей становлення політики ЄС у регіоні Східної Європи. Автором розглянуто основні віхи та етапи становлення «східного виміру» Європейської політики сусідства, формалізованого у вигляді ініціативи «Східне партнерство». На думку автора, в середньотерміновій перспективі в центрі уваги практичної політики ЄС перебуватимуть питання, пов'язані з врегулюванням інституціональних суперечностей, міграційною кризою та відновленням економічної стабільності в межах єврозони. За цих обставин окреслення потенційних меж подальшого розширення ЄС набуло другорядного значення. Жорстка протидія східній політиці ЄС з боку Росії з використанням військових методів призвела до критичного загострення українсько-російських відносин, загальмувала оновлення Європейській політики сусідства та розвиток ініціативи «Східне партнерство».

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська політика сусідства, Східне партнерство, інтеграція, асоціація, диференціація.

Постановка проблеми. Як суб'єкт міжнародних відносин та учасник процесів багаторівневої взаємодії ЄС відіграє роль основного центру тяжіння в європейському просторі, намагаючись опанувати роль глобального міжнародного актора та центру регіональної влади в «широкому» європейському просторі. Втім, унаслідок погіршення глобальної економічної кон'юнктури та внутрішніх ускладнень увага європейських політичних та ділових кіл зосереджується переважно на внутрішніх проблемах економічного, фінансового та інституціонального характеру. Це вочевидь впливає на зміст і тональність дискусій з приводу перспектив глобальної ролі ЄС та шляхів реалізації його функцій як самостійного центру сили.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти становлення та еволюції східноєвропейської політики ЄС привертають увагу багатьох сучасних дослідників [1; 2; 3]. В дослідженнях європейських експертів розглядається формування засад політики сусідства та засобів впливу ЄС на розвиток країн у довколишньому політико-географічному середовищі. В їхніх розробках переважають соціально-економічний, політико-кон'юнктурний та нормативно-аксіологічний підходи. Становлення спільного підходу країн та керівних наднаціональних інституцій ЄС до зовнішніх форм управління відносно країн європейської периферії та інших регіонів розглядається багатьма авторами в контексті спроможності інтеграційного об'єднання здійснювати нормативно-політичний вплив у зовнішньому просторі. Прибічники концепції «нормативного» впливу вважають типові методики реформ та трансформаційних процесів інструментом, який має пропонуватися країнам-сусідам ЄС з метою їх «конструктивного» залучення до діалогу та заохочення до наслідування успішних практик, які використовуються в країнах ЄС [4; 5].

В теоретичному сенсі політика розширення ЄС (у тому числі залучення країн-сусідів до зони зовнішнього нормативного контролю) найчастіше позначається як «політика європеїзації», яка спочатку випробовувалася в відносинах з державами, що мали статус кандидатів на членство в ЄС, а згодом була використана як ширша модель у відносинах з країнами-сусідами. Такий підхід простежується в працях Е. Геддеса, М. Емерсона, С. Каррери, С. Лавене, Ж. Монара, Ф. Шиммельфенніга. Як відзначає професор Університету Люцерн (Швейцарія) С. Лавене, розроблена в структурах ЄС концепція зовнішнього управління прагнула охопити правилами ЄС якомога ширшу сферу поза межами кордонів Союзу. З цією метою передбачалося застосування різних інституціональних режимів поширення зовнішнього управління [3, р. 808-809]. Європейські політичні експерти усвідомлюють, що нормативне регулювання міжнародної взаємодії потребує ширшого підходу, здатного відповісти на такі питання, як розрив у рівнях життя населення високорозвинених та слаборозвинених країн, вирішення проблем політичної нестабільності та врегулювання збройних конфліктів [6]. Політика сусідства ЄС, включаючи заходи та ініціативи щодо країн Східної Європи, подекуди піддається критичному аналізу з огляду на недостатність запропонованих інструментів та загалом незадовільні результати [2]. Під впливом кризи в українсько-російських відносинах з початку 2014 р. посилюється загальне усвідомлення небезпеки конкуренції європейського інтеграційного проекту з висунутими Росією планами розбудови Євразійського економічного союзу.

В українській науковій літературі окремі аспекти проблеми дослідження висвітлювалися в працях О. Врадія, Є. Горюнової, В. Копійки, Є. Кіш, В. Манжоли, В. Мартинюка, Є. Тихомирової та інших авторів.

Визначення проблемних аспектів дослідження. Дискусія в політичних колах ЄС, яка виникла під впливом української кризи та агресивних дій Росії щодо Грузії та України, загострила питання про доцільність суттєвого уточнення цілей програми «Східне партнерство» (СхП) та вдосконалення інструментів Європейської політики сусідства. Інший аспект актуалізації питань, пов'язаних з програмою «Східне партнерство», зумовлений змістовним переглядом Стратегії національної безпеки України в напрямі пошуку найбільш ефективних форм співпраці України з зовнішніми партнерами, встановлення союзницьких відносин та використання засобів, які сприяють інтеграції в політичні та економічні структури ЄС.

Мета статті полягає у визначенні цілей, особливостей та етапів становлення східноєвропейської політики ЄС у контексті розвитку відносин між Україною та ЄС.

Основні результати дослідження. В установчих договорах Європейських співтовариств від самого початку була передбачена можливість подальшого розширення об'єднання. Про це йшлося в Римському договорі 1957 р. про створення Європейського Економічного Співтовариства та всіх його подальших варіантах, аж до останньої редакції, затвердженій Лісабонським договором 2007 р. За часів біполярної системи (1946/1947-1991 рр.) простір розширення обмежувався відносно гомогенними в політичному сенсі країнами Західної Європи, які по завершенні Другої світової війни почали розбудову спільних інституцій безпекового, політичного та економічного характеру. Зміна політичних режимів у більшості держав Центральної та Східної Європи на межі 1990-х рр. та розпад СРСР істотно підвищили роль західноєвропейського інтеграційного центру, відкривши можливість для його розширення на схід континенту. До 2004 р. розвиток ЄС відносно послідовно, хоча і з певними відступами, відповідав критеріям об'єднання співмірних за рівнем розвитку країн Західної та Південної Європи. Подальше розширення ЄС спричинило суттєве скорочення середніх показників ВВП на душу населення. Зі вступом

до ЄС 10 нових членів (Естонії, Кіпру, Мальти, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії та Угорщини) сукупна кількість населення спільноти зросла до 459,5 млн осіб, а середній показник ВВП на душу населення, який наприкінці 2003 г. становив \$21,5 тис., скоротився до \$19,8 тис. [7].

П'ята фаза розширення ЄС (2004-2007 рр.) офіційно тлумачилася як виконання історичної місії мирної інтеграції континенту шляхом поширення зони стабільності та процвітання на нових членів. В «Афінській декларації» про приєднання до ЄС 10 нових членів від 16 квітня 2003 р. відзначено, що розширення віддзеркалює «спільну рішучість покласти край століттям конфліктів та подолати роз'єднання континенту. Такий Союз втілює наше прагнення до нового майбутнього, побудованого на співробітництві, повазі до багатоманітності та взаєморозумінні» [8]. Після приєднання Румунії та Болгарії (2007 р.) населення спільноти за станом на 2010 р. сягнуло позначки в 500 млн осіб. Проте показник ВВП на душу населення в цих країнах становив лише 33% від середньоєвропейського рівня порівняно з 50% у Польщі. Загалом вступ 12 нових країн збільшив територію ЄС на 34%, чисельність населення – на 28%, і ВВП – на 5-8% (показник, співмірний з часткою Нідерландів). Хорватія, вступ якої до ЄС відбувся 2013 р., вважалася останньою з країн, що увійшли до фази розширення за формулою «10+2+1».

Остаточне ухвалення рішення про п'яту хвилю розширення (2002 р.) було зумовлено переважно політичними міркуваннями. Вважалося, що застосування структурних фондів, програм адаптації та вирівнювання розвитку дозволить успішно модернізувати економіку та ринки нових членів, а посилення ролі ЄС у міжнародному розподілі праці та капіталів надасть новим членам змогу прискорити темпи зростання. Однак ці очікування виправдалися лише частково. В 2011 р. в різних країнах ЄС-27 показники ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) коливалися від 45% до 274% від середнього рівня. В країнах-членах єврозони цей показник становив 108% від середнього по ЄС рівня. Найнижчі показники фіксувалися в Болгарії (45%), Румунії (50%), Естонії, Польщі, Угорщині, Литві та Латвії (60-70% від середнього рівня) [9]. Загалом 5 країн-лідерів з найбільшим обсягом ВВП (Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія та Іспанія) забезпечували понад 70% сукупного ВВП ЄС, а 10 країн з найменшим ВВП – лише 3%.

В ході дискусії довкола методологічних критеріїв розширення ЄС провідні європейські політики наголошували, що в разі, якщо розширення не стане каталізатором поглиблення інтеграційного процесу, в тому числі в сенсі посилення керованості та зміцнення управлінських функцій європейських інституцій, порушення балансу між розширенням і посиленням ефективності інститутів може призвести до загострення диспропорцій, які, в свою чергу спричинять втрату контролю та серйозну управлінську кризу інтеграційного угруповання як масштабного політико-економічного проекту. Ці прогнози сприяли загасанню дебатів про подальші перспективи та фази розширення, хіба що за винятком раніше обіцяного членства для республік колишньої Югославії. Зроблені висновки спонукали до уточнення концептуальних підходів до країн-сусідів розширеного Союзу. Результатом цих пошуків стала апробація специфічних методів та інструментів впливу, які не передбачали надання периферійним країнам перспективи членства й відтак не вимагали надмірних фінансових ресурсів та управлінських зусиль.

До певного часу європейські політики та експерти уникали чітких формулювань щодо майбутньої конфігурації відносин ЄС з державами європейської частини колишнього СРСР, включаючи Україну, Білорусь та Молдову, роблячи наголос на необхідності становлення демократичної політичної системи та реформування економіки. Відносно Росії

переважала думка, що за своїми розмірами і характером проблем ця країна за будь-яких обставин не зможе стати частиною ЄС, що не відкидає необхідності розвитку співробітництва в різних сферах. З приводу визначення кордонів «об'єднаної Європи» Р. Проді (президент Європейської Комісії 1999-2004 рр.) наголошував, що зі вступом до ЄС 10 нових членів процес розширення в основному завершився.

В квітні 2002 р. на засіданні Ради ЄС з загальних питань і зовнішніх зносин була схвалена ініціатива Верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солани про підготовку урядами держав-членів конкретних пропозицій щодо спільної політики ЄС відносно країн-сусідів, включаючи східноєвропейські. 11 березня 2003 р. було схвалено повідомлення Європейської Комісії «Ширша Європа – сусідство: новий формат для відносин з нашими східними та південними сусідами» [10], а в травні 2004 р. Європейська Комісія оприлюднила основний стратегічний документ, який визначив цілі спільної політики ЄС щодо країн-сусідів. Пріоритетні напрямки відносин з периферійними країнами передбачалося зафіксувати в індивідуально узгоджених Планах дій без надання цим документам статусу міжнародних угод [11].

З приводу пріоритетів та методів реалізації східноєвропейського виміру зовнішньої політики ЄС спостерігалися суттєві розбіжності. Виокремлення східноєвропейського напрямку СЗПБ у форматі «Східного партнерства» відбулося лише в 2008-2009 рр. В документах ЄС СхП тлумачиться як «спільна політична ініціатива». В структурному відношенні «Східне партнерство» передбачало створення «регіонального форуму співробітництва» 27-ми держав ЄС з п'ятьма східними сусідами (Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан, Вірменія). Російське керівництво відкинуло пропозицію про участь в партнерстві під приводом його невідповідності існуючим формам двостороннього діалогу між ЄС та Росією.

У довгостроковій перспективі (15-20 років) «Східне партнерство» спочатку пропонувалося розглядати як різношвидкісний простір, учасники якого не мають претендувати на членство в ЄС. Водночас ініціатори програми СхП декларували готовність сприяти проведенню в країнах-партнерах внутрішніх реформ, успіх яких формально не відкидав можливості членства в невизначеному майбутньому. За мовчазною згодою вважалося, що на якомусь етапі політичні кола ЄС можуть дійти консенсусу про можливість продовження розширення, і якщо економіки і політичні системи країн-партнерів будуть в достатній мірі адаптовані до правил і нормативів ЄС, питання про їх членство зможе розглядатися в індивідуальному порядку. Зовнішньополітична орієнтація східноєвропейських партнерів теж мала перебувати під контролем відповідних європейських структур (Європейської служби зовнішніх дій та Європейської Комісії) з переважним залученням до цього процесу країн, найбільш зацікавлених у розвитку «східного виміру». З цієї точки зору ініціатива «Східне партнерство» мала перспективний і в певному сенсі стратегічний характер. Окрім загального поділу на східний та південний вектори політика сусідства поступово доповнювалася іншими ініціативами та програмами, пов'язаними з енергетичною політикою, транспортними проектами та інтересами міжнародної безпеки.

Саміт ЄС у Брюсселі 20 червня 2008 р. затвердив «диференційований підхід» до східноєвропейських партнерів. Відносини цих країн з ЄС передбачалося будувати на індивідуальній основі з урахуванням успішності темпів адаптації та реформ. Проект не передбачав створення субрегіонального багатостороннього простору на кшталт Центральноєвропейської та Балтійської зон вільної торгівлі, які свого часу відігравали роль «підготовчих клубів» напередодні вступу країн-учасниць цих об'єднань до ЄС. Головну роль у відносинах зі східними партнерами мав відігравати фактор нормативної інтеграції, який в офіційних документах згадувався як «нормативна конвергенція».

На установчому саміті з ініціативи «Східне партнерство» (Прага, 07. 05. 2009 р.) була прийнята Спільна декларація, що містила її ключові принципи та цілі [12]. Проголошувалися зобов'язання всіх учасників дотримуватися фундаментальних цінностей (демократії, верховенства закону, поваги до прав людини і фундаментальних свобод), відданість принципам міжнародного права, ринкової економіки, сталого розвитку та належного врядування. Головна мета проекту полягала в створенні умов для зміцнення політичної асоціації та майбутньої економічної інтеграції між ЄС та «східноєвропейськими країнами-учасниками». З боку ЄС гарантувалося надання допомоги для розбудови в країнах-учасниках суспільних інститутів західного типу, адаптації їх економік до умов ринків ЄС шляхом поглиблення вільної торгівлі та кроків у бік повної лібералізації візового режиму. Імперативно наголошувалося на потребі якнайшвидшого мирного врегулювання заморожених конфліктів на території Азербайджану, Молдови та Грузії.

З урахуванням політичних змін і процесів у довколишньому просторі, керівництво ЄС навесні 2011 р. ініціювало перегляд ЄПС з метою підтримки демократизації політичних систем країн-сусідів процесів. Про це йшлося в рекомендаціях «Партнерство заради демократії та спільного добробуту з південним Середземномор'ям» (березень 2011 р.) [13] та повідомленні про реформу ЄПС «Нова відповідь на зміни у країнах-сусідах» (травень 2011 р.) [14]. Відносно Східної Європи йшлося про консолідацію процесів демократичних змін та забезпечення «безпрецедентно високого рівня конвергенції з правом ЄС» за допомогою Угод про асоціацію з країнами регіону [14, р. 13].

В організаційному плані зміцнення політичних та економічних зв'язків між ЄС та країнами «Східного партнерства» передбачало три етапи, кожному з яких мав відповідати певний тип угод. З кожною країною «Східного партнерства» пропонувалося укласти взаємодоповнюючі документи – Угоду про асоціацію, що окреслює політичні аспекти, і Глибоку і всебічну угоду про вільну торгівлю (DCFTA), що визначає економічні умови. Підготовка та підписання угод про спрощення візового режиму та реадмісію мали врегулювати пересування людей між ЄС та країнами-партнерами. Передбачалося розвивати секторальне співробітництво, активізувати неформальний діалог, залучати країни «Східного партнерства» до інституцій, програм і виконання порядку денного ЄС. Досягнення цих цілей пропонувалося супроводжувати активним використанням методів горизонтального впливу на суспільства східноєвропейських держав, громадяни яких висловлюють прагнення до демократії, гідності, соціального розвитку та справедливого розподілу добробуту [15, р. 3-4].

Нова редакція ЄПС запропонувала чотири структурно-функціональні орієнтири: диференціацію (тим, хто діє більш успішно, надається більш суттєва допомога); партнерство з людьми (підтримку структур громадянського суспільства); всебічне охоплення (розширення спектру взаємодії на проблеми енергетичної безпеки, кліматичних змін, боротьбу проти міжнародного тероризму, нерозповсюдження ядерної зброї, врегулювання довготривалих конфліктів); підживлення (вдосконалення та координацію методів загального політичного управління, збільшення фінансування) [16]. Окрім заохочувальних, передбачалися й блокуючі механізми та засоби примусу.

В сучасному вигляді «Східне партнерство» передбачає двостороннє співробітництво ЄС з державами-партнерами та певні елементи багатосторонньої взаємодії. Двосторонній вимір спрямований на підтримку політичних та соціально-економічних реформ у країнах-партнерах, у т. ч. сприяння політичній асоціації та подальшої економічної інтеграції з ЄС; посилення секторального співробітництва; заохочення мобільності громадян і впровадження в якості довгострокової мети «безвізового режиму». Програми двостороннього

співробітництва мають сприяти досягненню цих цілей з використанням цілеспрямованої підтримки в пріоритетних сферах, визначених для кожної країни в мульти-щорічному програмному документі, та сприяння впровадженню угод з ЄС, які спираються на досвід реалізації програми комплексного інституційного розвитку.

Багатосторонній вимір відносин реалізується на чотирьох рівнях, включаючи саміти за участю глав держав та урядів держав-членів ЄС та країн-партнерів; засідання міністрів закордонних справ країн ЄС і країн-партнерів; тематичні платформи «Східного партнерства»; робочі групи для підтримки роботи тематичних платформ у конкретних сферах. Велике значення приділяється неформальному діалогу з питань багатостороннього секторального співробітництва на рівні міністрів закордонних справ і галузевих міністрів країн-партнерів та комісарів ЄС.

Третій саміт «Східного партнерства» у Вільнюсі (28-29 листопада 2013 р.) виявився мало результативним. Українська делегація відмовилася від підписання Угоди про асоціацію, а Європейська Комісія відкинула пропозиції української сторони про тристоронні переговори між ЄС, Україною та Росією щодо економічних положень асоціації України з ЄС. Тодішній президент Єврокомісії Ж.-М. Баррозу в категоричній формі спростував таку можливість, назвавши тристоронній формат переговорів неприйнятним при укладенні ЄС двосторонніх договорів.

Подальші події підтвердили серйозність загроз політиці ЄС на Сході Європи. Криза в Україні, російська анексія Криму та конфлікт у Донбасі змусили керівні кола ЄС вдатися до чергового перегляду змісту та цілей Європейської політики сусідства. Цим питанням була присвячена низка нарад, консультацій та документів, ухвалених Європейською Комісією на початку 2015 р. [17; 18]. В зв'язку з загостренням полеміки з приводу ситуації в Україні та розбіжностями в ставленні до санкцій відносно РФ, 21 квітня 2015 р. було скликано нараду міністрів закордонних справ учасників «Східного партнерства», включаючи 28 країн ЄС і 6 країн-партнерів. На цій нараді розглядалися підготовка до Ризького саміту (21-22 травня 2015 р.) та зміст його підсумкової декларації.

Міністр закордонних справ головуючої в ЄС Латвії Е. Рінкевичс запропонував включити в Ризьку декларацію всі пропозиції країн-учасників проекту, «аби саміт зміг надати чітку картину розвитку політики об'єднання» [19]. Стосовно «східного виміру» політики ЄС учасники наради визнали очевидні розбіжності між двома групами держав-партнерів, які обумовлюють потребу в диференціації підходів. Були висловлені зауваження, що політична артикуляція та зміст програм «Східного партнерства» мають враховувати різні політичні та економічні орієнтири країн-учасниць. Зокрема, Україна, Грузія та Молдова підписали угоди про асоціацію з ЄС та проголосили проєвропейський курс. Азербайджан дотримується позаблокового статусу й не має наміру переглядати формат партнерства з ЄС. Натомість Білорусь і Вірменія є членами Євразійського економічного союзу та ОДКБ, що передбачає суттєві економічні зобов'язання та специфіку їх статусу в міжнародних відносинах.

Посилаючись на заяву Європейської Комісії з приводу чергового перегляду ЄПС, урядовий офіс Кабінету Міністрів України з питань європейської інтеграції підготував пропозиції щодо корекції змісту ЄПС [20]. Українські експерти пропонували посилити диференціацію й застосування принципів «більше за більше», спільної власності, відповідальності та солідарності. Водночас, як вказано в пропозиціях уряду України, ключовим питанням для успішної реалізації ЄПС залишається концептуальне розуміння вказаних принципів. На думку українських урядових експертів, диференціація повинна враховувати різні прагнення держав-партнерів у співпраці з ЄС – «різні швидкості» інтеграції

«першої та другої груп держав». Стверджувалося, що така логіка реалізації СхП дозволить інтенсифікувати та поглибити інтеграцію з ЄС України, Молдови та Грузії, з одного боку, та дозволить зберегти в рамках СхП відносини з країнами другої групи, з іншого боку. Пропонувалося визнати за державами-партнерами право самим «обирати глибину та кінцеву мету» відносин з ЄС відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз [20, с. 1]. Принцип солідарності розглядається як спроможність надавати «реальну єдину відповідь на спільні виклики в Європі» та «співвідповідальність ЄС за забезпечення вільного суверенного вибору держав-партнерів, готовність через практичні кроки забезпечити втілення спільних цінностей та інтересів, а також своєї сили в регіоні» [20, с. 1].

Деякі з пропозицій України збігалися з цілями латвійського головування. Е. Рінкевич назвав диференціацію «ключовим елементом» СхП, оскільки вона продовжує розвиток індивідуальних відносин з усіма країнами-партнерами [19]. Пороте більшість європейських політиків надали перевагу збереженню загального формату СхП заради збереження зв'язку з країнами, що не мають угод про асоціацію з ЄС. Такі зауваження свідчили про намір зберегти для країн «другого ешелону», включаючи Азербайджан і Вірменію, перспективу укладання двосторонніх угод про асоціацію з ЄС [19].

Через розбіжності в підходах країн ЄС, Ризький саміт «Східного партнерства» (21-22. 05. 2015 р.) не запропонував шляхів перетворення «східного виміру» ЄПС на механізм вибіркового поглиблення інтеграції країн-партнерів до європейського політико-правового простору. Важливими стримуючими чинниками залишаються неврегульований конфлікт у східних районах України та загальний кризовий стан відносин між Україною та РФ. Проте сама поставка питання про поглиблення диференційованого підходу до країн Східної Європи виглядає корисною, оскільки стимулює європейські інституції до визначення конкретних цілей та політики стосовно «ширшого» європейського простору.

Висновки. Довід становлення східноєвропейського вектору в політиці ЄС дозволяє визначити основні чинники, які зумовили уповільнений та суперечливий характер ухвалення принципових рішень. Серед них провідна роль належала внутрішнім економічним обставинам після завершення п'ятої хвилі розширення ЄС та позиції Росії, уряд якої з кінця 2013 р. розпочав активну протидію розширенню політико-економічного впливу ЄС у східноєвропейському регіоні. Після зміни влади в Україні та переходу РФ до активного протистояння з Заходом можливість провадити різноспрямовану зовнішньоекономічну політику, що передбачала присутність в економічному просторі ЄС та зоні вільної торгівлі СНД була втрачена насамперед унаслідок застосування Росією важелів економічного тиску та поступового закриття російського ринку для товарів України та Молдови.

З часу затвердження ініціативи «Східне партнерство» в 2009 р. цей проект не став для країн Східної Європи потужним інтеграційним стимулом. Як і раніше, найефективнішим засобом внутрішнього реформування та «нормативної конвергенції» залишається пряма перспектива членства в ЄС.

Підписання та ратифікація угод про асоціацію з Україною, Молдовою та Грузією мали перетворити присутність і вплив ЄС в цих країнах на домінуючий політичний та економічний фактор. Утім, протидія з боку РФ призвела до погіршення їх економічного становища та критичного загострення українсько-російських відносин. Політичні кола ЄС були змушені запропонувати українській владі пакет фінансово-економічної підтримки з метою упередити дефолт та загострення соціально-економічних проблем, проте ці питання становлять предмет двостороннього діалогу між Україною та ЄС й лише побічно стосувалися механізмів ЄПС та СхП. За обставин, що склалися, подальші перспективи ініціативи «Східне партнерство» на пряму залежать від перебігу відносин Росії з ЄС та євроатлантичними інституціями.

Список використаної літератури

1. Emerson M. Upgrading the EU's role as global actor. Institutions, law and the restructuring of european diplomacy // M.Emerson, R.Balfour, T. Corthaut, J. Wouters, P. M. Kaczyński, T. Renard. – Brussels : Centre for European Policy Studies, 2011. – 144 p.
2. Gromadzki G. A Challenging Opportunity. The EU plus Six – the Eastern Partnership / G. Gromadzki. – Berlin : Friedrich-Ebert-Stiftung, 2010. – 11 p.
3. Lavenex S., Schimmelfennig F. EU rules beyond EU borders: theorizing external governance in European politics / S. Lavenex, F. Schimmelfennig // Journal of European Public Policy. – September 2009. – Vol. 16, No. 6. – P. 791-812.
4. Manners I. Normative Power Europe Reconsidered: Beyond the Crossroads // Journal of European Public Policy. – 2006. – Vol. 13, No. 2. – P. 182-199.
5. Bouris D. The Limits of Normative Power Europe: Evaluating the Third Pillar of the Euro-Mediterranean Partnership / D. Bouris // Political Perspectives. – 2011. – Vol. 5, No. 2. – P. 80-106.
6. Коппитерс Б. Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии : пер. с англ. / Б. Коппитерс, М. Эмерсон, М. Хейссен. – М. : Весь мир, 2005. – 312 с.
7. Baltas N. The economy of the European Union // European Union Enlargement / N. Nugent (ed.). – Basingstoke, New York : Palgrave Macmillan, 2004. – P. 146-158.
8. Athens Declaration / Informal European Council, April 16th, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/75509.pdf.
9. Milusheva B., Gal P. Income per capita varies by 1 to 4 across EU countries / B. Milusheva, P. Gal / Eurostat. Statistics in focus. – Issue No 35/2012. – 17. 08. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-035/EN/KS-SF-12-035-EN.PDF.
10. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours / Commission of the European Communities; Communication from the Commission to the Council and the European Parliament [COM(2003) 104 final]. – Brussels, 11. 03. 2003. – 26 p.
11. European Neighbourhood Policy – Strategy Paper / Commission of the European Communities; Communication from the Commission [COM(2004) 373 final]. – Brussels, 12. 05. 2004. – 35 p.
12. Спільна заява Саміту Східного партнерства у Празі (м. Прага, 7 травня 2009 р.). Документ 998_437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_437.
13. A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [COM(2011) 200 final]. – Brussels, 8. 03. 2011. – 16 p.
14. A new response to a changing Neighbourhood: A review of European Neighbourhood Policy / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [COM(2011) 303]. – Brussels, 25. 05. 2011. – 21 p.

15. Eastern Partnership: A Roadmap to the autumn 2013 Summit / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [JOIN(2012) 13 final]. – Brussels, 15. 05. 2012. – 17 p.
16. Delivering on a new European Neighbourhood Policy / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [JOIN(2012) 14 final]. – Brussels, 15. 05. 2012. – 22 p.
17. Towards a new European Neighbourhood Policy / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint consultation paper. [JOIN(2015) 6 final]. – Brussels, 4. 03. 2015. – 10 p.
18. European Neighbourhood Policy in 2015 / Council conclusions on the Review of the European Neighbourhood Policy / Foreign affairs & international relations : Press release 188/15. 20/04/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/04/20-council-conclusions-review-european-neighbourhood-policy>.
19. Ризький саміт має дати чітку картину розвитку політики Східного партнерства – глава МЗС Латвії / Інтерфакс-Україна. 21. 04. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/political/261628.html>
20. Оновлення змісту Європейської політики сусідства (політики Східного Партнерства): очікування України / Урядовий портал. 06.04.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document/248068823/ENP%20review%2006%2004%202015.pdf>.

EAST EUROPEAN POLICY OF THE EU: OBJECTIVES, METHODS AND WAYS OF IMPLEMENTATION

Tolstov S. V.

Candidate of History, Associate Professor; Head of the Department of Transatlantic Studies at the State enterprise «The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine».

Abstract. *The author described the factors which influenced the development of the 'Eastern dimension' within the European Neighbourhood Policy which was formalized as the Eastern Partnership joint policy initiative. The task of the study is to define the objectives and characteristics of the EU policy towards the Eastern Europe. The article presents the analysis of the main conditions and features that determined the formation of the concept of the Eastern European policy of the EU and its stages of implementation since the beginning of the 2000's. The author evaluates that in the midterm the EU politics will be focused on the issues related to the settlement of institutional contradictions, the migration crisis and the restoration of economic stability within the Eurozone. In these circumstances the determination of external boundaries for further EU expansion becomes secondary. Tough counteraction to the EU East-European policy on the part of Russia using military methods has led to a critical aggravation of the Ukrainian-Russian relations, blocking the revision of the European Neighbourhood Policy and the development of the 'Eastern Partnership' initiative.*

Key words: *European Union, European Neighbourhood Policy, 'Eastern Partnership', integration, association, differentiation.*

Referances

1. Emerson, M. et al. (2011) Upgrading the EU's role as global actor. Institutions, law and the restructuring of european diplomacy. (Brussels, Centre for European Policy Studies).
2. Gromadzki G. (2010). A Challenging Opportunity. The EU plus Six – the Eastern Partnership. (Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung).
3. Lavenex, S. & Schimmelfennig, F. (2009). EU rules beyond EU borders: theorizing external governance in European politics. *Journal of European Public Policy*, v. 16, no. 6, pp. 791-812.
4. Manners, I. (2006). Normative Power Europe Reconsidered: Beyond the Crossroads, *Journal of European Public Policy*, v. 13, no. 2, pp. 182-199.
5. Bouris, D. (2011). The Limits of Normative Power Europe: Evaluating the Third Pillar of the Euro-Mediterranean Partnership. *Political Perspectives*, v. 5, no. 2, pp. 80-106.
6. Coppieters, B. et al. (2004). *Europeanization and Conflict Resolution: Case Studies from the European Periphery* (Gent, Academia Press).
7. Baltas N. (2004). The economy of the European Union. In: N. Nugent (ed.). *European Union Enlargement* (Basingstoke & New York, Palgrave Macmillan), pp. 146-158.
8. Informal European Council (2003). Athens Declaration, April 16th, 2003. Available at: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/75509.pdf.
9. Milusheva B., Gal P. Income per capita varies by 1 to 4 across EU countries / Eurostat. *Statistics in focus*. Issue No 35/2012. Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-035/EN/KS-SF-12-035-EN.PDF.
10. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours / Commission of the European Communities; Communication from the Commission to the Council and the European Parliament [COM(2003) 104 final]. Brussels, 11. 03. 2003.
11. European Neighbourhood Policy – Strategy Paper / Commission of the European Communities; Communication from the Commission [COM(2004) 373 final]. Brussels, 12. 05. 2004.
12. Council of the European Union (2009). Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009. 8435/09 (Presse 78). Available at: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/press-data/en/er/107589.pdf.
13. A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [COM(2011) 200 final]. Brussels, 8. 03. 2011.
14. A new response to a changing Neighbourhood: A review of European Neighbourhood Policy / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [COM(2011) 303]. Brussels, 25. 05. 2011.
15. Eastern Partnership: A Roadmap to the autumn 2013 Summit / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [JOIN(2012) 13 final]. Brussels, 15. 05. 2012.
16. Delivering on a new European Neighbourhood Policy / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [JOIN(2012) 14 final]. Brussels, 15. 05. 2012.
17. Towards a new European Neighbourhood Policy / European Commission; High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy : Joint consultation paper. [JOIN(2015) 6 final]. Brussels, 4. 03. 2015.
18. European Neighbourhood Policy in 2015 / Council conclusions on the Review of the European Neighbourhood Policy / Foreign affairs & international relations : Press release 188/15. 20/04/2015. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/04/20-council-conclusions-review-european-neighbourhood-policy>.
19. Ryz'kyi samit maye daty chitku kartynu rozvytku polityky Skhidnoho partnerstva – glava MZS Latvii / Interfaks-Ukrayina. 21. 04. 2015 Available at: <http://ua.interfax.com.ua/news/political/261628.html>.
20. Onovlennya zmistu Yevropeys'koyi polityky susidstva (polityky Skhidnoho Partnerstva): ochikuvannya Ukrainy / Uryadovyy portal. 06. 04. 2015. Available at: <http://www.kmu.gov.ua/document/248068823/ENP%20review%2006%2004%202015.pdf>.

ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКАЯ ПОЛИТИКА ЕС: ЦЕЛИ, МЕТОДЫ, СПОСОБЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Толстов С. В.

Кандидат исторических наук, доцент, заведующий отделом трансатлантических исследований Государственного учреждения «Институт всемирной истории Национальной Академии наук Украины».

Аннотация. *Рассматриваются основные вехи и этапы становления «восточного измерения» Европейской политики соседства, формализованного в виде инициативы «Восточное партнерство». Задача исследования состоит в определении целей и особенностей политики ЕС в регионе Восточной Европы. Проанализированы основные факторы, которые влияли на формирование концепции восточноевропейской политики ЕС и ее реализацию с начала 2000-х гг. По мнению автора, в среднесрочной перспективе в фокусе практической политики ЕС будут находиться вопросы, связанные с урегулированием институциональных противоречий, миграционной кризисом и восстановлением экономической стабильности в пределах еврозоны. В такой ситуации определение потенциальных границ дальнейшего расширения ЕС приобретает второстепенное значение. Жесткое противодействие восточной политике ЕС со стороны России с использованием военных методов привело к критическому обострению украинско-российских отношений, заблокировав обновление Европейской политики соседства и развитие инициативы «Восточное партнерство».*

Ключевые слова: *Европейский Союз, Европейская политика соседства, Восточное партнерство, интеграция, ассоциация, дифференциация.*

УДК 327 (073:470+571)

ПРИНЦИПИ І ЗАКОНИ ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ІМІДЖУ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

Чекалюк В. В.

Кандидат наук із соціальних комунікацій, докторант Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. У статті розглянуто систему позиціонування держави на внутрішньому і зовнішньому ринках. Запропоновано авторську формулу іміджу. Введено в обіг нові терміни і окреслено наукову значущість поняття «державний бренд». Саме завдяки брендингу, позиціонуванню відбувається сприйняття країни, її віддзеркалення у ЗМІ. Імідж є однією з пріоритетних складових успішної держави. Стратегічний розвиток країни залежить від багатьох факторів, серед яких ключова роль належить веденню іміджетворюючої політики, від публічних кроків і позиціонування публічних осіб до народу в цілому. Кожна країна прагне, аби про неї було відомо якомога більше позитивних фактів. Позитивне позиціонування на світовому ринку сприяє залученню інвестицій й розвитку країни. Створення іміджу починається зі створення бренду країни. В даному дослідженні розглядаємо країну як товар, який потрібно презентувати максимально економічно привабливим і конкурентним для світової спільноти. Як інструмент творення іміджу використовуємо медіа технології. У статті розглянуто медіамеханізми формування позитивного іміджу держави. Акцентується увага на взаємодії об'єкту, імідж якого формується, з цільовою аудиторією через медіа інструменти. Авторка доводить, що певний імідж є в усіх і в усього, а потрібний імідж треба створювати, керувати, корелювати та контролювати. Імідж держави – це продукт ефективних комунікацій. У статті викладено наукове бачення творення репутації держави.

Проблема творення державного іміджу є найбільш пріоритетною сферою і для політиків, економістів, державотворців, освітян, педагогів, і для науковців.

Ключові слова: імідж, бренд, преса, медіа інструменти, громадська думка.

Постановка проблеми. Кожна з держав, представлених на мапі, прагне стати визнаним світовим брендом. Поняття «бренд» передбачає статус і високий рівень життя, лідерство у багатьох сферах. Позиціонування держави напряму пов'язане з її віддзеркаленням у ЗМІ. Успішному бренду передують клопітка праця над створенням відповідного іміджу, що визначає пріоритетну складову успішної держави. Стратегічний розвиток країни залежить від багатьох факторів, серед яких ключова роль належить веденню іміджетворюючої політики щодо створення і позиціонування державного бренду. Позитивне позиціонування сприяє залученню інвестицій й розвитку. Розглядаємо Україну як товар, який потрібно презентувати максимально економічно привабливим і конкурентним для світової спільноти.

Future Brand щороку офіційно оприлюднюють рейтинги і прогнози вимірювання країн як брендів. Індекс Країн 2014-2015 відкриває Японія – коронована як сильна країна бренд-2014. В Топ-10 країн брендів 2014 потрапляють в рейтинговій послідовності від лідерства до спадання: Японія, Швейцарія, Німеччина, Швеція, Канада, Норвегія, Сполучені Штати Америки, Австралія, Данія і Австрія. Зазначимо, що Україна жодного року не потрапляла

в ТОП десятку. Держава, як будь-який інший об'єкт іміджу, – це товар, який необхідно подати у вигідному, конкурентному світлі. У більшості країн державою передбачено створення, затвердження і виконання офіційних програм «Бренд країни». Україна використовувала подібний досвід лише одного разу – напередодні Євро 2012. В період з 2013 по 2015 рр. українська держава існує в умовах іміджевої невизначеності, причому це стосується не тільки локального, а й глобального інформаційного ринку. Ризики і нестабільність у економіці, невизначеність лідерів країни щодо векторів розвитку країни, АТО, втрати територій, державної цілісності, криза в гуманітарній сфері та ін. фактори – пряма перешкода формуванню бренду України.

Мета статті – проаналізувати основні світові тенденції творення державного іміджу. Створення держави-бренду з використанням медіа механізмів формування позитивного іміджу України у світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідники, здебільшого політики Лі Куан Ю [1], В. А. Ющенко [12], науковці-практики Том Адамс [5], А. С. Гальчинський [11] виходили з різних уявлень про сутність іміджу, масову комунікацію, процеси сприйняття інформації та закономірності формування громадської думки. Варто зазначити, що питання іміджу держави досі актуальне й не вирішене, немає єдиного алгоритму створення іміджу.

Основні результати дослідження. Емпірична база дослідження складається з матеріалів та висновків, рейтингів FutureBrand, програми «Бренд України», медіатекстів і прес-релізів, пост-релізів, оприлюднених у ЗМІ та на офіційних урядових порталах, зокрема МЗС, Міністерства культури України, Державного агентства України з туризму та курортів, аккаунтів вітчизняних і іноземних політиків, експертів, а також популярних медіа «Дзеркало тижня», «День», «Країна». Ці портали і оприлюднені матеріали доступні для широкого загалу, є інструментами формування іміджу, репрезентують країну, формуючи уяву про неї у громадськості, і є цінними для дослідження. Публікації було відібрано за ключовими словами «імідж України», «державний імідж», «формування громадської думки», «залучення інвестицій», «державний бренд», «позиціонування України». У кількісному співвідношенні було проаналізовано понад дві тисячі публікацій, інформаційних заміток, постів у соціальних мережах на аккаунтах політиків.

Аккаунт (синонім: екаунт – від англ. Account – обліковий запис, особистий рахунок) – обліковий запис, що містить відомості, які повідомляє про себе користувач при реєстрації в певному сервісі, соціальній мережі (сайті). Крім облікових даних, аккаунт містить комплекс налаштувань та опцій для роботи з даним сервісом.

Бренд (англ. brand) – комплекс понять, які узагальнюють уявлення людей про відповідний товар, послугу, компанію або особистість. Широко використовується в маркетингу та рекламі, але тим не менш є фінансовим поняттям.

В контексті застосування поняття бренду до країни виникають певні асоціації: Велика Британія – королева; США – Магдональдс; Росія – нафта і війна; Ізраїль – Єрусалим і Мертве море; Китай – Китайська стіна, традиції і підробки оригінальних речей; Франція – Ейфелева вежа, якісний сир і вино; Італія – Колізей, Ватикан, висока мода; Японія – самураї, гейші, суши і Фукусіма і т. д. У бізнесі існує явище *бренд манії*, коли споживач реагує на асоціації, стереотипи, пов'язані з брендом, а не на саму якість продукту. Маємо припущення, що бренд країни складається з власного імені, гімну, герба, прапора та інших державних символів, графічного зображення, які асоціюються в свідомості громади з державою. Завдання іміджмейкерів та істориків з використанням медіа інструментів забезпечити позитивне трактування і сприйняття бренду, щоб асоціації з країною викликали

здебільшого позитивні почуття, спогади, емоції, образи. Наразі, інструментом для досягнення завдань – є ЗМІ, саме через призму подачі матеріалів у медіа відбувається формування уяви мас про державний імідж. Сприйняття бренду у ЗМІ має бути не лише емоційним, а підтверджене наочним прикладом (статтями, історичними фактами, фото і відеоматеріалами), що доводять заявлені постулати і факти: екологічність, політичну і економічну стабільність, високу якість життя, розвинений туризм, позитивну репутацію лідерів країни у ЗМІ.

Авторка пропонує власне визначення терміну «державний бренд» і «бренд України». Державний бренд (авт.) – це поєднання історичних цінностей і сьогодення країни, її образ, імідж, репутація громадських і державних діячів, участь у міжнародних проектах, рівень освіти і освіченості громадян, сучасна медична сфера, наукові та спортивні і культурно-мистецькі досягнення. У конкурентному, маркетингово розвиненому Всесвіті брендинг є основою стратегії, що має підсилити конкурентну спроможність країни. Держави, що інвестують у імідж, використовують брендинг, щоб досягти результатів у всіх сферах, зокрема бізнесі і науці, бути цікавим для інвестицій, туризму та експорту і бути перспективними прибутковими галузями, а не збитковими. Бренд України (авторське визначення) – це певною мірою ідентифіковане географічно місце розташування країни і комплекс асоціацій, пов'язаних із нею. Рівень сприйняття України у світі диктується матеріалами, висвітленими у ЗМІ, зумовлений способом життя громадян. Станом на 2014-2015 рр. Україна досягла найвищого апогею популярності у світі, проте її імідж потребує клопіткої фахової роботи. Відлякуючими факторами для позитивного сприйняття є складна політична ситуація, заангажованість медіа і високий показник корупції, нестабільність економіки, екологічна проблема – ЧАЕС. Позитивними, сприятливими є: прогресивність поглядів політиків, відкритість і бажання комунікувати зі іншими державами, інтеграція у світові товариства, демонстрація у ЗМІ еволюції державотворення, дипломатичність. Фактор, що підсилить авторитет держави, – боротьба з корупцією не на словах і прозорість системи за схемою пріоритетів: Народ – Держава – Права людини.

2014-2015 рр., живучи у ворожому оточенні АТО, Україна зберігає рівень демократії, піддрунтям її є, звичайно, традиційні цінності, повага та толерантність, закріплена на генетичному рівні, найнезаангажованішими є соціальні мережі та Інтернет портали, у ЗМІ зберігається право дати протилежну чи альтернативну думку. Головне в Україні – це людський капітал. Одним із найважливіших факторів є освіта.

Серед цінностей українців: дати освіту своїй дитині — головний батьківський обов'язок. Яким буде майбутнє країни? Це залежить від освіти і виховання дітей вдома і у школі. З 2009 по 2015 рр. авторка регулярно, щоквартально, проводить експериментальні тематичні зустрічі та майстер-класи для учнів 1-5 класів шкіл Київщини на тему «Вибір майбутньої професії». Під час роботи з аудиторією, 60-80 осіб, ми обговорюємо історії успіху відомих людей. Розглядали формулу життя і становлення людини, а саме: БАЖАННЯ РОЗВИВАТИСЯ – ОТРИМАНА ОСВІТА – РОБОТА ЗА ФАХОМ – ЗАГАЛЬНИЙ УСПІХ ДІЯЛЬНОСТІ КОЖНОГО. Наприкінці зустрічі обов'язково анкета. Цікаві думки, цікаві діти, сповнені патріотизму і гордості, що вони українці. А головне, що опитування «У якій країні я хочу працювати» показало, більшість з них, а саме 90% з опитаних, хоче у майбутньому жити в Україні, створювати родину, працювати й бути щасливим саме тут. На питання «У якій країні хотів би отримати освіту» – Україна фігурувала як вибір для навчання у ВНЗ лише у 5%, а 70% обрали Велику Британію, 25 – США... Це свідчить про низький рівень освіти в Україні, негативну репутацію ВНЗ, і навіть у 6-12 років діти мають негативні асоціації з вітчизняною вищою освітою. Отже, освітню сферу

потрібно реформувати. Цитуючи Лі Куан Ю «Якщо неправильно керувати країною, всі розумні люди пойдуть з неї», [1, с. 228]. Є над чим подумати, подбати про імідж України...

Політичні економічні реалії сьогодення диктують нові умови для творення державного іміджу. Україні необхідно підкоректувати діяльність ЗМІ як інструменту творення іміджу країни, вийти на новий рівень співпраці ЗМІ і державних органів, удосконалити внутрішню редакційну політику. Як це зробити без конфлікту інтересів і хаосу у суспільстві, які інструменти необхідні для цього – головна тема для досліджень міжнародних і вітчизняних експертів. Медіа механізми формування позитивного державного іміджу у ХХІ ст. використовуються іміджмейкерами, політологами, науковцями на повну потужність. Вплив ЗМІ на формування іміджу держави беззаперечний. Медіа органи формують і програмують імідж держави. Яким буде імідж України у світі на пряму залежать від подачі матеріалів у ЗМІ, їх впливу на цільову аудиторію. Результатом правильної інформаційної кампанії є базова основа успішної держави: економічна незалежність і стабільність, послідовна дипломатична політика, інвестиційна привабливість держави, високий рівень туристичного інтересу до країни, військова міць та готовність і бажання лідерів налагоджувати дипломатичні відносини на всіх рівнях.

Які фактори формування іміджу держави вважаємо сприятливими і цікавими для тиражування у інформаційному просторі? Насперперед, це сенсаційні резонансні події з позитивним забарвленням. Саме такі інфо приводи є актуальними. Розглянемо на прикладах кілька з них.

У 2015 році ЗМІ сколихнула новина про те, що Мішель Терещенко, - нащадок роду меценатів, капітал котрих було створено родиною у цукровій промисловості та банківському бізнесі, публічно зрікся громадянства Франції на користь України і отримав український паспорт [2, с. 3]. Безперечно, ця новина є іміджевою, з політичним підґрунтям, що додає ваги державному бренду України. Терещенки – славетний рід українців, як Медичі у Італії, Кеннеді у США Так, до 1914 року цукрова промисловість в Україні розвивалася швидко і інтенсивно: один із п'яти робітників у тодішній Україні працював на якомусь із підприємств, пов'язаних із виробництвом цукру. Терещенкам належало близько третини цієї галузі. Тобто, один із 15-20 українців тоді працював саме на бізнес родини Терещенків. Меценати докладали зусиль до створення умов для праці і життя українців – будували школи, лікарні, пологові будинки, церкви, університети, консерваторії та музеї, які досі є архітектурним надбанням України. Загалом витрачали до 80% прибутків на соціальні та інфраструктурні проекти, підсилення бренду і іміджу країни в цілому. Навіть герб родини був виконаний у жовто-блакитних кольорах, з використанням державної символіки, що було надто сміливо за часів царя. Тимчасовий уряд Керенського – перший ліберальний, демократично обраний уряд Росії – практично на 100% фінансувався із коштів українця Терещенка, котрого у 30 років було призначено міністром фінансів останнього уряду Російської імперії, а згодом – і міністром закордонних справ. Мішель Терещенко коментує: «Можливо, саме через нерозуміння того, що треба ділитися із суспільством, що не можна забувати, звідки взялися твої статки, нинішні олігархи мають таку погану репутацію. Для моїх предків це був двосторонній рух – люди, земля, багатство... Коли ти маєш так багато, ти мусиш і віддавати багато. Наразі, впевнений, що двигуном української економіки може стати сільське господарство, замість видобувної чи металургійної промисловості, що відходять у минуле. Сільське господарство було і залишається хребтом українського суспільства. Не випадково понад чверть усіх орних земель у Європі – на території України. До того ж, це земля найвищої якості – Україна має кращі чорноземи. 22-25% населення все ще живуть у селі, тоді яку Франції лише 2%. 15 мільйонів осіб отри-

мують прибуток від сільського господарства. Швидко та ефективно розвиваються в Україні агрохолдинги. Ресурси країни – складові її іміджу» [2, с. 4].

Марк Цукерберг, засновник і власник соціальної мережі Фейсбук, заявив, що вводить санкції проти Росії, повідомляє новинне американське агентство Associated Press. «Мало хто знає, але наш рід з боку мами з Умані, а сам я, хоч і не дуже віруючий, але кілька разів їздив з хасидами інкогніто в Умань на святкування Рош а-Шана і вважаю Україну своєю другою батьківщиною. Тому не можу спокійно дивитися, що Росія витворює в Криму та на Донбасі. Крім того, коли я приїжджав до Росії та спілкувався з президентом, здається, тоді це був Медведєв, він наступив мені на ногу і навіть не вибачився, тому я вважаю, що він це зробив спеціально. Так поведуться тільки дикі і невиховані люди». Цукерберг заявив, що збирається позбавити можливості писати в Фейсбук російський сегмент, і закликав інші соціальні мережі, в першу чергу Твіттер, наслідувати його приклад. Можливість читання поки пропонується залишити. «Це, безумовно, піде на користь світовій паутині, так як ми не дамо можливості московськими «тролям» там гадити [3, с. 1].

Наука іміджелогія – засіб дипломатії: економічної, інформаційної та політичної. У процесі вивчення з'являється типологізація іміджу держав. Зокрема, виникає питання, як оцінювати імідж, за якими критеріями, адже те, що для одних невдача, для інших може бути успіхом? Позитивний імідж держави науково трактуємо як стабільний, аргументований економічними показниками, відсутність рецесії. Агресивний чи миролюбний, демократичний чи диктаторський імідж держави? За яких умов, за якою шкалою вимірів можемо оцінювати рейтинг державного іміджу. Як корелювати популярність, зокрема України, у світовому інформаційному просторі для подальшого позитивного стабільного іміджу. Наразі, стабільними в іміджі України є історично-культурні елементи та символіка: національне вбрання України – вишиванка у 2015 році стала визнаним світовим трендом. Дизайнери світу активно використовують розшиті квітами і народними українськими візерунками сорочки, блузи і сукні у своїх колекціях весна-літо 2015. В світових ЗМІ з'являється все більше фотографій всесвітніх зірок у блузках і сукнях, прикрашених традиційним українським візерунком [4, с. 1]. Протягом 2014-2015 рр. зірки Голівуду та інші медійні обличчя світу підтримують Україну, висловлюючи обурення у ЗМІ агресією з боку Росії, одягають українську символіку і вишиванки. Подібні флешмоби дуже популярні і тиражуються у медіа.

На прикладі з Україною є шанси діяти за принципом: «Вимагайте неможливе, і вам дадуть те, що вам по праву не належить». У 2014-2015 рр., спостерігаючи за тиражуванням у медіа теми популярності країни, стаємо свідками того, як Україна переходить із категорії країна в бренд. У 2014 р. дослідження FutureBrand задекларували, що не всі з 75 досліджених країн можна кваліфікувати як «бренд». Справді, тільки 22 відповідають критеріям і мають конкурентну перевагу над іншими. Щоправда Україна поки що у переліку розглядається світовими експертами як перспективна держава на шляху до того, щоб стати брендом. Потенційні інвестори і бізнес партнери, світові корпорації заявляють, що вони будуть торгувати охочіше з країною брендом, ніж просто «країною» [5].

Факторами країни – бренду є наявність репутації за високу якість продукції-послуг; туристичне прагнення відвідати країну; інтерес до навчання в країні; екологічна безпека і сприятлива комфортна інфраструктура; більш ніж задовільний рівень життя громадян; низький рівень корупції; відсутність економічної кризи, воєнно-політичних конфліктів.

За результатами щорічного дослідження FutureBrand Том Адамс, генеральний директор департаменту стратегії на FutureBrand і співавтор доповіді, оприлюднив пріоритети у формуванні державного бренду: «Дослідження цього року показує, що наявність силь-

ного бренду країни приносить конкурентну перевагу в плані туризму, залучення інвестицій, переваги споживчих переваг для бізнесу. Традиційним пріоритетом є популяризація на державному рівні ідентичності країни, робота над репутацією, що формують корпоративний і споживчий бренд. Для тих країн, які ще не досягли статусу «бренду», у висновках пропонується цінну інформацію методів, які сприятимуть формуванню бренду у подальшому і підняття у іміджевому міжнародному рейтингу» [5, там же].

Авторка пропонує розглядати країну – як товар. Успішний досвід процесу іміджетворення пропонується запозичити у світових держав, що досягли статусу бренду і вдало створили позитивний імідж. Для прикладу розглянемо Сінгапур. До розвитку країни, створення бренду Сінгапуру має пряме відношення її очільник Лі Куань Ю. Його вважають архітектором реформ країни, яка ще півстоліттям назад була буквально осередком хабарництва, не в останню чергу – з «історико-культурних» причин. Піднявши рейтинг Сінгапуру, Лі Куан Ю сам увійшов у топ світових лідерів, став легендарною особистістю. Він був бажаним експертом на світових форумах. Так, на зустрічі з президентом США в овальному кабінеті Білого дому, Барак Обама відрекомендував Лі Куан Ю: «...один з легендарних діячів Азії 20-го та 21-го століття. Він один з тих, хто сприяв появі азійського економічного дива» [6, с. 1].

Одним із перших візитів за кордон новообраного Президента Петра Порошенка був Сінгапур – 9-10 грудня 2014 р., де він пообіцяв, що Україна виграє війну проти агресора і війну з корупцією. Боротьба з корупцією – річ, далека від демократичності. З хабарництвом бореться багато країн, але яскравих прикладів, як Сінгапур, знайдеться мало. І Україні, де Національне антикорупційне бюро почало діяти з 14 січня 2015 року, корисним є сінгапурський досвід. Сінгапурці готові охоче ним ділитися. Зокрема, під час зустрічі Петра Порошенка з керівником Бюро по розслідуванню випадків корупції Джеймсом Лоу була досягнута домовленість про підготовку українських фахівців у цьому відомстві. І у травні 2015 р. делегація сформована [7, с. 1]

Боротьба з корупцією – першочергова проблема, за яку взявся перший прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю в 1959 році (коли Сінгапур став самокерованою територією, але ще не набув повної незалежності – це сталося в 1965).

Лі Куан Ю, даючи рекомендації про те, як почати боротися з корупцією, радив: «Посади трьох своїх друзів, вони знають за що, і ти знаєш за що». Лі Куан Ю у своїх спогадах писав, що постійно насаджував принципи верховенства закону та рівності всіх перед законом, включаючи вищих чиновників та своїх родичів. Багатьом методи роботи антикорупційного бюро можуть здатися дуже далекими від демократичності, а іноді і відверто авторитарними, але своє плоди вони принесли. Сінгапур сьогодні у ЗМІ, міжнародних рейтингах фігурує як одна з найменш корумпованих держав світу.

Статус державного бренду визначається тим, наскільки інвестору комфортно працювати з такою країною. Під час зустрічей Петра Порошенка з президентом Сінгапуру Тоні Тан Кенг Йамом і прем'єр-міністром цієї країни Лі Сянь Луном (сином того самого Лі Куан Ю, який передав йому владу після 30 років правління) говорили про проведення економічних реформ, зв'язки у торговельно-економічній, науково-технічній і військово-технічній сферах, створення зони вільної торгівлі між двома державами. Як наголосив Президент України, «співпраця з Сінгапуром дасть потужний сигнал для довіри з боку інвесторів». Реформи у Сінгапурі було би просто неможливо реалізувати без потужних інвестицій. Лі Куан Ю залучив зарубіжні компанії. «Ми вітали кожного інвестора. Ми просто із шкіри вилазили, щоб допомогти йому почати виробництво», – пише у своїй книзі «Сінгапурська історія: з «третього світу» [8, с. 188] Лі Куан Ю. Лідер поставив собі за-

вдання перетворити Сінгапур на торговельно-фінансовий центр усієї Південно-Східної Азії. І йому це вдалося. Тепер уже самі іноземні підприємці, знаючи, який високий рівень особистої безпеки, охорони здоров'я, освіти, телекомунікацій, транспорту і обслуговування у Сінгапурі, прагнуть організувати там свій бізнес.

Сінгапур 2014-2015 р. – державний бренд, один з найбільших морських портів планети, центрів нафтопереробки, виробництва електроніки та електротехніки, науки. Місцева валютна біржа – у десятці найбільших у світі. Сінгапур входить у першу десятку країн світу за рівнем ВВП на душу населення. Щорічно приймають кількість туристів, співмірну з чисельністю місцевого населення. Показовий досвід вирішення кадрових питань у Сінгапурі на початку 1960-х. Перший прем'єр-міністр Сінгапуру прекрасно розумів, як важливо мати надійну команду. «Мій підхід полягав у тому, щоб поставити найбільш здібну людину, яка була у моєму розпорядженні, на чолі найбільш важливого міністерства. Зазвичай це було міністерство фінансів, а в період отримання незалежності – міністерство оборони. Наступний найбільш здатний з міністрів, що залишилися, отримував найбільш важливий з портфелів, що залишилися» [8, с. 235], – ділиться Лі Куан Ю своїм «рецептом». «Якщо вгорі знаходяться слабші люди, то вся система повільно руйнується. Це неминуче». Сінгапур часто порівнюють з «золотою кліткою». Навіть ті, хто жодного разу не бував у цій країні, чули про величезні штрафи за будь-яку провину – від плювоків на вулиці до порушення ПДД. «Погані звички» викоринювали хворобливо і довго.

Лі Куан Ю перебував на прем'єрській посаді 31 рік. ЗМІ у країні перебувають під контролем держави і використовуються для формування іміджу країни, підсилення бренду: «Я дав їм чесний уряд, я дав їм прогрес, я щороку підвищую якість освіти їхніх дітей, якість медичного обслуговування. Ми підвищуємо рівень культури, допомагаємо мистецтву» [9, с. 411]. «Я не вважаю, що демократія – це краща форма правління для усіх країн, і що вона поширяться по всьому світу. Якби це було так, чому західні країни намагаються її усім нав'язати силою?» – полемізує він з читачами своїх мемуарів. У світлі процесів, які переживає Україна на етапі свого становлення як незалежної держави, головне, щоб у країні була стабільність, а керували нею прагматичні, прихильні національним інтересам політики-професіонали, котрі не бояться прийняття стратегічних і часом непопулярних, проте далекоглядних рішень, продуманих і цілеспрямованих, а не продиктованих миттєвою необхідністю і вже тим більше міркуванням особистої вигоди, заради власного PR. Діяти – лише в інтересах країни.

Завдання іміджмейкерів діяти в унісон запитам інформаційного ринку, бути водночас учителем і другом для журналістів. Стів Джобс був і автором власного бренду і його іміджмейкером, ідеологом у ЗМІ, розумів, що саме медіа є інструментом популяризації його продукції, реагуючи на запити журналістів: – «Преса хотіла більше особистих деталей... Ми винайняли незалежного радника, і він підсумує, чого вимагає закон і як найкраще вчинити у цьому випадку. Ми все зробили за книжкою. Можливо, це звучить як виправдання, але критика мене дуже розізлила», [10, с. 497].

На прикладі України, її лідерів... Імпонує те, що в інтерв'ю, газетних та журнальних публікаціях Леонід Кучма, другий Президент України, виступає чи не найбільш суворим критиком зробленого за відповідний період. «Нам потрібно рухатися вперед, а для цього конче важливою є конструктивна аналітика всього того, що вже залишається вже позаду, і визначення на цій основі логіки перспективи» [11, с. 488]. Третій президент Віктор Ющенко будував свій імідж на довірі народу, він підтримував репутацію «друга-нації». У спогадах політик акцентує на тому, що перший фактор успіху – це довіра. Саме В. Ющенко мав найвищий рівень довіри українського народу не лише в Україні, а й на усіх конти-

нентах, мав потужну підтримку української діаспори і США. «Ключове слово успіху – довіра» [12, с. 231].

Висновки. Реалії сьогодення, глобалізація та інші суспільні чинники диктують нові умови і нові запити ринку. Нестабільна політична і економічна ситуації негативно впливають на роботу над побудовою позитивного державного іміджу, проте саме нестабільність спонукає науковців, освітян і фахівців до дій і пошуку ефективних шляхів формування іміджу. Це спричиняє еволюцію галузі і системи соціальних комунікацій. Іміджотворення як наука перебуває у стадії стрімкої еволюції. Зокрема чимало завдань покладено на освітню сферу, адже фундамент патріотизму і бажання працювати задля громади і батьківщини має закладатися у молодшому шкільному віці. Тематика державотворення, ефективних комунікацій із медіа є складною і багатовекторною, потребує глибоких знань і практичного досвіду науковців-дослідників. Чимало факторів впливають на імідж, іміджмейкери, мають постійно «тримати руку на пульсі» і фахово реагувати на зміни, задовольняючи запити ринку, використовуючи ЗМІ для поширення іміджевої інформації і комунікацій між державою і аудиторією.

Список використаної літератури

1. Лі Куан Ю. Из третьего світу в перший. Сінгапурська історія: 1965-2000. Мемуари Лі Куан Ю. Том 2. / Лі Куан Ю. Пер. з англ. К. Сисоєвої – К. : Видавництво Олексія Капусти, 2011. – 684 с.
2. Терещенко М. Багато маєш – багато віддавай / М. Терещенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2013/06/130527_terestchenko_int_az.
3. Цукерберг Марк. Associated Press / Марк Цукерберг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=73717>.
4. Тиждень моди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: foka.com.ua/moda/trends/14.
5. Адамс Том. Звіт 2014 р. / Том Адамс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.futurebrand.com/cbi/2014.
6. The White House (29 October 2009). «Remarks by President Obama and Minister Mentor Lee Kuan Yew of Singapore before Meeting» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-obama-and-minister-mentor-lee-kuan-yew-singapore-meeting>.
7. Яценюк А. П. Українські держслужбовці поїдуть в Сінгапур / А. П. Яценюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/news/292004.html>.
8. Лі Куан Ю. Сінгапурська історія. Мемуари Лі Куан Ю. Том 1 / Лі Куан Ю. – К. : Видавництво Олексія Капусти, 2007. – 550 с.
9. Танасійчук Ольга. Президент Петро Порошенко під час візиту у Сінгапур / Ольга Танасійчук [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/chomu_ukraiini_varto_vchitisya_u_singapuru_2000423.
10. Айзексон Волтер. Стів Джобс / Волтер Айзексон. Пер. з англ. Н. Гербіш, О. Кравчук, Л. Крупницький, Л. Третьяченко-Реннер. – К. : «Брайт Стар Паблішинг», 2013. – 608 с.
11. Гальчинській А. С. Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою : монографія / Анатолій Гальчинській. – К. : Либідь, 2013. – 584 с.
12. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті / В. А. Ющенко. – Харків : Фоліо, 2014. – 511 с.

PRINCIPLES AND RULES OF STATE'S IMAGEMAKING UKRAINE**Chekalyuk V. V.**

PhD (Candidate of Sciences, Social communications), the Institute of Journalism, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *The article examines existing methods of positioning of a state for inner and outer audiences. The author suggests her formula of image creation. Also, new terminology is introduced as well as concept of «state brand» is regarded as a unit of scientific value and significance. Branding and positioning are considered as crucial means to manage perception of a country by mass-media. Image is one of priorities of a successful country. Strategic development of a country depends on many factors, the key role being played by image making policy, public representation and positioning of public persons to the nation. Each country is keen to spread as many positive facts about itself as possible. Positive positioning in world markets attracts investors and helps to develop both country and its people. Image making starts with a country's brand making. This research regards a country as a product which must be presented as economically attractive and competitive in modern world. We use media technologies as instruments of image making and examine media as tools used in state's imagemaking.*

The research is focused on interaction of an object of image making with target audience through mass-media channels of communication. The author proves that everyone and everything has some image, but image which you need, must be formed, ruled, corrected and controlled. An image of a state is a result of effective communication. This article offers scientific vision of state's reputation and image making.

The problem of state image making is one of top priorities for politicians, economists, statesmen, teachers and research workers.

Key words: *image, brand, media, media instruments, social opinion.*

Referances

1. Li Kuan Yu. Iz tret'oho svitu v pershyy. Synhapurs'ka istoriya: 1965-2000. Memuary Li Kuan Yu. Tom 2. / Li Kuan Yu. Per. Z anhl. K. Sysoyevoyi – K. : Vydavnytstvo Oleksiya Kapusty, 2011. – 684 s.
2. Tereshchenko M. Bahato mayesh - bahato viddavay / M. Tereshchenko [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2013/06/130527_terestchenko_int_az.
3. Tsukerberh Mark. Associated Press / Mark Tsukerberh [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=73717>.
4. Tyzhden' mody [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: foka.com.ua/moda/trends/14.
5. Adams Tom. Zvit 2014 r. / Tom Adams [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.futurebrand.com/cbi/2014.
6. The White House (29 October 2009). «Remarks by President Obama and Minister Mentor Lee Kuan Yew of Singapore before Meeting» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2009/10/29/remarks-president-obama-and-minister-mentor-lee-kuan-yew-singapore-meeting>.
7. Yatsenyuk A. P. Ukrayins'ki derzhsluzhbovtsi poyidut' v Synhapur / A. P. Yatsenyuk [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://glavcom.ua/news/292004.html>.
8. Li Kuan Yu. Synhapurs'ka istoriya. Memuary Li Kuan Yu. Tom 1 / Li Kuan Yu. – K. : Vydavnytstvo Oleksiya Kapusty, 2007. – 550 s.
9. Tanasiychuk Ol'ha. Prezydent Petro Poroshenko pid chas vizytu u Sinhapur / Ol'ha Tanasiychuk [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/chomu_ukraiini_varto_vchitisya_u_singapuru_2000423.
10. Ayzekson Volter. Stiv Dzhobs / Volter Ayzekson. Per. z anhl. N. Herbish, O. Kravchuk, L. Krupnyts'kyy, L. Tretyachenko-Renner. – K. : «Brayt Star Pablichynh», 2013. – 608 s.
11. Hal'chynskyy A. S. Notatky radnyka Prezydenta. Desyat' rokov z Prezydentom Leonidom Kuchmoyu : monohrafiya / Anatoliy Hal'chynskyy. – K. : Lybid', 2013. – 584 s.
12. Yushchenko V. A. Niderzhavni tayemnytsi: notatky na berehakh pam'yati / V. A. Yushchenko. – Kharkiv : Folio, 2014. – 511 s.

ПРИНЦИПЫ И ЗАКОНЫ СОЗДАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ИМИДЖА НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ

Чекалюк В. В.

Кандидат наук по социальным коммуникациям, докторант Института журналистики Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Статья рассматривает систему позиционирования государства на внешнем и внутреннем рынках. Предлагается авторская формула имиджа. Введено в обиход новые термины и определено научную значимость понятия «государственный бренд». Именно благодаря брендингу, позиционированию состоится восприятие страны, ее отображение у СМИ. Имидж – это одна с приоритетных составных успешного государства. Стратегическое развитие страны зависит от многих факторов, среди них ключевая роль принадлежит введению имиджеобразовательной политики, от публичных шагов и позиционирования публичных личностей к народу в целом. Каждая страна стремится, чтобы о ней было известно как можно больше положительных фактов. Положительное позиционирование на мировом рынке способствует привлечению инвестиций и развитию страны. В данном исследовании рассматриваем страну как товар, который необходимо презентовать максимально экономически привлекательным и конкурентным для мирового общества. Как инструмент создания имиджа используем медиа технологии. Проблема создания государственного имиджа наиболее приоритетная сфера и для политиков, экономистов, государственных деятелей и для научных работников.*

Статья раскрывает медиамеханизмы формирования позитивного имиджа государства. Внимание акцентировано на взаимодействии объекта, имидж которого формируется целевой аудиторией с помощью медиа инструментов. Автор доказывает, что определенный имидж имеется у всех и всего, а необходимый имидж нужно создавать, руководить им, корректировать и контролировать. Имидж государства – это результат эффективных коммуникаций. Статья содержит научное видение создания положительного имиджа государства.

Ключевые слова: *имидж, бренд, пресса, медиа инструменты, общественное мнение.*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Дирда А. О.

Аспірантка кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор П. М. Ігнат'єв.

Анотація. У статті розглядаються особливості виникнення, формування та еволюції нейтралітету у зовнішній політиці європейських держав. Розкрито взаємозалежність між зовнішньополітичними постулатами на різних історичних етапах та основними параметрами міжнародної системи в розрізі її еволюції. Увагу зосереджено також на особливостях набуття європейськими державами нейтралітету. Добровільне чи вимушене набуття такого статусу особливо відчутним стало на зламі 1980-1990-их рр., коли в період формування нової системи міжнародних відносин нейтральні країни отримали можливість переглянути зовнішньополітичні концепції і самостійно визначити власні місце та роль в європейській та світовій архітектурі безпеки. Зокрема, у статті проаналізовано процес набуття нейтральними державами членства в ООН, ЄС та розвитку співробітництва з НАТО. Тому об'єктом науково аналізу також стали теоретичні засади зовнішньої політики вказаних держав, які істотно модифікувалися в контексті змін на міжнародній арені.

Ключові слова: нейтралітет, позаблоковість, неприєднання, «холодна війна», НАТО, ЄС, безпека.

Постановка проблеми. Припинення біполярного протистояння спровокувало кардинальні зміни у співвідношенні сил на міжнародній арені, що стало однією з основних тенденцій сучасного постбіполярного світу. Однією зі складових трансформації сучасної системи міжнародних відносин стала зміна поведінки акторів міжнародних відносин та виникнення нових умов у середовищі їх взаємодії.

Зміна статусних характеристик акторів міжнародних відносин особливо гостро відчувається на тлі новітніх тенденцій міжнародних відносин. З припиненням функціонування елементів колишньої системи європейської безпеки, що спиралася на баланс сил у протистоянні великих груп країн, з поширенням процесів європейської інтеграції на військову і зовнішньополітичну сфери у постбіполярному світі особливо гостро постає завдання вироблення нових надійних механізмів безпеки, створення сучасної системи вирішення європейських проблем.

Зазначені проблеми суттєво вплинули на інститут нейтралітету, який є однією з найстаріших форм зовнішньополітичної стратегії окремих держав. Ще недавно його потенціал здавався повністю вичерпаним і непридатним для сучасних міжнародних відносин, де глобалізація не дозволяє жодній з країн світу залишатися осторонь від численних міжнародних проблем. Незважаючи ні на що, політика нейтралітету незмінно залишається в міжнародній практиці. Вона доводить свою життєздатність. Європейські нейтральні держави не тільки зберігають, але й істотно розширюють в останні роки свій вплив. Безперечний науковий інтерес становить питання еволюції зовнішньої політики нейтральних держав Європи у сучасних умовах. Вивчення сучасної політики нейтральних держав Європи дозволяє виявити потенціал традиційно вживаних ними дипломатичних, політич-

них, економічних та інших несилових мирних методів, що забезпечують безпеку і стабільний розвиток зовнішніх зв'язків.

Мета статті – визначення особливостей набуття державами нейтрального статусу та його еволюції з урахуваннями обстановки на міжнародній арені, поточного балансу сил та існуючих національних інтересів держави та зовнішньополітичних пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У роботі використані праці авторитетних науковців у галузі міжнародних відносин, статті з наукових журналів українською, російською та німецькою мовами.

В українській, як і в російській політичній науці, відсутні комплексні дослідження проблем інституту нейтралітету і трансформації його концепту в умовах глобалізації в тому числі. Існуючі публікації загалом торкаються деяких окремих аспектів і мають формат статей – це праці В. Вдовенко, Г. Перепелиці, В. Ціватого, В. Кружкова, Г. Яворської, Н. Мельник.

Аналізуючи найбільш помітні вітчизняні наукові доробки, окремо слід відзначити праці В. М. Вдовенко, в яких запропоновані авторські визначення понять «нейтралітет» і «позаблоковість», що найбільш адекватно стосуються сучасної системи міжнародних відносин; досліджено політику нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки і обґрунтовано доведено, що нейтральний статус залишається ефективним засобом політики держави в умовах нестабільності міжнародної системи, і таким чином, може використовуватися державами, які перебувають у стані геополітичної ідентифікації. Досить корисними також є наукові доробки Н. А. Мельник, у яких проаналізовано і вдосконалено класифікацію видів і форм нейтралітету, з'ясовано особливості впливу глобалізаційних процесів на сутність концепції нейтралітету, визначено основні аспекти трансформації концепту нейтралітету, які детерміновані глобалізацією.

В радянській історіографії існує декілька узагальнюючих праць, в яких досліджується феномен нейтралітету. Їх спільними ознаками є широка документальна база і яскрава ідеологічна спрямованість, властива всім гуманітарним працям того часу. Однак ідеологізація висновків не применшує значення цих наукових доробків і дослідження фактичного матеріалу, уведення в науковий обіг нових джерел щодо процесу становлення нейтралітету. До таких праць слід віднести монографії Б. Н. Ганюшкіна, Ю. М. Прусакова, Л. А. Моджорян. У працях Б. Н. Ганюшкіна вперше в радянській історіографії розроблена класифікація видів і форм нейтралітету, простежена еволюція формування нейтралітету під час війни і постійного нейтралітету, визначені дефініції видів нейтралітету.

Особлива увага приділяється проблемі нейтралітету і позаблоковості України. Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що розвиток концепту нейтралітету щодо України не є глибоко розробленою проблемою. Серед загального наукового доробку з досліджень зовнішньополітичних пріоритетів та еволюції зовнішньої політики України слід відмітити дослідження С. Андрущенко, О. Антонюка, Б. Гаврилишина, В. Гречанінова, О. Дергачова, В. Заблоцького, М. Капітоненка, В. Копійки, О. Коппель.

Питання, пов'язані з концепцією нейтралітету широко вивчаються західноєвропейською політичною наукою. Серйозного поштовху подальшому дослідженню проблем нейтралітету надали зміни, що сталися у світовій політиці у зв'язку з розпадом біполярної системи, формуванням нового міжнародного устрою і системи безпеки. Ґрунтовно досліджена трансформація концепції нейтралітету, пристосування її до динамічних умов світової політики в працях М. Гелера, Р. Біндшедлера, Т. Райтера. Зокрема, Е. Рейтер, М. Гехлер, Е. Сухаріп, В. Хюммер, досліджуючи окремо перспективи розвитку зовнішньої політики Австрії, прогнозують відхід країни від принципів нейтралітету.

Джерельну базу також складають декілька груп документів. Насамперед, це договори й угоди щодо нейтрального статусу європейських країн, які дають змогу дослідити еволюцію концепту й інституту нейтралітету в Європі, а також основоположні документи ООН, ЄС та НАТО, аналіз яких дозволяє виявити відповідність нейтральної зовнішньої політики європейських держав участі у основних безпеково-політичних структурах.

Основні результати дослідження. У даний час до числа нейтральних держав Європи відносяться Швейцарія, Австрія, Швеція, Фінляндія та Ірландія.

Слід наголосити, що Швейцарія – перша європейська держава, яка отримала статус постійного нейтралітету. Вже в XIV ст. в договорах окремих кантонів з сусідніми державами вживався термін «*stillsitzen*» – аналог сучасного постійного нейтралітету [1, с. 20]. У 1647 р. під впливом Тридцятилітньої війни на князівській раді у Вілі було прийнято рішення про створення збройних сил федерації для захисту нейтралітету. З цим внутрішньополітичним актом пов'язують початок озброєного нейтралітету Швейцарії. Джон Рудольф Ветштайн (бургомістр Базеля) добився у вестфальському Мюнстері у 1648 р. зовнішньополітичного визнання незалежності Швейцарії [2, с. 10].

У 1848 р. нейтралітет Швейцарської Конфедерації отримав законодавче закріплення і в Конституції країни. Слід підкреслити, що постійний нейтралітет Швейцарії було саме визнано, а не накладено не неї. Відповідний документ – Акт відносно визнання та гарантії постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканості її території – ніяк не вимагав приєднання до нього самої Швейцарії, він просто констатував згоду великих європейських країн, що «користі європейської політики потребують нейтралітету, недоторканості Швейцарії і незалежності її від будь-якого стороннього впливу» і що «Швейцарія цілком достойна вигод, що за нею затверджуються». Вважається, що наявність документу, аналогічного процитованому, дозволяє говорити, що нейтралітет є гарантованим [3, с. 16].

Національні особливості сприйняття засадничих конституційних принципів справляють суттєвий вплив на державну політику, в т. ч. на зовнішню політику та політику безпеки. Швейцарці дорожать своїм нейтралітетом і впевнені, що «нейтральний статус не лише захистив Швейцарію від війни, але й допоміг уберегти країну від розпаду, оскільки її різномовні громади в разі конфлікту могли б піддатися спокусі підтримати ті чи інші воюючі сторони» [1, с. 21]. Виразним свідченням національних особливостей швейцарської політики та, насамперед, ставлення до нейтралітету, може слугувати маловідомий широкому загалу факт приєднання Швейцарії до ООН. Лише в 2002 р. на другому референдумі з цього приводу (перший проводився у 1986 р.) більшість швейцарців виступили за вступ до ООН. У декларації про вступ зазначається: «Швейцарія є нейтральною державою, статус якої закріплений міжнародним правом. Нейтральною вона залишається і в якості члена ООН» [2, с. 9].

Не менш цікавим є ставлення Швейцарії до процесів європейської інтеграції – надзвичайно обережне та виважене з міркувань збереження незалежності, нейтралітету та захисту національних інтересів [4, с. 27]. У травні 2004 р. Швейцарія підписала «другий пакет» секторальних договорів з ЄС, який разом з «першим пакетом» (набрав чинності 1 червня 2002 р.), є свого роду альтернативою вступу Швейцарії до ЄС. Разом з тим, прийнято рішення вважати питання про вступ Швейцарії до ЄС не «стратегічною метою», а тільки «політичною опцією», тобто можливістю [5].

Попри відсутність формального статусу членства Швейцарії в ЄС, її рівень інтеграції з ЄС є дуже високим й очевидно, що формалізація відносин з ЄС не є пріоритетом влади країни. У 1992 р. Уряд Швейцарії навіть подав заявку на вступ до ЄС, яку згодом призупинив (за результатами референдуму), але не відкликав [2, с. 9].

Фактично Швейцарія залишилась єдиною державою Західної Європи, що не є членом ні ЄС, ні НАТО. Хоча, очевидно, не лише безпекові аспекти стримують більш тісну інтеграцію Швейцарії до ЄС. Членство в ЄС може нести загрозу незалежності Швейцарії як одного із світових банківських і бізнесових центрів.

Випадок Австрії дещо делікатніший. Вона пройшла складний і тривалий шлях до нейтралітету. Після завершення Другої світової війни країна залишалася поділеною на зони окупації ворогуючих колишніх союзників: СРСР, США, Великої Британії і Франції [6]. СРСР намагався нейтралізувати Австрію, але через протидію західних країн і самої Австрії усі зусилля виявилися марними. У результаті досягнення компромісу, відображеного в так званому Московському меморандумі, у 1955 р. Австрія в односторонньому порядку проголосила постійний нейтралітет в обмін на договір з країнами-переможцями про визнання її суверенітету і незалежності, в якому, проте, не було вимог про обов'язковість або гарантій такого статусу. 15 травня 1955 р. у віденському палаці Бельведер міністри закордонних справ СРСР, США, Великобританії, Франції та Австрії підписали Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії. У договір удалося включити посилання на радянсько-австрійський меморандум від 15 квітня 1955 р. і, тим самим, формально закріпити зв'язок між цими документами. Таким чином, можна говорити формування «договірного» нейтралітету Австрії як результату домовленості основних європейських держав. Постійний нейтралітет Австрії станом на сьогоднішній день є добровільним і, враховуючи історію його набуття, визнанням, тобто він відповідає швейцарській моделі [7, с. 25].

Проголошенням нейтралітету 26 жовтня 1955 р. Парламент Австрії забезпечив досягнення життєво важливої умови для виводу окупаційних військ і здобуття незалежності країни. Австрійський нейтралітет зафіксований у відповідному Конституційному Законі, яким держава зобов'язалася ніколи не вступати до будь-якого воєнного альянсу чи давати дозвіл на розміщення військових баз зарубіжних країн на своїй території». На нейтралітеті Австрії категорично наполягав СРСР, очевидно розуміючи, який саме альянс могла б вибрати країна після виводу радянських військ [8].

У 2001 р. Національна Асамблея Австрії ухвалила нову Доктрину безпеки і оборони. До того часу вона керувалася положеннями Доктрини часів холодної війни (1983 р.). Крім ключових характеристик безпекового середовища, в Доктрині визначені головні напрями розвитку політики національної безпеки, які відбивають радикальні зміни підходів у політиці нейтралітету, а саме – наміри розвивати спроможності участі у спільних операціях; міжнародну співпрацю у сфері виробництва озброєнь, здійснення спільних проектів виробництва озброєнь з метою досягнення синергії, зниження витрат та отримання доступу до технологій; більш ефективного використання можливостей підготовки, участі у спільних навчаннях, здійснення безпекових досліджень у форматі ПЗМ [9].

Однак, австрійський нейтралітет від самого початку був менш «жорстким», ніж швейцарський. Так, майже відразу після ухвалення зазначеного рішення, держава приєдналася до ООН і згодом значно активніше, ніж Швейцарія, долучалася до європейських і глобальних інтеграційних проектів і міжнародних ініціатив [10]. На початку 1960-х років Австрія відрядила перших миротворців до місії ООН. Відень, завдяки геополітичному розташуванню, став штаб-квартирою для багатьох міжнародних організацій і представництв (ООН, МАГАТЕ, ОБСЄ) та місцем діалогу ворогуючих таборів. Наразі Австрія є частиною Євросоюзу (з 1994 р.) і її власна політика, відповідно, перебуває в безпосередній взаємозалежності зі Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки (СЗППБ) ЄС – держава активно впливає на підготовку та ухвалення рішень і, своєю чергою, бере на

себе політичні зобов'язання члена ЄС [11]. Австрія вступила до ЄС без жодних застережень стосовно нейтрального статусу, запровадивши відповідні зміни в національному законодавстві, які дозволяють участь у СЗППБ та її складовій – СПБО. Після ратифікації Амстердамського договору (1997 р.), Національна Асамблея ухвалила зміни до Конституції, які дозволяють брати участь у всіх операціях ЄС із врегулювання криз [12].

На відміну від Австрії, Швеція після розвалу імперії Густава Адольфа завжди дотримувалася значно слабкіших, а інколи й дуже оригінальних форм нейтралітету. З 1814 р. вона починає проводити антивоєнну політику. У 1834 р., побоюючись загрози перетворення Балтики на театр бойових дій офіційно проголосила нейтралітет. Проте шведську позицію щодо нейтралітету було дискредитовано під час Другої світової війни. Після нападу Радянського Союзу на Фінляндію у 1939 р. вона проголосила свій принципово новий статус «неворожості», прикриваючись яким активно постачала зброю, волонтерів і стратегічні матеріали Фінляндії [7, с. 22].

Слід наголосити, що нейтральний статус Швеції, на відміну від Австрії та Швейцарії, не закріплений ні національному, ні на міжнародному рівні. Крім того, його не визнала жодна держава чи міжнародна організація. Тобто, нейтралітет Швеції ґрунтується виключно на її самопроголошенні даного статусу, який, будучи позбавленим жодних гарантій, держава має забезпечувати самостійно [13].

За часів «холодної війни» самопроголошений статус Швеції визначався як «позаблокованість у мирний час, націлена на нейтралітет під час війни». Усілякі спроби лівих сил Швеції в 1960-ті роки нав'язати країні більш «сильні» форми нейтралітету були заблоковані шведським парламентом [14, с. 41].

Водночас, питання інтеграції Швеції до європейських політичних, економічних і військово-політичних структур завжди були дуже контраверсійними і викликали дебати у шведській правлячій еліті та широких колах громадськості. Протягом понад 30 років Швеція постійно відкидала пропозиції приєднатися до Європейського Економічного Співтовариства, а пізніше й до Європейського Союзу, обґрунтовуючи свою відмову необхідністю підтримувати повний державний суверенітет і позаблоковий статус. Тільки в 1991 р., після розпуску ОВД і усунення прямої загрози з боку радянських військ у Центральній Європі і республіках Балтії, Швеція подала заявку на вступ до ЄС. Проте й дотепер вона займає в ЄС певною мірою відокремлену позицію: відкидає ідею спільної європейської оборони, докладає максимально можливих зусиль для найскорішого приєднання до ЄС країн Балтії, вбачаючи в цьому головну запоруку власної безпеки [15, с. 40].

Подібна політика провадиться Швецією і щодо НАТО. Активна кооперація і співпраця з Альянсом відбуваються за всіма можливими напрямками, зокрема в рамках Ради Євроатлантичного Співробітництва, програми «Партнерство заради миру». Водночас, як свідчать результати опитування громадської думки, більшість населення Швеції продовжує підтримувати політику позаблоковості й не поспішає приєднуватися до НАТО чи інших європейських військово-політичних структур [16, с. 31].

Характеризуючи поточні дебати у Швеції щодо майбутньої політики національної безпеки, фахівці шведського Національного коледжу оборони окреслюють такі основні варіанти дій на перспективу:

- продовження політики неприєднання, яка нині визначається як неприєднання в мирний час з метою забезпечення для Швеції можливості бути нейтральною у випадку війни в сусідніх регіонах;
- «нордична кооперація» (передусім із Фінляндією та Норвегією);
- створення балтійської системи регіональної безпеки;

- інтеграція Швеції як повноправного члена до спільної системи європейської оборони;
- повне членство в НАТО [17].

Інтеграція в тій чи іншій формі до існуючих структур європейської і євроатлантичної безпеки виглядає для Швеції найбільш раціональним вибором, попри те, що більшість населення країни ще не підготовлене до такого рішення. Сьогодні Швеція знаходиться до НАТО значно ближче, ніж Австрія, і впевнена в його автоматичній підтримці у разі кризи. Вона наголошує на готовності за потреби швидко змінити свій позаблоковий статус [17]. Таким чином, шведська зовнішня політика демонструє еволюцію від постійного до евентуального нейтралітету.

Набуття Фінляндією нейтрального статусу дещо нагадує австрійську ситуацію. Форму фінської політики нейтралітету можна визначати по-різному для періоду «холодної війни» і в теперішній час. Після Другої світової війни Фінляндія як країна, що приймала участь в бойових діях на стороні Німеччини, була позбавлена свободи вибору відносно режиму забезпечення безпеки. Так, Паризький договір 1947 р. встановив обмеження на розміри фінських збройних сил і заборонив їй мати певні види озброєнь. У свою чергу, договір із СРСР про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу від 1948 р. позбавив Фінляндію права приєднуватись до військових блоків і приймати на своїй території війська, ворожі до Радянського Союзу. Фінляндія була, таким чином, нейтралізована і обмежена в правах на самооборону [7, с. 19].

У період «холодної війни» фінська політика на міжнародній арені отримала назву «фінляндизація», яку визначають як гнучку поведінку малої держави по відношенню до більшої і сильнішої держави-сусіда, що здійснюється з метою захисту ключових національних інтересів за рахунок компромісів і певних, часто односторонніх поступок [18, с. 27].

Вступ Фінляндії до ЄС став формально можливим після припинення блокового протистояння, разом з яким зникла і головна причина несумісності політики нейтралітету зі статусом повноправного члена ЄС. Фінляндія у березні 1992 р. офіційно стала кандидатом на вступ. Після референдуму 1994 р. Фінляндія 1 січня 1995 р. офіційно стала членом ЄС. Хоча при вступі до нього Фінляндія підписалася без застережень, вона, тим не менш, ясно заявила про бажання залишатися нейтральною, підкреслюючи, що в новій міжнародній обстановці цей статус сумісний з членством в ЄС [19].

Незважаючи на еволюцію в концепції нейтралітету, принципи нейтралітету все ще апріорі мають достатньо важливе значення і, таким чином, можуть суперечити деяким з принципів і правил, що визначають функціонування ЄС. Саме тому очевидно, чому в документах про вступ до ЄС Фінляндія постаралася визначити нейтралітет як «особливий внесок у справу миру і безпеки в Європі» [15, с. 42].

Питання членства Фінляндії у НАТО провокує дискусії у експертних та політичних колах. Проте більшість висновків зводяться до того, що подібний крок призведе до зміни політичної та безпекової архітектури у Північній Європі та може спровокувати дестабілізацію відносин між Росією та НАТО, північно-східний кордон якого межувати з російською територією. Попри це Фінляндія активно співпрацює з НАТО, зокрема у межах програми ПЗМ (з 1994 р.) [18, с. 28].

На початку 2011 р. стало відомо, що міністерство оборони Фінляндії підготувало своє бачення оборонної політики країни на наступні кілька років у вигляді рапорту, представленого на обговорення уряду і парламенту, Фінляндія планує знизити чисельність військ у воєнний час з 450 тис. до 350 тис. чоловік, продовжувати участь в зарубіжних місіях під

егідою НАТО та інших організацій, а також збільшувати витрати на оборону на два відсотки в рік [20]. У фінському оборонному відомстві вважають, що «Фінляндія як незалежна країна не може покладатися на політичні переговори і повинна за необхідності мати реальний потенціал для відбиття нападу агресора» [7, с. 36; 44]. З урахуванням вищевикладеного, Фінляндія змушена приймати на себе функції провідної військової держави в Північній Європі. У рапорті приділено значну увагу відносинам з НАТО. У документі чітко вказується, що членство в Альянсі було б корисно для Фінляндії і, по суті, єдиною перешкодою для вступу до нього є негативне ставлення фінської громадськості [20].

Таким чином, сьогодні військовий нейтралітет Фінляндії перетворився на чисту формальність. Нині все управління фінськими військами, оперативне планування, озброєння та спорядження відповідають натовським стандартам і вимогам.

Слід підкреслити, що особливо гостро на безпеку парадигму скандинавських нейтральних країн впливають події на сході України, пов'язані з агресивною політикою Російської Федерації. Крім того, у 2013 р. керівництво Швеції було налякане навчаннями ВМФ Росії, коли російська навчальна атака в Балтійському морі застала зненацька шведські ВПС. Фінський уряд повідомляв у серпні 2014 р. про інцидент порушення ВПС РФ повітряного простору Фінляндії. Зазвичай такі випадки фінське керівництво розцінює як неухважність пілотів через масштабну протяжність спільного кордону (понад 1300 км) і не надає їм особливого значення. Проте на тлі порушення РФ існуючих норм міжнародного права щодо України керівництво обох країн насторожилося [21].

На тлі зазначених подій все більшої популярності набуває теза про необхідність «колективної безпеки». Існує три шляхи для її здійснення: непопулярний – вступ до НАТО, досі безрезультатний – зміцнення співпраці з північноєвропейськими країнами, найбільш обговорюваний – поглиблення військового співробітництва між Швецією і Фінляндією з можливістю його переростання в оборонний союз. За підсумками вересневого саміту НАТО у 2014 р. було підписано нову угоду про військове співробітництво, за умовами якої війська Альянсу матимуть право проводити на їх території навчання [22]. Власне, 4-14 травня 2015 р. на узбережжі Норвегії, на головній військово-морській базі ВМС Норвегії Хоконсверн біля Бергену і аеродромі ВПС королівства Сола в Ставангері відбулися спільні навчання військ НАТО та Швеції Dynamic Mongoose 2015 («Швидкий мангуст 2015»). Планування і координацію навчань здійснювало командування підводних сил НАТО (база Норсвуд, Великобританія) [23].

24 січня 2014 р. держави уклали угоду про двостороннє співробітництво в галузі безпеки, на основі якого були створені комісії з оцінки перспектив здійснення цієї ініціативи. Такий варіант розвитку подій видається найбільш імовірним, оскільки зростання уваги Швеції до регіональної безпеки зближує її позиції з Фінляндією [24]. На початку лютого 2015 р. було опубліковано підсумковий звіт про поглиблення військово-технічного співробітництва між Фінляндією і Швецією в найближчі роки, присвячений як короткостроковим, так і довгостроковим перспективам розвитку ЗС Швеції та Фінляндії в їх тісній співпраці. В якості довгострокових цілей військової співпраці між Фінляндією та Швецією визначено: безпека в регіональному контексті, ефективне використання на оборону наявних ресурсів, можливість діяти спільно як всередині Швеції чи Фінляндії, так і на просторах Скандинавії [25].

Особливістю набуття нейтралітету Ірландією стало її географічне розміщення на віддалених острівних територіях. Великобританія – єдиний сухопутний сусід Ірландії, якому доводилося постійно протистояти, що і стало підставою для оголошення у 1938 р. нейтралітету [15]. Слід наголосити, що ірландський нейтралітет є великою мірою засобом

«тримати дистанцію» від свого східного сусіда. Його не закріплено якими-небудь міжнародними угодами. Ірландія проголосила його після повернення Великою Британією під її контроль відкритих портів і зуміла зберегти свій статус протягом Другої світової війни, не піддавшись на тиск з боку союзників щодо надання їм права користатись портами на своєму західному узбережжі. Існують припущення, що заради такого права Велика Британія готова була б погодитись на об'єднання Ірландії [7, с. 32].

Ірландія визначає свій статус як «військовий нейтралітет». Акцент на слові «військовий» означає, що в політичній і економічній сфері країна не є нейтральною. Однак і для неї нейтралітет – тільки засіб. Під час санкціонованого урядом огляду політики нейтралітету у 2000 р. було зазначено, що політика нейтралітету застосовуватиметься доти, доки країна не отримає іншої, більш привабливої з погляду безпеки альтернативи [27].

У системі європейсько-євроатлантичної безпеки Ірландія займає особливе місце як формально нейтральна (а фактично позаблокова) держава член ЄС. Не будучи членом НАТО, Ірландія з одного боку – бере активну участь у НАТО «Партнерство заради миру», а з іншого – не має індивідуальних програм партнерства з Альянсом (які мають, наприклад, Україна або Росія).

Ірландський нейтралітет практично не має «міжнародних гарантій», але на армію ця країна завжди витратила набагато менше інших європейських «нейтральних країн» (зараз – близько 1,3 % ВВП) – цьому сприяє насамперед досить «безпечне» геополітичне розташування – далеко від основних «ліній фронтів». Тому можна вважати, що позиція Ірландії була стратегічно вивіреною: спочатку гнучка стратегія «м'якого» нейтралітету (а фактично позаблоковості) була засобом самозбереження, а зрештою стала засобом розвитку [18].

Рівень актуальності питання можливого вступу до НАТО нейтральних країн залежить переважно від географічного розташування. Віддаленість острівної країни Ірландії від потенційних джерел збройної агресії та наявність одного сухопутного сусіда – Великої Британії (члена НАТО, домінування якого Ірландія остерігається насамперед) – не сприяє зростанню числа прихильників вступу до НАТО [27].

Ірландія чутливо ставиться до положень Лісабонського договору та змін у СЗППБ/СПБО, що можуть мати ознаки набуття ЄС характеристик системи колективної безпеки. Участь Ірландії у спільній європейській обороні заборонена ст. 29.4.9 Конституції. Будь-які зміни можуть бути внесені лише за результатами всенародного референдуму [28, с. 350].

Рівень актуальності питання можливого вступу до НАТО нейтральних країн залежить переважно від географічного розташування. Зрозуміло, що відсутність загрози кордонам Австрії і Швейцарії, які територіально знаходяться всередині НАТО, доповнена історичним досвідом і суспільним менталітетом, робить питання членства в НАТО абсолютно неактуальним для цих країн. Віддаленість острівної країни Ірландії від потенційних джерел збройної агресії та наявність одного сухопутного сусіда – Великої Британії (члена НАТО, домінування якого Ірландія остерігається насамперед) – не сприяє зростанню числа прихильників вступу до НАТО [18, с. 165].

Отже, можна констатувати, що всі європейські нейтральні країни не намагаються попри все зберегти нейтралітет, якого дотримувалися в тій формі, в якій він існував протягом тривалого часу, навпаки, вони намагаються якомога ефективніше використати його у нових умовах, наповнюючи його новим змістом, адаптуючи його до нових реалій міжнародного життя.

Висновки.

1. Відповідно до визначених концептуальних ознак нейтралітету можна зробити висновок, що Австрія та Швейцарія є постійно нейтральними країнами, Фінляндія, Швеція та Ірландія – позаблоковими.

2. Упродовж кількох десятиліть Австрія, Ірландія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція забезпечували національну безпеку і оборону, покладаючись на власні сили та міжнародні гарантії їх нейтрального статусу, але співробітництво з міжнародними організаціями (ЄС, ООН, НАТО) посідає ключове місце в зовнішній політиці та політиці безпеки європейських нейтральних країн. Аналізуючи причини вибору нейтралітету можна зробити висновок, що цей вибір був продиктований, у першу чергу, зовнішньополітичними чинниками:

- нейтралітет Ірландії (з 1938 р.) обумовлений намаганням дистанціюватися від Великої Британії;
- нейтралітет Фінляндії (з 1955 р.) обумовлений її геополітичним розташуванням, та великою довжиною кордонів із Росією, до складу якої вона входила до 1918 року;
- нейтралітет Швейцарії (з 1815 р.) обумовлений намаганням зберегти єдність держави;
- нейтралітет Австрії (з 1955 р.) обумовлений бажанням стати суверенною державою та позбавитися іноземних військових баз.

3. Підтримка позиції нейтралітету/позаблоковості такими країнами, як Австрія, Швеція, Фінляндія, Ірландія у сучасних умовах створює для урядів цих країн суттєві проблеми як юридичного, так і етичного плану. Для країн ЄС загроза безпосереднього воєнного нападу, який загрожував би їхній територіальній цілісності є неактуальною (не в останню чергу через те, що більшість країн-членів ЄС є водночас членами НАТО). Тому поняття нейтралітету, пов'язане з неучастю у війнах, втрачає практичний зміст, а нейтральний статус названих країн значною мірою стає даниною підтримці історичних традицій.

4. Проголосивши нейтралітет, держави на кілька десятиліть перетворилися на буферні зони між двома військово-політичними блоками і фактично зникли з європейської політики як впливові гравці. Разом з тим, саме політика нейтралітету дала змогу вирішити свої питання з державним суверенітетом, економічними реформами, досягти відповідного розвитку економіки, ліквідували іноземні військові бази (цей маневр досить вдало використали Австрія та Фінляндія). Отже, аналізуючи зміни в підходах нейтральних країн Європи до забезпечення безпеки, можна зробити висновок стосовно суттєвої трансформації політики нейтралітету та, фактично, відмови від політичної автономії на користь дедалі активнішої участі в регіональних і глобальних процесах. Усі європейські нейтральні країни не намагаються попри все зберегти нейтралітет, якого дотримувалися в тій формі, в якій він існував протягом тривалого часу, навпаки, вони намагаються якомога ефективніше використати його у нових умовах, наповнюючи його новим змістом, адаптуючи його до нових реалій міжнародного життя. Можливі такі варіанти політики безпеки нейтральних чи позаблокових країн на перспективу:

- підтримка існуючого нейтрального статусу;
- відхід від політики нейтралітету, інтеграція в структури безпеки ЄС, але поза рамками НАТО;
- відмова від нейтрального статусу, вступ до НАТО, курс на повну інтеграцію до євроатлантичних структур безпеки.

Список використаної літератури

1. Кружков В. Н. 200 лет без войн. Швейцарский нейтралитет в новом веке / В. Н. Кружков, О. К. Марков // – М : Международная жизнь, 2002. – № 8. – С. 23-26.
2. Marvin A. Neutralität der Schweiz [Online-Ressource] // GeschichteWissen. – URL: <http://geschichte-wissen.de/politik/602-neutralitaet-der-schweiz.html>. – Titelbild.
3. Бараш Ю., Їжак О., Мерніков Г. Європейський нейтралітет і невизначеність України: Монографія. Під ред. д-ра техн. наук, професора А. І. Шевцова – Дніпропетровськ : ДФ НІСД, 2002. – 166 с.
4. Манжолла В. А., Вдовенко В. М. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин: Монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 167 с.
5. Килимник Ю. Форпости реального миру. У пошуках гарантій безпеки для України [Електронний ресурс] // День. Світові дискусії. – № 158. – 8 вересня. – 2009. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/forposti-realnogo-miru>. – Назва з екрану.
6. Stourzh G. Österreichs Weg zum Staatsvertrag und zur Neutralität [Online-Ressource] // Forum politische Bildung. – Innsbruck/Wien. – 2004. – S. 7-20. – URL: <http://www.disserscat.com/content/postoyannyi-neutralitet-avstrii>. – Titelbild.
7. Gehler Machael Finis Neutralität? Historische und politische Aspekte im europäischen Vergleich: Irland, Finnland, Schweden, Schweiz und Österreich // Discussion Paper. Zentrum für Europäische Integrationsforschung. Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität Bonn. – 2001. – 110 s.
8. Hauser Gunther Österreichs Sicherheitspolitik zwischen Neutralität und Solidarität (I) [Online-Ressource] // Österreichs Bundesheer. – URL: <http://www.bmlv.gv.at/truppendienst/ausgaben/artikel.php?id=317>. – Titelbild.
9. Hauser Gunther Die Partnerschaft für den Frieden und das Österreichische Bundesheer (II) [Online-Ressource] // Österreichs Bundesheer. – URL: <http://www.bmlv.gv.at/truppendienst/ausgaben/artikel.php?id=318>. – Titelbild.
10. Luif Paul Zehn Thesen für österreichischen Neutralität. Gravierende Fehldeutungen der EU-Entwicklung [Online-Ressource] // Neue Zürcher Zeitung. – 29. August. 2000. – S. 5-13. – URL: http://www.eduhi.at/dl/Originaltext_Neutraliteat_Paul_Luif.pdf. – Titelbild.
11. Кружков В. А. Постоянный нейтралитет Австрии: становление, трансформация и перспективы [Электронный ресурс] // Научная электронная библиотека. Исторические науки. – автореф. дис. на стиск. уч. степ. канд. ист. н. специальность 07.00.03 – Всеобщая история (новая и новейшая) / В. А. Кружков; науч. рук. А. А. Ахтамзян; Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России. – М., 2009. – 28 с. – Режим доступа: <http://www.disserscat.com/content/postoyannyi-neutralitet-avstrii>. – Загл. с экрана.
12. Кружков В. А. Что такое австрийский нейтралитет [Электронный ресурс] // Новый Венский журнал. Исторические материалы. – Режим доступа: http://www.russianvienna.com/index.php?option=com_content&view=article&id=749:2010-10-19-17-09-11&Itemid=396. – Загл. с экрана.
13. Dieschwedische Aussenpolitik. Tatsachen [Online-Ressource] // Sweden.se. The official gateway to Sweden. – 3 S. – URL: http://www.brunnvalla.ch/schweden/Die_schwedische_Aussenpolitik_TS18r.pdf. – Titelbild.
14. Пашков М. Шведська модель безпеки: миролюбний, добре озброєний нейтралітет // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 40-43.

15. Мельник О., Клименко В. Нейтралітет у євроатлантичному вимірі: історія та сучасність // Національна безпека та оборона. – 2012. – № 2-3. – С. 38-44.
16. Мельник О., Чернова А. Нові виклики та загрози вимагають нових підходів до оборони: досвід Швеції // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 30-36.
17. Гончаренко О., Лисицин Е. Позаблоковість України: можливі втрати і здобутки [Електронний ресурс] // Інтернет-холдинг Олега Соскіна. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2002/1/20020180.html>. – Назва з екрану.
18. Антошкін В., Цвірова В. Трансформації концепції нейтралітету та позаблоковості європейських країн в умовах глобалізації // Стратегічні пріоритети. – № 2 (27). – 2013. – С. 161-167
19. Zwischen Integration und Autonomie – Finnland in der EU [Online-Ressource] // Finnland ruft. Zwischen Integration und Autonomie. – URL: <http://finnland-ruft.de/geschichte-politik-wirtschaft/zwischen-integration-und-autonomie-finnland-in-der-eu/>. – Titelbild.
20. Бовал В. Будут ли Швеция и Финляндия в НАТО? [Электронный ресурс] // Военное обозрение (Военный архив. Армии мира). – Режим доступа: <http://topwar.ru/33690-budut-li-shveciya-i-finlyandiya-v-nato.html>. – Загл. с экрана.
21. Семушин Д. Военный союз Швеции и Финляндии: реальность на границах России [Электронный ресурс] // Регнум. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/polit/1901644.html>.
22. Российско-украинский конфликт вынуждает Финляндию и Швецию сближаться с НАТО [Электронный ресурс] // Delfi. – Режим доступа: <http://ru.delfi.lt/abroad/global/rossijsko-ukrainskij-konflikt-vynuzhdaet-finlyandiya-i-shveciya-sblizhatsya-s-nato.d?id=65706330#ixzz3VFv2OM6L>.
23. «Стремительный мангуст-2015»: в Норвегии начались противолодочные учения НАТО. Участвует и Швеция, которая не входит в альянс [Электронный ресурс] // News.ru. – 4. 05. 2015. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/04may2015/mon-goose.html>. – Название с экрана.
24. Нейтралитет не спасает страны Скандинавии от агрессии России [Электронный ресурс] // Rzeczpospolita. – Режим доступа: <http://zn.ua/WORLD/neutralitet-ne-spasaet-strany-skandinavii-ot-agressii-rossii-rzeczpospolita-170683.html>.
25. Silke Bigalke Ende der Neutralität [Online-Ressource] // Süddeutsche Zeitung. – 29. 08. 2014. – URL: <http://www.sueddeutsche.de/politik/skandinavien-in-der-ukraine-krise-das-ende-der-neutralitaet-1.2106840>. – Titelbild.
26. Wyssuwa M. Ohne Nato gegen Russland [Online-Ressource] // Frankfurter Allgemeine Politik. – URL: <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/schweden-und-finnland-gegen-russland-ohne-nato-12910513.html>. – Titelbild.
27. Полтораков О. Стратегія зовнішньої безпеки Ірландії: від геополітики до геоeкономіки [Електронний ресурс] // Євроатлантика. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=74730&print=Y. – Назва з екрану.
28. Мельник Н. А. Концепт нейтралітету: теоретичні засади та особливості трансформації в біполярному і постбіполярному світі // Науковий вісник Дипломатичної академії України: Зб. наук. праць. – 2004. – Вип. 10. – Ч. II. – С. 342-356.

FEATURES OF FORMATION NEUTRALITY IN THE FOREIGN POLICY OF THE EUROPIAN COUNTRIES

Dyrda A.

Ph. D. Student of the Department of the Regional geography Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko.

Supervisor: Ph. D., Doctor of Political Sciences, Professor Pavlo M. Ignatieff.

Abstract. *The article deals features of the origin, formation and evolution of neutrality in foreign policy of European states. Disclosed the relationship between foreign policy tenets at different historical stages and the main parameters of the international system in terms of its evolution. Attention is also focused on the features of the neutrality acquisition of the European powers. Voluntary or forced neutrality such status was particularly noticeable at the turn of the 1980s-1990s. when in formation of a new system of international relations neutral countries an opportunity to review the foreign policy concept and independently determine their place and role in European and global security architecture. In particular, the article analyzes the process of acquisition of neutral states membership in the UN, the EU and the development of cooperation with NATO. Therefore, the object of scientific analysis were also theoretical principles of the foreign policy of these states, which substantially modified in the context of changes in the international arena.*

Key words: *neutrality, non-alignment, non «cold war», NATO, EU, security.*

Referances

1. Kruzhkov V. N. 200 let bez voyn. Shveytsarskiy neytralitet v novom veke / V. N. Kruzhkov, O. K. Markov // – M: Mezhdunarodnaya zhizn, 2002. – № 8. – S. 23-26.
2. Marvin A. Neutralität der Schweiz [Online-Ressource] // GeschichteWissen. – URL: <http://geschichte-wissen.de/politik/602-neutralitaet-der-schweiz.html>. – Titelbild.
3. Barash Yu., Yizhak O., Mernlkov G. Evropeyskiy neytralitet I neviznacheniya UkraYini: Monografiya. Pid red. d-ra tehn. nauk, profesora A. I. Shevtsova – Dnipropetrovsk : DF NISD, 2002. – 166 s.
4. Manzhola V. A., Vdovenko V. M. Neytralitet ta pozablokovist' u yevropeys'kiy systemi mizhnarodnykh vidnosyn: Monografiya. – K. : Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyy universytet», 2007. – 167 s.
5. Kylymnyk Yu. Forposty real'noho myru. U poshukakh harantiy bezpeky dlya Ukrayiny [Elektronnyy resurs] // Den'. Svitovi diskusiyi. – № 158. – 8 veresnya. – 2009. – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/forposti-realnogo-miru>. – Nazva z ekranu.
6. StourzhG. Österreichs Weg zum Staatsvertrag und zur Neutralität [Online-Ressource] // Forum politische Bildung. – Innsbruck/Wien. – 2004. – S. 7-20. – URL: <http://www.dissercat.com/content/postoyannyi-neutralitet-avstriei>. – Titelbild.
7. Gehler Machael Finis Neutralität? Historische und politische Aspekte im europäischen Vergleich: Irland, Finnland, Schweden, Schweiz und Österreich // Discussion Paper. Zentrum für Europäische Integrationsforschung. Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität Bonn. – 2001. – 110 S.
8. Hauser Gunther Österreichs Sicherheitspolitik zwischen Neutralität und Solidarität (I) [Online-Ressource] // Österreichs Bundesheer. – URL: <http://www.bmlv.gv.at/truppendienst/ausgaben/artikel.php?id=317>. – Titelbild.
9. Hauser Gunther Die Partnerschaft für den Frieden und das Österreichische Bundesheer (II) [Online-Ressource] // Österreichs Bundesheer. – URL: <http://www.bmlv.gv.at/truppendienst/ausgaben/artikel.php?id=318>. – Titelbild.
10. Luif Paul Zehn Thesen für österreichischen Neutralität. Gravierende Fehldeutungen der EU-Entwicklung [Online-Ressource] // Neue Zürcher Zeitung. – 29. August. 2000. – S. 5-13. – URL: http://www.eduhi.at/dl/Originaltext_Neutraliteat_Paul_Luif.pdf. – Titelbild.
11. Kruzhkov V. A. Postoyannyiy neytralitet Avstriei: stanovlenie, transformatsiya i perspektivy [Elektronnyiy resurs] // Nauchnaya elektronnyaya biblioteka. Istoricheskie nauki. – avtoref. dis. na stisk. uch. step. kand. ist. n. spetsialnost 07.00.03 – Vseobshchaya istoriya (novaya i noveyshaya) / V. A. Kruzhkov; nauch. ruk. A. A. Ahtamzyan; Moskovskiy gosudarstvennyiy institut mezhdunarodnykh otnosheniy (Universitet) MID Rossii. – M., 2009. – 28 s. – Rezhim dostupa: <http://www.dissercat.com/content/postoyannyi-neutralitet-avstriei>. – Zagl. s ekrana.

12. Kruzhkov V. A. Chto takoe avstriyskiy neytralitet [Elektronnyy resurs] // Novyy Venskiy zhurnal. Istoricheskie materialy. – Rezhim dostupa: http://www.russianvienna.com/index.php?option=com_content&view=article&id=749:2010-10-19-17-09-11&Itemid=396. – Zagl. s ekrana.
13. Dieschwedische Aussenpolitik. Tatsachen [Online-Ressource] // Sweden.se. TheofficialgatewaytoSweden. – 3 S. – URL: http://www.brunnvalla.ch/schweden/Die_schwedische_Aussenpolitik_TS18r.pdf. – Titelbild.
14. Pashkov M. Shveds'ka model' bezpeky: myrolyubnyy, dobre ozbroyenyy neytralitet // Natsional'na bezpeka i oborona. – 2009. – № 1. – S. 40-43
15. Mel'nyk O., Klymenko V. Neytralitet u yevroatlantychnomu vymiri: istoriya ta suchasnist' // Natsional'na bezpeka ta oborona. – 2012. – № 2-3. – S. 38-44.
16. Mel'nyk O., Chernova A. Novi vyklyky ta zahrozy vymahayut' novykh pidkhodiv do oborony: dosvid Shvetsiyi // Natsional'na bezpeka i oborona. – 2009. – №1. – S. 30-36.
17. Honcharenko O., Lysytsyn E. Pozablokovist' Ukrayiny: mozhyvi vtraty i zdobutky [Elektronnyy resurs] // Internet-kholdynh Oleha Soskina. – Rezhym dostupu: <http://soskin.info/ea/2002/1/20020180.html>. – Nazva z ekrana.
18. Antoshkin V., Tsvirova V. Transformatsiyi kontseptsiyi neytralitetu ta pozablokovosti yevropeys'kykh krayin v umovakh hlobalizatsiyi // Stratehichni priorityety. – № 2 (27). – 2013. – S. 161-167
19. Zwischen Integration und Autonomie – Finnland in der EU [Online-Ressource] // Finnland ruft. Zwischen Integration und Autonomie. – URL: <http://finland-ruft.de/geschichte-politik-wirtschaft/zwischen-integration-und-autonomie-finnland-in-der-eu/>. – Titelbild.
20. Boval V. Budut li Shvetsiya i Finlyandiya v NATO? [Elektronnyy resurs] // Voennoe obozrenie (Voennyiy arhiv. Armii mira). – Rezhim dostupa: <http://topwar.ru/33690-budut-li-shveciya-i-finlyandiya-v-nato.html>. – Zagl. s ekrana.
21. Semushin D. Voennyisoyuz Shvetsii i Finlyandii: realnostnagranitsah Rossii [Elektronnyy resurs] // Regnum. – Rezhim dostupu: <http://www.regnum.ru/news/polit/1901644.html>
22. Rossiysko-ukrainskiy konflikt vyinuzhdaet Finlyandiyyu i Shvetsiyu sblizhatsyas NATO [Elektronnyy resurs] // Delfi. – Rezhim dostupu: <http://ru.delfi.lt/abroad/global/rossijsko-ukrainskij-konflikt-vynuzhdaet-finlyandiyyu-i-shveciyu-sblizhatsya-s-nato.d?id=65706330#ixzz3VFv2OM6L>.
23. «Stremitelnyy mangust – 2015»: v Norvegii nachalis protivolodochnyye ucheniya NATO. Uchastvuet i Shvetsiya, kotoraya ne vkhodit v alyans [Elektronnyy resurs] // News.ru. – 4. 05. 2015. – Rezhim dostupa: <http://www.newsru.com/world/04may2015/mongoose.html>. – Nazvanie s ekrana.
24. Neytralitet ne spasayet strany Skandinavii ot agressii Rossii [Elektronnyy resurs] // Rzeczpospolita. – Rezhim dostupu: <http://zn.ua/WORLD/neytralitet-ne-spasaet-strany-skandinavii-ot-agressii-rossii-rzeczpospolita-170683.html>.
25. Silke Bigalke Ende der Neutralität [Online-Ressource] // Süddeutsche Zeitung. – 29. 08. 2014. – URL: <http://www.sueddeutsche.de/politik/skandinavien-in-der-ukraine-krise-das-ende-der-neutralitaet-1.2106840>. – Titelbild.
26. Wyssuwa M. Ohne Nato gegen Russland [Online-Ressource] // Frankfurter Allgemeine. Politik. – URL: <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/schweden-und-finnland-gegen-russland-ohne-nato-12910513.html>. – Titelbild.
27. Poltorakov O. Strategiya zovnishnoi politiki Irlandii: vid geopolitiki do geoekonomiki [Elektr. resurs] // Evroatlantika. – Rezhim dostupu: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=74730&print=Y. – Nazva z ekrana.
28. Mel'nyk N.A. Kontsept neytralitetu: teoretychni zasady ta osoblyvosti transformatsiyi v bipolyarnomu i post-bipolyarnomu sviti // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny: Zb. nauk. prats'. – 2004. – Vyp. 10. – Ch. II. – S. 342-356.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НЕЙТРАЛИТЕТА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН

Дирда А. А.

Аспирантка кафедры страноведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: доктор политических наук, профессор П. Н. Игнатъев.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности возникновения, формирования и эволюции нейтралитета во внешней политике европейских государств. Раскрыто взаи-

мозависимость между внешнеполитическими постулатами на разных исторических этапах и основными параметрами международной системы в разрезе ее эволюции. Внимание сосредоточено также на особенностях приобретения европейскими государствами нейтралитета. Добровольное или вынужденное приобретение такого статуса особо ощутимым стало на рубеже 1980-1990-х гг., когда в период формирования новой системы международных отношений нейтральные страны получили возможность пересмотреть внешнеполитические концепции и самостоятельно определить. В частности, в статье проанализирован процесс вступления нейтральных государств ООН, ЕС и развитие сотрудничества с НАТО. Поэтому объектом научного анализа также стали теоретические основы внешней политики указанных государств, которые существенно модифицировались в контексте произошедших изменений на международной арене.

Ключевые слова: нейтралитет, внеблоковость, неприсоединение, «холодная война», НАТО, ЕС, безопасность.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341 + 124.1: 316.774

ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ПРОТИДІЇ МОРСЬКОМУ ПІРАТСТВУ: НОВАЦІЇ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Забара І. М.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню новацій в міжнародно-правовому регулюванні інформаційної діяльності держав у протидії морському піратству. Розглядається правове регулювання окремих видів міжнародної інформаційної діяльності держав на різних етапах протидії піратству.*

Автор зазначає, що комплексне бачення сучасної проблематики боротьби із піратством стало основою не тільки для доктринальних міжнародно-правових досліджень, але і до зовнішньополітичних ініціатив держав. Воно знайшло відображення в проекті Всеохоплюючої конвенції у боротьбі з актами піратства на морі, підготовленого Урядом України і запропонованого для розгляду державами-членами в ООН.

Інформаційна складова, що охоплює відповідну тематику співробітництва держав з протидії морському піратству, охоплює, на думку автора, основні види інформаційної діяльності держав. Враховуючи послідовність у проведенні інформаційних заходів, він визначає наступне:

а) міждержавний обмін інформацією щодо заходів, які застосовуються для попередження здійснення актів піратства;

б) надання інформації компетентній міжнародній організації щодо усіх випадків захоплення піратських суден в ході проведення державами відповідних анти піратських заходів;

в) міждержавний обмін інформацією щодо вилученого державами майна, що було отримано в результаті скоєння акту піратства;

г) надання інформації про заходи, що застосовуються державами для попередження відмивання коштів, отриманих в результаті піратської діяльності.

Автор доходить висновку, що інформаційна складова займає важливе і особливе місце в комплексі запропонованих заходів, спрямованих на протидію морському піратству; інформаційне співробітництво держав передбачає використання основних інститутів міжнародного інформаційного права, зокрема надання, поширення і обмін інформацією; координація діяльності держав, як у окремих питаннях інформаційного співробітництва, так і у спільних питаннях протидії морському піратству передбачає широку участь міжнародних організацій.

Ключові слова: *інформація, піратство, інформаційна діяльність, міжнародне морське право, міжнародно-правове регулювання обміну інформацією.*

Постановка проблеми. В широкому комплексі заходів, пов'язаних із протидією морському піратству, особливе місце покликана зайняти інформаційна складова. Зокрема йдеться, про використання серед інших, інформаційних заходів в процесі вдосконалення міжнародно-правового механізму боротьби із морським піратством.

Зазначимо, що недостатній рівень розробки тематики, пов'язаної з міжнародно-правовим регулюванням використання інформаційних технологій і засобів у боротьбі із актами піратства на морі, викликаний відсутністю до другої половини ХХ сторіччя багатосторонньої угоди, в якій би було визначені загальноприйняті положення щодо піратства і боротьби з ним.

На сьогодні чинними положеннями Конвенції про відкрите море 1958 р. та Конвенції ООН з морського права 1982 р. у відношенні піратства закріплені, як визначення, склад злочину, так і загальні питання співробітництва держав у боротьбі з цим явищем. Важливо підкреслити, що положення цих конвенцій віддзеркалюють характер міжнародних відносин, що склались на момент їх прийняття [1, с. 40], [2, с. 386-392], [3, с. 182-183]. Фактично вони визначають спільну позицію і відношення держав до цього явища і можливі шляхи до його подолання на той час, коли піратство ще не набуло масштабного поширення.

Разом з тим, сучасні реалії – вдосконалення засобів і методів піратства, посилення злочинних організаційних структур і набуття ними транскордонного характеру, значне зростання кількості захоплень суден і екіпажів, використання з метою здійснення актів піратства інформаційно-комунікаційних технологій – змушують як окремі держави, так і світове співтовариство вдосконалювати як національний, так і міжнародний механізми боротьби із цим явищем.

У зв'язку з зазначеним цікавими виявляються концептуальні положення, міркування і ідей, що закладають основу сучасного комплексного підходу до проблематики, пов'язаної з протидією морському піратству і, особливо – в аспекті тематики інформаційного співробітництва держав.

Мета статті – дослідження новацій в міжнародно-правовому регулюванні інформаційної діяльності держав у протидії морському піратству.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що в доктрині міжнародного права тематика протидії піратству була представлена роботами окремих дослідників і протягом тривалого часу охоплювала тільки загальні питання, що в переважній більшості присвячувались дослідженню звичаїв і національного законодавства окремих держав. Починаючи з п'ятдесятих років ХХ сторіччя були закладені базові теоретичні основи, які були значно розвинуті з другої половини восьмидесятих років ХХ сторіччя, коли і були визначені основні теоретичні і практичні засади боротьби з піратством. Основу сучасного комплексного підходу до проблематики протидії морському піратству складають роботи М. О. Баймуратова, У. Батлера, К. О. Бекашева, Б. Вілсона, В. М. Гуцуляка, Б. Дабнера, Е. Диккенсона, Е. Конте, Е. Конторовича, Дж. Краскі, А. Л. Лавлінської, П. Леха і Г. Онг-Веба, М. Н. Мерфи, Л. А. Моджорян, Дж. Мо, Т. Ричардсона, А. Рубина, Е. Е. Сімікла, Н. Страпатаса та багатьох інших.

Проте, правове регулювання окремих видів міжнародної інформаційної діяльності держав на різних етапах протидії піратству досі залишається малодослідженою темою.

Основні результати дослідження. Варто відмітити, що комплексне бачення сучасної проблематики піратства є основою не тільки для доктринальних міжнародно-правових досліджень, але і до зовнішньополітичних ініціатив держав. Воно вже знайшло відображення в проекті *Всеохоплюючої конвенції у боротьбі з актами піратства на морі*,

підготовленого Урядом України і запропонованого для розгляду державами-членами в ООН [4]. Його особливості полягають у наступному.

Запропонований комплекс заходів спрямовано на попередження піратства на морі, що розглядається в якості одного з видів транснаціональної організованої злочинності, забезпечення невідворотності кримінального переслідування і покарання осіб, причетних до скоєння актів піратства, як за допомогою національного, так і міжнародного механізмів. Він включає заходи політичного, соціально-економічного, правового, спеціального та іншого характеру.

Інформаційна складова, що охоплює відповідну тематику співробітництва держав з протидії морському піратству, охоплює, на нашу думку, основні види інформаційної діяльності держав. Враховуючи послідовність у проведенні інформаційних заходів, варто зазначити їх у наступній черговості:

1. міждержавний обмін інформацією щодо заходів, які застосовуються для попередження здійснення актів піратства;
2. надання інформації компетентній міжнародній організації щодо усіх випадків захоплення піратських суден в ході проведення державами відповідних антипіратських заходів;
3. міждержавний обмін інформацією щодо вилученого державами майна, що було отримано в результаті скоєння акту піратства;
4. надання інформації про заходи, що застосовуються державами для попередження відмивання коштів, отриманих в результаті піратської діяльності.

На нашу думку, коротка характеристика кожного з зазначених заходів надасть можливість оцінити в цілому міжнародно-правовий аспект інформаційної складової протидії морському піратству.

1. *Міждержавний обмін інформацією щодо заходів, які застосовуються для попередження здійснення актів піратства*, передбачає взаємне надання державами інформації з метою координації комплексу адміністративних та усіх інших заходів, що можуть бути практично використані задля попередження приготувань до скоєння актів піратства на їх території.

Для цього випадку передбачається, що держави співробітничатимуть шляхом застосування усіх заходів, що можуть бути практично використані задля попередження приготувань актів піратства на їхній території та координуватимуть усі заходи, що застосовуються при цьому, а також здійснюватимуть обмін інформацією про це з іншими державами (ст. 21) [4].

2. *Надання компетентній міжнародній організації інформації щодо усіх випадків захоплення піратських суден в ході проведення державами відповідних антипіратських заходів* виступає новацією в сучасному міжнародному праві.

Передбачається, що держава, чий військовий корабель або літальний апарат здійснив захоплення піратського судна, зобов'язана терміново повідомити *Міжнародну морську організацію* будь-яку інформацію, щодо:

- обставин акту піратства;
- обставин захоплення піратського судна або літального апарату або судна або літального апарату, які були захоплені шляхом піратських дій та знаходились під владою піратів;
- заходів, прийнятих державою після такого захоплення;
- дій, які держава планує вжити у відношенні осіб, затриманих в результаті захоплення, для їх кримінального переслідування за цей злочин (ст. 13, ст. 10, ст. 18) [4].

Надання державами всього обсягу такої інформації і, при цьому здійснене своєчасно, буде сприяти інформованості зацікавлених сторін, підвищенню ефективності вжитих за-

ходів, сприяти розумінню ситуації, як у окремих регіонах, так і у цілому у Світовому океані, а також отриманню реальних і об'єктивних оцінок ситуації.

3. *Міждержавний обмін інформацією щодо вилученого державами майна*, отриманого в результаті скоєння акту піратства, також є новацією для сучасного міжнародного морського права.

Такий обмін інформацією передбачає взаємне надання державами інформації щодо будь-якого майна, отриманого в результаті піратства. В даному випадку мова йде про майно – набуте або отримане, матеріальне або нематеріальне, рухоме або нерухоме, що виражено в речах або правах, а також юридичних документах або актах, що підтверджують право на такі активи або інтерес в них (ст. 24) [4].

Обмін такою інформацією між державами спрямовано на виявлення, відслідковування, арешт та конфіскацію майна і доходів, отриманих від піратства (ст. 24). Важливо звернути увагу на те, що мова йде про багатосторонній міжнародний обмін інформацією, що сприяє проведенню конфіскації мана, отриманого в результаті актів піратства.

Безумовно, такий запропонований підхід (поряд із встановленням кримінальної відповідальності за піратство (ст. 5) та відмивання доходів від злочинів (ст. 6)) буде сприяти боротьбі з актами піратства. До цього ж варто додати і інше запропоноване нововведення.

4. *Надання інформації про заходи, що здійснюються державами для попередження відмивання грошових коштів, отриманих в результаті піратської діяльності*. Передбачається взаємне інформування (надання інформації) щодо контролю над підозрілими угодами, переміщенням готівкових коштів і відповідних грошових інструментів через кордони, за умов дотримання гарантій, спрямованих на забезпечення належного використання інформації і без утворення будь-яких перешкод переміщенню законного капіталу (ст. 7) [4].

При цьому передбачається, що держави будуть керуватись відповідними ініціативами регіональних, міжрегіональних і багатосторонніх організацій, спрямованих проти відмивання грошових коштів і будуть сприяти глобальному, регіональному, субрегіональному і двосторонньому співробітництву між судовими і правоохоронними органами, а також органами фінансового регулювання в цілях боротьби з відмиванням грошових коштів.

Варто відмітити, що для реалізації останніх двох розглянутих випадків, пов'язаних із кримінальним розслідуванням обставин і переслідуванням осіб, що скоїли акти піратства, може бути також додатково використано інститут взаємної правової допомоги (ст. 22) [4]. У його рамках також передбачається можливість використання інститутів обміну і надання необхідної інформації.

Таким чином, розглянуті основні види інформаційної діяльності держав, що складається на сьогодні, значною мірою характеризують можливості інформаційної складової, дають можливість розширити тематику співробітництва з протидії морському піратству.

На нашу думку, варто врахувати і загальні тенденції, що характеризують комплексний підхід до проблематики, пов'язаної з протидією морському піратству, що впливають на інформаційну складову. В доктрині, при характеристиці системи протидії піратству, вказується на те, що вона:

- розрахована на спільну участь в ній держав і міжнародних організацій;
- в її основі лежить парадигма управлінської діяльності, що здійснюється в рамках ООН;
- цільовою домінантою системи є її спрямованість на мінімізацію наслідків піратства;
- система характеризується багаторівневим полісуб'єктним та поліоб'єктним складом;

- система заснована на сукупності організаційних та організаційно-правових формах співробітництва, як апробованих на практиці співробітництва, так і спеціально розроблених для цього;

- система має нормативну основу [5, с. 95].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи зазначене, варто звернути увагу на наступне:

- інформаційна складова займає важливе і особливе місце в комплексі запропонованих заходів, спрямованих на протидію морському піратству;

- інформаційне співробітництво держав передбачає використання основних інститутів міжнародного інформаційного права, зокрема надання, поширення і обмін інформацією;

- координація діяльності держав, як у окремих питаннях інформаційного співробітництва, так і у спільних питаннях протидії морському піратству передбачає широку участь міжнародних організацій.

Список використаної літератури

1. Лазарев М. И. Государственное и частное пиратство / М. И. Лазарев, П. Д. Бараболя // Морской сборник, – 1967. – № 5. – С. 39-45.
2. Коломбос Д. Международное морское право / Д. Коломбос. – М. : Наука, 1975. – 587 с.
3. Словарь международного морского права / Отв. ред. Ю. Г. Барсегов. – М. : Междунар. Отношения, 1985. – 256 с.
4. Проект Всеобъемлющей конвенции о борьбе с актами пиратства на море [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/570/08/PDF/N1057008.pdf?OpenElement>.
5. Баймуратов М. О. Концептуальні підходи до визначення змісту системи міжнародно-правової протидії піратству / М. О. Баймуратов // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1-2. – С. 91-95.

INFORMATION ANALYSIS ANTI SEA PIRACY: INNOVATIONS IN INTERNATIONAL LEGAL REGULATION

Zabara I. M.

PhD in Law, associate professor, Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *The article investigates innovation in international law regulating the information of States in combating maritime piracy. We consider the regulation of certain types of international information activities of States at different stages of anti-piracy.*

The author notes that a comprehensive vision of contemporary issues of combating piracy was the basis not only for doctrinal international legal studies, but also to the foreign policy initiatives of States. It is reflected in the draft Comprehensive Convention for the Suppression of Acts of piracy at sea, prepared by the Government of Ukraine and proposed for consideration by Member States at the UN.

Information component, covering topics relevant cooperation among States to combat maritime piracy, covers the author's opinion, the main types of information states. Given the consistency in the conduct of information activities, it determines that:

a) interstate exchange of information on measures used to prevent implementation of acts of piracy;

b) providing information to the competent international organization to capture all cases of pirate ships in the course of the States of the anti piracy measures;

c) interstate exchange of information on countries seized property which was obtained as a result of an act of piracy;

d) provide information on the measures applied by States to prevent money laundering derived from piracy.

The author concludes that the information component plays an important and special place in the complex proposed measures aimed at combating sea piracy; cooperation of information involves the use of the basic institutions of international information law, including the provision, distribution and exchange of information; coordination of countries as separate issues in information cooperation and in joint combating maritime piracy involves broad participation of international organizations.

Key words: *information, piracy, information activities, international maritime law, international legal regulation of the exchange of information.*

Referances

1. Lazarev M. I. Gosudarstvennoe i chastnoe piratstvo / M. I. Lazarev, P. D. Barabolia // Morskoi sbornik. – 1967. – № 5. – P. 39-45.
2. Kolombos D. Mezhdunarodnoe morskoe pravo / D. Kolombos. – M. : Nauka, 1975. – 587 p.
3. Slovar mezhdunarodnogo morskogo prava / Otv. red. U. G. Barsegov. – M. : Mezhdunarodnie otnoshenia, 1985. – 256 p.
4. Proekt Vseobemlushey konvencii o borbe s aktami piratstva na more [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/570/08/PDF/N1057008.pdf?OpenElement>.
5. Baimuratov M. O. Konceptualni pidhodi do viznachennia zmistu sistemi mignarodno-pravovoi protidii piratstvu / M. O. Baimuratov // Ukrainskiy chasopis mignarodnogo prava. – 2012. – № 1-2. – P. 91-95.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ АСПЕКТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ МОРСКОМУ ПИРАТСТВУ: НОВАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ

Забара И. Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Статья посвящена исследованию новаций в международно-правовом регулировании информационной деятельности государств в противодействии морскому пиратству. Рассматривается правовое регулирование отдельных видов международной информационной деятельности государств на разных этапах противодействия пиратству.*

Автор указывает, что комплексное видение современной проблематики борьбы с пиратством стало основой не только для доктринальных международно-правовых исследований, но и для внешнеполитических инициатив государств. Оно нашло отражение в проекте Всеобъемлющей конвенции в борьбе с актами пиратства на море, подготовленном Правительством Украины и предложенном на рассмотрение государствам-членам ООН.

Информационная составляющая, охватывающая соответствующую тематику сотрудничества государств по противодействию морскому пиратству, затрагивает, по мнению автора, основные виды информационной деятельности государств. Учитывая последовательность в проведении информационных мероприятий, он выделяет следующее:

a) межгосударственный обмен информацией о мерах, предпринимаемых для предупреждения совершения актов пиратства;

б) предоставление информации компетентной международной организации обо всех случаях захвата пиратских судов в ходе проведения государствами соответствующих антипиратских мероприятий;

в) межгосударственный обмен информацией об изъятых государствами имуществе, приобретенном в результате совершения акта пиратства;

г) предоставление информации о мерах, принимаемых государствами для предотвращения отмывания денежных средств, полученных в результате пиратской деятельности.

Автор приходит к выводу о том, что информационная составляющая занимает особое и важное место в комплексе мероприятий, направленных на противодействие морскому пиратству; информационное сотрудничество государств предполагает использование основных институтов международного информационного права, в частности предоставления, распространения и обмена информацией; координация деятельности государств, как в частных вопросах информационного сотрудничества, так и в общих вопросах противодействия морскому пиратству предполагает широкое участие международных организаций.

Ключевые слова: информация, пиратство, информационная деятельность, международное морское право, международно-правовое регулирование обмена информацией.

УДК 341.1/8

ДОГОВІРНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНРІХА VII, КОРОЛЯ АНГЛІЇ

Ржевська В. С.

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. У статті узагальнюються основні зобов'язання сторін відповідно до договору в Медіна-дель-Кампо 1489 р., угод із захисту Бретані 1489 та 1490 р., договору в Етаплі 1492 р. та пов'язаних з ним документів, а також відповідно до договору *Inter-cursus Magnus* 1496 р. та угод в Ейтоні 1502 р. Головною метою цих угод є створення безпечної становища для нової англійської королівської династії Тюдорів, що має бути досягнуто шляхом застосування комплексу заходів: встановлення воєнно-політичних союзів, правового забезпечення торгових відносин, укладення династичних шлюбів тощо. Важливим елементом договірних зобов'язань є захист від особливого виду загрози – інших претендентів на престол Англії. Також характерною рисою є поєднання воєнно-політичних зобов'язань із фінансовими, які можуть мати для англійської сторони більшу користь, ніж воєнно-політичні. Загроза відлучення сторін від церкви у випадку порушення подекуди застосовується як засіб забезпечення і політичних, і фінансових зобов'язань. Наслідками передбачених угодами династичних шлюбів стало виникнення у майбутньому низки непередбачених загроз для династії Тюдорів.

Ключові слова: претендент на престол, міжнародний договір, династичний шлюб, воєнний союз, торгові відносини, історія міжнародного права, юридичні зобов'язання.

Постановка проблеми. У битві при Босворті 22 серпня 1485 р. англійський король Ричард III Йорк був переможений Генріхом Тюдором, графом Річмондом, який став новим королем під іменем Генріха VII. Ця битва завершила протистояння родин Йорків та Ланкастерів, відоме під назвою «війни Троянд», і привела до влади споріднену до Ланкастерів нову династію Тюдорів. Під час її правління англійські держава і суспільство зазнали перетворень, які часто називають визначальними для входження країни в Новий час, і однією з причин яких була необхідність для нової династії втриматися при владі. Засобом досягнення цієї мети стало, серед іншого, укладання договорів, що відображають як особливості правового регулювання союзницьких відносин у ту епоху, так і характер політичного мислення сторін. Обережність, розсудливість та підприємницький талант нового короля Генріха VII забезпечили, наскільки це залежало від його політики, утвердження при владі започаткованої ним династії.

Мета статті – узагальнення змісту зобов'язань сторін за основними угодами Англії, укладеними в правління короля Генріха VII (1485-1509 рр.) і покликаними створити гарантії безпеки започаткованої ним нової династії Тюдорів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема звичайно висвітлюється у монографічних дослідженнях, присвячених династії Тюдорів, або у біографіях Генріха VII: зокрема, їй приділили увагу С. Доран [1], О. Грант [2], Р. Лок'єр [3] та інші автори, визначаючи цілі та основні напрямки і здобутки зовнішньої політики Англії в даний період.

Основні результати дослідження. Головною юридичною підставою, на якій Генріх VII зайняв престол Англії, була його перемога в битві при Босворті, тобто завоювання. Його династичні права були порівняно слабкі і неочевидні: за материнською лінією він був нащадком Джона Гонта, герцога Ланкастерського, сина короля Едуарда III, за батьківською – нащадком удови короля Генріха V Катерини де Валуа від її другого, нерівного шлюбу із валлійцем Оуеном Тюдором. Тому Генріх VII мусив нейтралізувати інших претендентів на престол, як тих, що мали права за народженням, так і самозванців. Укладення союзів, які б сприяли зміцненню його влади та позбавили б підтримки за кордоном інших претендентів, було важливою метою зовнішньої політики Генріха VII. Не менш важливою метою було збагачення.

До битви при Босворті, щоб розширити коло своїх прибічників, Генріх, тоді – граф Річмонд обіцяв взяти шлюб із принцесою Єлизаветою Йоркською, дочкою короля Едуарда IV. Однак, будучи коронований королем Англії 30 жовтня 1485 р., він одружився із Єлизаветою тільки у січні 1486 р., а коронував її ще пізніше – щоб не справляти враження, що він завдячує своєю владою цьому шлюбові. Згодом укладання династичних шлюбів було одним із помітних засобів зовнішньої політики Генріха VII.

Серед англійських королів Генріх VII вважається одним з найбільш прагматичних і найкращим «королем-бізнесменом». Із переможеним ним Річардом III він має дещо спільне, а саме: вони обидва визнаються здібними політиками, але на кожного з них покладається звинувачення у вбивстві так званих «принців у Тауері» – братів дружини Генріха VII, малих синів Едуарда IV короля-хлопчика Едуарда V та Річарда, герцога Йоркського, які були поміщені своїм дядьком, Річардом, герцогом Глостером, у Тауер під приводом охорони та підготовки до коронації, але після того, як Річард здійснив переворот і сам став королем, зникли. (Звинувачення Річарда III у вбивстві принців є традиційним і часто вважається складовою пропаганди династії Тюдорів, але звинувачення Генріха VII також існує як реакція на нього, почасти внаслідок спроб виправдати Річарда III). Незалежно від того, як склалася доля синів Едуарда IV, Генріх VII має власних «принців у Тауері»: одним з них був двоюрідний брат його дружини, Едвард Плантагенет, граф Уорік, утримуваний в Тауері з дитинства як небезпечний претендент на престол, другим – самозванець Перкін Уорбек, син фламандського міщанина, якого видавали за начебто врятованого Річарда Йоркського; він певний час бентежив спокій короля Англії, бо здобув підтримку деяких європейських монархів, але врешті програв Генріхові VII і був ув'язнений в Тауері. Обидва молоді чоловіки були страчені Генріхом VII у 1499 р. за звинуваченням у спробі втечі; можливо, це звинувачення було сфабрикованим, щоб остаточно позбутися цих претендентів на престол.

Генріх VII активно укладав міжнародні договори: зокрема, він підтвердив вічний мир з королем Португалії, уклав союз із римським королем, а згодом – імператором Священної Римської імперії Максиміліаном I Габсбургом (1489), договір про мир і торгівлю з королем Данії (1490), торгові договори з Флоренцією (1490) та Ригою (1498). До головних угод Генріха VII відносять договір в Медіна-дель-Кампо (1489 р.), договір в Етаплі (1492 р.), торговий та політичний договір *Intercursus Magnus* (1496 р.) та угоди в Ейтоні (1502 р.).

Договір в Медіна-дель-Кампо (*the Treaty of Medina del Campo, el Tratado de Medina del Campo*) від 27 березня 1489 р. був укладений між Генріхом VII та подружжям «католицьких королів» Фердинандом Арагонським та Ізабеллою Кастильською, внаслідок шлюбу яких постала об'єднана Іспанія. Цей договір став значною спробою досягти визнання нової англійської династії Тюдорів за кордоном та зміцнити її позиції внаслідок воєнно-політичного союзу та династичного шлюбу.

У змісті договору в Медіна-дель-Кампо можна виділити наступні групи положень, залежно від предмету зобов'язань сторін:

- загальнополітичні положення про союз і взаємну допомогу. Між Генріхом VII, його спадкоємцями та підданими з одного боку і між Фердинандом та Ізабеллою, їх спадкоємцями та підданими з іншого боку встановлювалися дружба і союз. Сторони взяли зобов'язання надавати одна одній допомогу при захисті нинішніх та майбутніх володінь від будь-якого ворога; допомога мала надаватися протягом трьох місяців після того, як її попросять, і сторона, яка просила про допомогу, мала відшкодувати видатки на неї. Сума видатків мала встановлюватися чотирма лицарями, по два з кожного боку. Кожна сторона взяла на себе також зобов'язання не надавати і не дозволяти надавати допомогу тим, хто повстає проти іншої сторони, і не допускати їх перебування в її володіннях (для Генріха VII це означало, що Фердинанд та Ізабелла не будуть підтримувати посягань інших осіб на зайнятий ним престол Англії). Сторони взаємно зобов'язалися не надавати допомоги будь-якому з державців, який воюватиме з однією з них;

- положення про відносини з іншими державцями. Зокрема, кожна з договірних сторін включатиме іншу в свої договори з іншими державцями або республіками. Ряд положень договору стосувався погодження політики сторін щодо Франції та воєнних дій проти неї з приводу територіальних претензій. Було передбачено, що король Англії не буде укладати миру, союзу або інших договорів із Францією без дозволу Фердинанда та Ізабелли, як і вони не вчинять цього без його дозволу, а якщо одна зі сторін воюватиме з Францією, інша вчинить так само. Якщо одна зі сторін даного договору укладає з Францією перемир'я, до нього має бути включена і інша сторона. Король Генріх вільний укласти мир з Францією без згоди королів Іспанії у випадку, якщо король Франції добровільно віддасть йому Нормандію та Аквітанію – колишні володіння англійських королів у Франції, а королі Іспанії можуть укласти мир з Францією без його згоди, якщо Франція добровільно віддасть їм Руссільон та Сердань, раніше зайняті королем Франції Людовіком XI. Ці положення були більш сприятливі для іспанської сторони, ніж для англійської, адже повернення Англії колишніх володінь було неможливе, тоді як повернення Іспанії її володінь – можливе і згодом відбулося за договором 1493 р. Той же іспано-французький договір 1493 р. встановив воєнний союз сторін проти всіх ворогів, зокрема англійців, які є давніми ворогами французів (не припиняючи при цьому дії договору в Медіна-дель-Кампо) [4];

- положення про торгівлю, статус і відповідальність підданих. Піддані кожної з договірних сторін одержували право відвідувати володіння іншої сторони і торгувати там на рівних засадах з її власними підданими; мито знижувалося до рівня, на якому воно було тридцять років тому. Скасовувалися каперські свідоцтва, і встановлювалися нові правила їх видачі. Судно будь-якої з договірних сторін, що прямувало до порту іншої договірної сторони, мало надати гарантією доброго поведіння на морі у розмірі подвійної суми вартості цього судна з його обладнанням і провізією. За рахунок цієї гарантії мало здійснюватись відшкодування шкоди, якби це судно під час плавання заподіяло шкоду судну іншої сторони. У випадку відмови у правосудді, король постраждалої сторони перше, ніж видавати каперські свідоцтва, мав двічі попросити короля сторони, яка заподіяла шкоду, про відшкодування. Порушення з боку підданих договірних сторін не могли припинити договір. Якби підданий однієї сторони заподіяв шкоду підданому іншої, каперське свідоцтво могло бути видане після того, як уряд постраждалої сторони звернувся з вимогою про відшкодування, і ця вимога не могла бути задоволена;

- положення про династичний шлюб між старшим сином Генріха VII принцом Артуром і молодшою дочкою Фердинанда та Ізабелли Катериною. Наречені на час укладення

договору були зовсім маленькими дітьми (Артуру (нар. у вересні 1486 р.) було два роки, а Катерині (нар. у грудні 1485 р.) три), тому договір визначав, що необхідні процедури будуть здійснені по досягненні парюю належного віку. Для принцеси Катерини встановлювалися сума та порядок виплати посагу, а також матеріальне забезпечення в Англії. Батьки наречених зобов'язувалися використати весь свій вплив на дітей для укладання цього шлюбу. Час, коли наречена приїде до Англії, мав бути погоджений пізніше, але встановлювалося, що шлюб має бути укладений протягом місяця по її приїзді [5; 6].

Аналіз договору в Медіна-дель-Кампо дозволяє виявити основні зобов'язання – складові союзу відповідно до особливостей договірно-правового регулювання відносин між державцями тієї епохи та намірів сторін цього конкретного договору: допомога як тепер, так і у майбутньому, як проти зовнішніх, так і внутрішніх ворогів, зокрема, проти головного спільного ворога, продовження дії договору на наступників договірних сторін, заохочення торгівлі, заходи із запобігання тому, щоб дії підданих створювали підстави для порушення миру між сторонами. Звертає на себе увагу, зокрема, врегулювання в договорі питання про відшкодування витрат на допомогу однієї сторони іншій.

Призначена забезпечити становище династії Тюдорів угода про шлюб Артура і Катерини Арагонської мала далекосяжні непередбачувані наслідки. Наречені одружилися в Лондоні восени 1501 р., але менше, ніж через півроку, Артур раптово помер від хвороби. Бажаючи зберегти посаг Катерини, Генріх VII погодився на її заручення з іншим своїм сином, майбутнім королем Генріхом VIII (нар. 1491), майже на шість років молодшим за наречену. Для цього був одержаний дозвіл Папи Римського, бо наречена була удовою брата нареченого. Близько 1505 р. Генріх VII розчарувався у своєму союзі з Іспанією, і протягом наступних 4 років положення Катерини, яка продовжувала жити в Англії, залишалось непевним. У 1509 р. по смерті батька молодий король Генріх VIII одружився з Катериною, однак з дітей від цього шлюбу вижила тільки дочка, між тим, як Генріх VIII прагнув, щоб йому спадкував саме син. Згодом відомі як «Велика справа короля» (the King's Great Matter) намагання Генріха VIII оголосити шлюб з Катериною Арагонською недійсним, незважаючи на наявність папського дозволу, оскільки Біблія загрожує покаранням бездітності за шлюб з удовою брата (книга Левит 20:21), призвели до міжнародного скандалу і значних змін у державному та церковному устрої Англії.

Передумовою для укладення англо-французького договору в Етаплі (Treaty of Etaples, Traité d'Etaples, від 3 листопада 1492 р.) стала невдала спроба Генріха VII запобігти приєднанню до Франції Бретонського герцогства (Бретані). Збереження самостійності залежним від Франції герцогством було суттєвим для інтересів Англії через низку причин: Бретонське герцогство контролювало велику частину узбережжя, вело з Англією жваву торгівлю і могло стати у пригоді для воєнних дій як Англії проти Франції, так і Франції проти Англії. Майбутній Генріх VII, у той час – граф Річмонд, перебував певний час у Бретані і використав надані нею сили для спроби висадки в Англії під час повстання проти Ричарда III, яке виявилось невдалим; пізніше граф Річмонд відбув з Бретані до Франції, рятуючись від загрози бути виданим Ричардові III, і вже з Франції відбув до Англії, де переміг Ричарда III. У 1488 р. незадовго до своєї смерті герцог бретонський Франциск II під тиском з боку Франції погодився на встановлення опіки французької корони над своєю 11-річною дочкою і спадкоємицею Анною Бретонською. Зі свого боку Генріх VII намагався запобігти зростанню французького впливу над Бретанню, внаслідок чого уклав з юною герцогинею Редонський договір (the Treaty of Redon, Traité de Redon від 10 лютого 1489 р.), яким визначив умови воєнної допомоги Бретані з боку Англії у випадку французького втручання. Для захисту Бретані з Англії мало бути надіслане військо в 6 тис. осіб, яке мало служити герцогині до 1 листопада; герцогиня зі свого боку була зобов'язана від-

шкодувати пов'язані з цим видатки короля Англії. В якості гарантії фінансових зобов'язань герцогині англійські війська мали зайняти дві фортеці на вибір Генріха VII із запропонованого переліку; герцогиня мала дати клятву не чинити перешкод англійським військам, доки вони займатимуть ці фортеці, а до того, як фортеці будуть ними зайняті, надіслати на англійські кораблі заручників. Окрім цього, герцогиня Анна приймала зобов'язання не укладати без згоди Генріха VII шлюб та договорів з іншими державцями за винятком римського короля та короля Іспанії (з якими Генріх VII встановлював союзницькі відносини), але навіть із ними укладати тільки такі угоди, до яких безпосередньо включався король Англії (це зобов'язання мало поширюватись як на герцогиню Анну, так і на її наступників), а також не укладати миру чи перемир'я терміном більше, ніж 2 роки, без згоди короля Англії, який зі свого боку приймав зобов'язання не укладати нового перемир'я з Францією навіть на 2 місяці, без участі у цьому перемир'ї також герцогині Анни [7; 8, с. 82-83].

У вересні 1490 р. Генріх VII уклав також угоду з римським королем, згодом – імператором Максиміліаном I, спрямовану на захист Бретані та взаємний захист сторін від посягань з боку Франції. Було погоджено, зокрема, що між сторонами договору, їх спадкоємцями і наступниками встановлюються непорушні мир і дружба, що з ласки Божої триватимуть вічно; у випадку, якщо король Франції нападе на володіння Максиміліана I, його сина Філіпа, ерцгерцога Австрійського та герцога Бургундського, Генріха VII або Анни Бретонської, договірні сторони оголосять йому війну без затримки на прохання будь-якої зі сторін, проти яких здійснено напад; якщо потрібно, Максиміліан та Генріх здійснять втручання у Францію на чолі своїх армій; якщо одна зі сторін вимагатиме, щоб інша розпочала війну з причини вторгнення у Бретань, інша сторона зобов'язана застосувати силу протягом 6 місяців після прохання; якщо війну розпочато, сторони не будуть припиняти воєнні дії протягом двох років, і мир або перемир'я можуть бути укладені тільки за взаємною згодою [8, с. 86; 9].

Однак у грудні 1491 р. Анна Бретонська була вимушена до шлюбу з молодим королем Франції Карлом VIII. Справляючи враження захисту Бретані, як було погоджено, Генріх VII у жовтні 1492 р. розпочав воєнну експедицію без передбаченої допомоги з боку королів Іспанії та Максиміліана I і взяв в облогу Булонь, але пора року була вже несприятлива для продовження воєнних дій. Також Карл VIII був зацікавлений у якнайскорішому замиренні з Англією, щоб швидше розпочати воєнні дії в Італії. Всі ці обставини сприяли укладенню англо-французького договору.

Відповідно до самого договору в Етаплі (3 листопада 1492 р.), Генріх VII та Карл VIII проголошували між собою дружбу, мир і союз, які мали тривати до смерті того з них, хто проживе довше і ще протягом року після його смерті. Наступникові надавалася можливість підтвердити мир протягом року. Договір передбачав також можливість приєднання протягом 4-х місяців для римського короля Максиміліана I і його сина. (Удівець Максиміліан сам планував одружитися із дівчиною Анною Бретонською, але їх шлюб, укладений заочно, був анульований, і Анну було примушено вийти за Карла VIII. Щоб здійснити це, Карл розірвав свої попередні заручини із дочкою Максиміліана). Серед інших положень, договір в Етаплі надавав підданам кожного з королів право їздити до королівства іншого і торгувати з ним на рівних засадах з його підданими (однак кількість озброєних людей, що здійснювала б поїздку, не могла перевищувати 100 осіб); купцям інших держав також дозволялося здійснювати торгівлю між двома королівствами [10]. Договір в Етаплі був доповнений рядом зобов'язань, більш важливих для Генріха VII. Карл VIII 6 грудня 1492 р. підтвердив зобов'язання виплатити англійському королю відшкодування витрат на

утримання військових та допомогу відповідно до угоди Генріха VII з герцогинею Анною, тепер – дружиною Карла та королевою Франції, а також – зобов'язання виплатити гроші, обіцяні його батьком, королем Франції Людовіком XI, королю Англії Едуарду IV: загальна сума склала 745 тис. золотих екю, виплати мали здійснюватись по 25 тис. кожні 6 місяців [11]. Ці гроші король Франції присягся виплатити під загрозою відлучення від церкви [12] – ця загроза слугувала, отже, засобом забезпечення зобов'язання. Карл VIII у продовження договору взяв на себе 13 грудня 1492 р. також зобов'язання не надавати допомоги повстанцям або зрадникам, що діють проти іншої сторони [13], – на підставі чого з Франції було вигнано претендента на англійський престол Перкіна Уорбека. Духовні особи Англії у 1493 р. просили Папу Римського встановити покарання у формі відлучення від церкви для будь-якої сторони договору в Етаплі, яка б порушила його, на що папа відповів, що бажав би отримати аналогічне прохання також від французів [14]. Таким чином, внаслідок договору в Етаплі Генріх VII мовчазно погодився на перехід Бретані під контроль Франції (їх формальне об'єднання відбулось згодом, у 1532 р.) за величезне фінансове відшкодування. Він, по-видимому, скористався прикладом свого тестя, короля Едуарда IV Йоркського, який у 1475 р. спробував ввести війська у Францію, але уклав з королем Людовіком XI договір в Пекіні про дружбу між двома монархами до кінця їх життів; зокрема, Людовік XI зобов'язався сплачувати Едуарду 75 тисяч золотих екю за повернення до Англії і ще 50 тисяч екю щороку [15].

Визнаючи, що пов'язані з договором в Етаплі фінансові зобов'язання насправді є головною частиною домовленості, Френсіс Бекон у своїй старовинній (1621 р.) «Історії правління короля Генріха VII характеризував цей договір як радше ділову угоду, ніж політичний договір (rather a bargain than a treaty), бо, за винятком передбачених виплат на користь Генріха VII, «все залишилось, як було» [16, с. 102]. Ф. Бекон також звертає увагу, що домовленості зберігали деяку невизначеність щодо того, коли виплати мають скінчитись, а це дозволяло англійській стороні сприймати їх як данину. Мир в Етаплі був непопулярний серед знаті і вищих воєнних чинів Англії, які внаслідок такого розвитку подій не відшкодували свої витрати і втратили можливість нажитися, однак для обох королів мир був бажаним. «Для Карла – бо він гарантував йому володіння Бретанню і розв'язав руки для його неаполітанської справи. Для Генріха – бо він наповнив його скрині...» [16, с. 103].

Такою, що прожила довше, стороною договору в Етаплі, виявився Генріх VII, бо Карл VIII помер у 1498 р. внаслідок нещасного випадку. Його дружина, Анна Бретонська, відповідно до погодженого раніше, вийшла заміж за його наступника, нового короля Франції Людовіка XII, який підтвердив зобов'язання за договором в Етаплі [17], а також пов'язані з ним фінансові зобов'язання [18]. У 1500 р. Папа Римський Олександр VI своїми буллами проголосив, що відлучить від церкви того з королів, хто порушить договір в Етаплі [19], і, зокрема, відлучить Людовіка XII, якщо він не здійснить погоджені виплати [20]. (Останню буллу видано на прохання самого Людовіка XII) [8, с. 95]. За зауваженням Ф. Бекона, виплати на користь Генріха VII, а згодом – його сина Генріха VIII тривали довше, ніж могли тривати відповідно до будь-якого розрахунку боргових зобов'язань [16, с. 102].

З погляду дослідження історичної практики договорів між монархами наприкінці XV – на початку XVI ст. ст. цікаве встановлення церковного покарання за недодержання воєнно-політичних і особливо фінансових зобов'язань. Цікаво також, що договір не встановлює вічного миру між його сторонами і їх наступниками, але дозволяє продовження миру, і буквально не знімає назавжди претензій англійських королів до Франції. (Один із способів вияву дружнього ставлення можна побачити, наприклад, в тому, що Карл VIII називає Генріха VII «найдорожчим і найулюбленішим братом і кузенком» [11]).

Торгова та політична угода, відома під назвою *Intercursus Magnus* («великий обмін») була укладена 24 лютого 1496 р. між Генріхом VII та герцогом Бургундським Філіпом, від імені якого діяв його батько Максиміліан I. Оскільки Максиміліан I та удова-герцогиня Бургундії Маргарита, яка була сестрою Едуарда IV та Ричарда III, надали підтримку Перкіну Уорбеку, Генріх VII у 1493 р. ухвалив рішення про перенесення ринку експортованого з Англії сукна з Антверпена до Кале, у той час контрольованого Англією, що негативно позначилося на бургундській економіці. Відповідно до угоди *Intercursus Magnus* кожна зі сторін відмовляла у притулку ворогам іншої і приймала зобов'язання надавати воєнну допомогу за рахунок сторони, яка про допомогу попросить. Бургундські купці одержували вільний доступ на англійський ринок, а англійські – на бургундський (за винятком Фландрії) [21]. На підставі цієї угоди Перкіна Уорбека було позбавлено притулку в Бургундії. Погоджений у 1506 р. новий договір встановлював ще більш сприятливі умови для англійських купців, які звільнялися від майже всіх видатків, тому у бургундських купців він одержав назву *Intercursus Malus* («поганого обміну»). Однак цей новий договір не був ратифікований бургундською стороною, і тому в 1507 р. знов було підтверджено дію *Intercursus Magnus*. Ця угода застосовувалася до укладення нової англо-бургундської торгової угоди в 1520 р.

Угоди в Ейтоні (*the Treaties of Ayton*), укладені 24 січня 1502 р. між Генріхом VII та королем Шотландії Яковом (Джеймсом) IV, стали першою за довгий час (від 1328 р.) спробою встановити тривалий мир між Шотландією та Англією. Переговори про угоди розпочалися після намагання Якова IV у 1496 р. здійснити збройне втручання в Англію на користь претендента Перкіна Уорбека, але ця ініціатива виявилася невдалою, і в 1497 р. Уорбек був змушений залишити Шотландію. Зрештою він здався Англії, був ув'язнений в Тауері і через два роки страчений. Можливо, страта Перкіна Уорбека та молодого графа Уоріка стала результатом домовленості Генріха VII з Фердинандом та Ізабеллою, які просили короля Англії усунути, перш, ніж їх дочка вийде за його сина, інших претендентів на корону Англії, навіть якщо, як у випадку Уорбека, королівське походження було сумнівним.

Між Генріхом VII та Яковом IV у вересні 1497 р. було укладено спочатку перемир'я терміном на 7 років, яке згодом було продовжене на все життя кожного з монархів. Власне, домовленості в Ейтоні включали три угоди:

- угоду про шлюб Якова IV зі старшою дочкою Генріха VII Маргаритою. Ця умова встановлювала терміни прибуття нареченої до Шотландії (до 1 вересня 1503 р.) та укладення шлюбу (через 15 днів по тому), національний склад прислуги нареченої (24 особи з її оточення мають бути англійцями) та суми, час і порядок виплати її матеріального забезпечення, як з англійського, так і з шотландського боку [22];
- договір про вічний мир між Англією та Шотландією, який мав назавжди зобов'язати до миру, дружби та союзу обох королів, їх спадкоємців та законних наступників. Серед умов цього договору, звичайно, передбачалася відмова від підтримки будь-яких повстанців чи зрадників іншої сторони, або біженців, які підозрюються, ймовірно вчинили або обвинувачуються у вчиненні злочину зради; договірні сторони або їх наступники не можуть як приймати таких осіб самі, так і дозволяти приймати їх своїм підданим. Союзники кожної з договірних сторін могли приєднатись до даного договору, якщо повідомлять про це протягом 8 місяців від дня його укладення. У випадку війни однієї договірної сторони чи її наступників з іншим монархом, інша договірна сторона не могла напасти на неї, але могла надати допомогу тому монарху, з яким вона воює, проте тільки з метою захисту. Обидві договірні сторони зобов'язалися звернутися до Папи Римського

із проханням карати відлученням від церкви того, хто порушить або дозволить порушити мир, будь це нинішні договірні сторони чи їх наступники [23];

- договір про видачу злочинців і встановлення правил щодо підтримки порядку на кордоні [24; 25, с. 336-337].

У комплексі зобов'язань за цими договорами, отже, повторюється позбавлення претендентів на корону Англії можливості підтримки за кордоном. Встановлення відлучення від церкви як заходу відповідальності за порушення миру, як і у випадку зобов'язань за домовленостями в Етаплі, має свідчити про значення, надане угоді сторонами.

Шлюб між 13-річною Маргарет і 30-річним Яковом IV був укладений у серпні 1503 р. У 1513 р., коли син і наступник Генріха VII Генріх VIII розпочав воєнні дії проти Франції, договір про вічний мир 1502 р. був порушений Яковом IV. Між Шотландією і Францією існував так званий «Старий Союз» (the Auld Alliance) – угода 1296 р. про воєнну допомогу проти Англії. На основі цього договору Яків IV здійснив вторгнення в Англію, що означало вибір одного союзу Шотландії проти іншого. Король Яків був відлучений від церкви як порушник вічного миру в Ейтоні і загинув у битві при Флодені 9 вересня 1513 р. Однак угоди в Ейтоні мали значні і далекосяжні політичні і правові наслідки: вони створили для майбутніх королів шотландської династії Стюартів – нащадків Якова IV і Маргарет, дочки Генріха VII, – права претендувати на англійський престол, що було реальною загрозою, бо династія Тюдорів неодноразово стикалася із кризою спадкування. Після припинення династії Тюдорів у 1603 р. зі смертю королеви Єлизавети I, престол Англії перейшов до правнука Якова IV і Маргарет Якова VI Стюарта, який, отже, став королем Англії Яковом I, і два королівства об'єдналися спочатку під владою одного монарха, щоб потім об'єднатися в одну державу.

Висновки. Виходячи з обставин свого приходу до влади, Генріх VII мусив мати справу з особливим видом загроз для своєї безпеки – іншими претендентами на престол Англії (таку загрозу і сам він являв собою для Ричарда III). Ця загроза мала і внутрішній, і зовнішній аспекти: внутрішній створювало спонукання до повстань всередині країни, а зовнішній – підтримка претендента за кордоном. Основні угоди Генріха VII являють собою приклад юридичних засобів боротьби із таким видом загроз, створюваних індивідами, які не були носіями державної влади, але заявляли претензії на неї. Угоди передбачають декілька складових боротьби із такою загрозою: сам факт укладення угоди свідчить про визнання законності перебування Генріха VII на престолі Англії, договірні сторони зобов'язуються як самі не надавати допомогу особам, обвинуваченим чи підозрюваним у повстанні чи зраді проти іншої сторони, так і не дозволяти своїм підданам надавати таку допомогу, а також зобов'язуються не допускати перебування претендентів у своїх володіннях. Іншою характерною особливістю договорів Генріха VII є поєднання воєнно-політичних та фінансових зобов'язань, причому фінансові зобов'язання мають для англійської сторони більше значення і іноді користь, ніж воєнно-політичні. Так, наприклад, у договорі в Медіна-дель-Кампо положення щодо торгівлі більш сприятливі для Англії, ніж умови воєнно-політичного союзу сторін проти Франції; фінансові зобов'язання короля Франції, поєднані із договором в Етаплі, більш важливі, ніж його політичні положення. В угодах про надання воєнної допомоги звертає на себе увагу детальна регламентація характеру відшкодування коштів допомоги. Разом з тим доля угод Генріха VII, які, звичайно, сприяли його утвердженню на престолі Англії, так само свідчить про мінливість значення союзницьких зобов'язань як засобів посилення нової династії, не тільки через те, що сторони могли порушити свої зобов'язання або переглянути свої союзницькі відносини, але і з причини непередбаченого розвитку подальших подій. Династичний шлюб відповідно

до угоди з Іспанією згодом створив проблеми у відносинах двох держав та одну з криз спадкування престолу для династії Тюдорів; династичний шлюб відповідно до угоди з Шотландією надав династії Стюартів права претендувати на престол Англії, що також певний час створювало загрозу для онуки Генріха VII Єлизавети I, хоча у довгостроковій перспективі призвело до об'єднання Англії та Шотландії.

Список використаної літератури

1. Doran S. *England and Europe, 1485–1603* / Susan Doran. – London, New York: Longman, 1996. – 143 p.
2. Grant A. *Henry VII: the importance of his reign in English history* / Alexander Grant – London, New York: Routledge, 1985. – 68 p.
3. Lockyer R. *Tudor and Stuart Britain, 1485-1714* / Roger Lockyer. – London, New York: Routledge, 2005. – 576 p.
4. 1493. 8 Jan. Arch, de France. 78. Treaty of Ferdinand and Isabella with Charles VIII. King Of France. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 1, 1485-1509*. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol1/pp.20-26>. – Title from the screen.
5. Sept. 23. Ratification by the K. of England of a treaty with Ferdinand and Isabella for peace, and for the above-mentioned marriage, dated at Medina del Campo, 27 March 1489. Woking. O. xii. 417. H. v. p. iv. 20. / *Rymer's Foedera Volume 12* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp397-434>. – Title from the screen.
6. 27-28 Mar. S. E. T. c. I. L. 1.34. Treaty between England and Spain, ratified by Ferdinand and Isabella. / *Calendar of State Papers, Spain, Volume 1, 1485-1509*. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol1/pp20-26>. – Title from the screen.
7. April 1. Ratification by the K. of a league of perpetual annuity with Anne duchess of Brittany, whom the K. promises to assist against France, dated Rennes, Feb. 10, 1488. Westm. O. xii. 362. H. v. p. iii. 199. / *Rymer's Foedera Volume 12* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp358-373>. – Title from the screen.
8. Rapin de Thoyras P., Whatley S. *Acta Regia or, An account of the treaties, letters and instruments between the monarchs of England and foreign powers, publish'd in Mr. Rymer's Foedera, which are the basis of the English history. In 4 volumes. Volume III.* / Paul Rapin de Thoyras, Stephen Whatley – London: J. Darby, 1727. – 488 p.
9. Sept. 11. Treaty between the K. of England and Maximilian K. of the Romans for war against Charles K. of France if he invade the territories of Philip archduke of Austria and duke of Burgundy, or Anne duchess of Brittany, Woking. O. xii. 397. H. v. p. vi. 12. Sept. 12. Additional articles of the above-mentioned treaty. Woking. O. xii. 400. H. v. p. iv. 13. / *Rymer's Foedera Volume 12* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp397-434>. – Title from the screen.
10. Nov. 6. Confirmation by Charles K. of France of a treaty of peace with the K. of England, until the death of the last survivor; the K. of the Romans and his son the archduke of Austria to be included if they desire it, dated at Etaples, Nov. 3. Montiz near Tours. O. xii. 497. H. v. p. iv. 51. / *Rymer's Foedera Volume 12* [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp494-505>. – Title from the screen.

11. Dec. 6. Ratification, by Charles K. of France, of the obligation of Philip de Crevecuer, lord des Querdes, marshal of France, and his colleagues, to pay 745,000 gold crowns to the K. of England for the debts of Anne of Brittany, Q. of France, and those of Louis XI. to Edward IV., dated Etaples, Nov. 3. Moutilz near Tours. O. xii. 506. H. v. p. iv. 54. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp505-512>. – Title from the screen.
12. Dec. 13. Charles K. of France promises to pay the sums due to the K. of England, on pain of excommunication. Amboisne. O. xii. 509. H. v. p. iv. 56. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp505-512>. – Title from the screen.
13. Dec. 13. Charles K. of France promises not to assist rebels against the K. of England. Amboisue. O. xii. 508. H. v. p. iv. 55. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp505-512>. – Title from the screen.
14. June 13. Notarial attestation of the request made to pope Alexander VI. by Christopher Urswyke, dean of York, and John de Gyls, archdeacon of Gloucester, that he would excommunicate whichever party should first violate the treaty of Etaples, to which the pope replied that he would wait for a similar request from the French K. Rome. O. xii. 531. H. v. p. iv. 64. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp525-540>. – Title from the screen.
15. Treaty of friendship between K. Edward IV. and Lewis K. of France for their lives, and for a marriage between the K.'s daughter Elizabeth with Charles son of the French king. O. xii. 19. H. v. p. iii. 67.; Aug. 29. Exemplification, dated Westm. July 13, 18 Edw. IV., of the obligation of Lewis K. of France to pay an annual pension of 50,000 crowns to the K. of England. Amiens. O. xii. 20. H. v. p. iii. 67. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp14-22>. – Title from the screen.
16. Bacon F. Rawson Lumby J. Bacon's history of the reign of King Henry VII. With notes by the Rev. J. Rawson Lumby, D. D. / Francis Bacon, Joseph Rawson Lumby. –London: C. J. Clay and son, Cambridge University Press warehouse, Ave Maria Lane, 1885. – 361 p.
17. July 14. Confirmation by Lewis K. of France of the treaty of Etaples. Paris. O. xii. 684. H. v. p. iv. 125. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp683-698>. – Title from the screen.
18. July 14. Obligation of Lewis K. of France for the payment of the residue of the 745,000 crowns which his predecessor engaged to pay to K. Henry. Paris. O. xii. 686. H. v. p. iv. 126. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp683-698>. – Title from the screen.
19. 1500. Feb. 1. Bull of Alexander [VI.], threatening the Kings of England and France with excommunication, if they break the treaty of Etaples. Rome. O. xii. 736. H. v. p. iv. 145. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp736-748>. – Title from the screen.
20. June 12. Pope Alexander [VI.] threatens Lewis K. of France with excommunication if he fail in his payments to the K. of England. Rome. O. xii. 762. H. v. p. iv. 155. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp749-765>. – Title from the screen.
21. Feb. 24. Treaty of peace and mercantile intercourse between the K. of England and the archduke of Austria, duke of Burgundy. London. O. xii. 578. H. v. p. iv. 82. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp578-591>. – Title from the screen.

22. Jan. 24. Marriage treaty between Margaret, daughter of K. Henry VII., and K. James IV.; the princess is not to be sent to Scotland until Sept. 1, 1503. Richmond. O. xii. 787. H. v. p. iv. 165. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp785-804>. – Title from the screen.
23. Jan. 24. Treaty of perpetual peace between England and Scotland. Richmond. O. xii. 793. H. v. p. iv. 168. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp785-804>. – Title from the screen.
24. Jan. 24. Treaty for the preservation of order and the punishment of offenders on the borders. Richmond. O. xii. 800. H. v. p. iv. 170. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp785-804>. – Title from the screen.
25. Calendar of Documents relating to Scotland. In 5 vol. Vol. IV/ Joseph Bain, editor. – Edinburgh: H. M. General Register House, 1888. – 738 p.

THE ACTIVITIES OF HENRY VII, KING OF ENGLAND, IN THE SPHERE OF TREATIES

Rzhevskaya V. S.

Candidate of Law Assistant Professor, Assistant Professor of the International Law Department of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *The article sums up the main undertakings of the parties under the treaty of Medina del Campo of 1489, the agreements on the defense of Brittany of 1489 and 1490, the treaty of Etaples of 1492 and documents related thereto, as well as under the treaty Intercursus Magnus of 1496 and the Ayton agreements of 1502. Those agreements are principally aimed at securing the position for the new English royal dynasty, the Tudors, which is to be achieved by use of the complex of measures, as establishing political and military alliances, legal provisions for trade relations, dynastic marriages etc. The defense from a special kind of threat, represented by other pretenders to the English throne, is an important element of undertakings under the treaties. Another peculiar feature is joining the military and political undertakings together with those financial, the latter being possibly more useful for the English party. The threat of excommunication of the parties in case of violation is sometimes used as a means to secure both political and financial undertakings. The dynastic marriages provided for by the agreements had as their consequences some unforeseen threats for the Tudor dynasty.*

Key words: *pretender to the throne, international treaty, dynastic marriage, military alliance, trade relations, history of international law, legal undertakings.*

References

1. Doran S. England and Europe, 1485–1603 / Susan Doran. – London, New York: Longman, 1996. – 143 p.
2. Grant A. Henry VII: the importance of his reign in English history / Alexander Grant – London, New York: Routledge, 1985. – 68 p.
3. Lockyer R. Tudor and Stuart Britain, 1485–1714 / Roger Lockyer. – London, New York: Routledge, 2005. – 576 p.
4. 1493. 8 Jan. Arch, de France. 78. Treaty of Ferdinand and Isabella with Charles VIII. King Of France. / Calendar of State Papers, Spain, Volume 1, 1485-1509. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol1/pp20-26>. – Title from the screen.
5. Sept. 23. Ratification by the K. of England of a treaty with Ferdinand and Isabella for peace, and for the above-mentioned marriage, dated at Medina del Campo, 27 March 1489. Woking. O. xii. 417. H. v. p. iv. 20. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp397-434>. – Title from the screen.

6. 27-28 Mar. S. E. T. c. I. L. 1.34. Treaty between England and Spain, ratified by Ferdinand and Isabella. / Calendar of State Papers, Spain, Volume 1, 1485-1509. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol1/pp20-26>. – Title from the screen.
7. April 1. Ratification by the K. of a league of perpetual annuity with Anne duchess of Brittany, whom the K. promises to assist against France, dated Rennes, Feb. 10, 1488. Westm. O. xii. 362. H. v. p. iii. 199. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp358-373>. – Title from the screen.
8. Rapin de Thoyras P., Whatley S. Acta Regia or, An account of the treaties, letters and instruments between the monarchs of England and foreign powers, publish'd in Mr. Rymer's Foedera, which are the basis of the English history. In 4 volumes. Volume III. / Paul Rapin de Thoyras, Stephen Whatley – London: J. Darby, 1727. – 488 p.
9. Sept. 11. Treaty between the K. of England and Maximilian K. of the Romans for war against Charles K. of France if he invade the territories of Philip archduke of Austria and duke of Burgundy, or Anne duchess of Brittany, Woking. O. xii. 397. H. v. p. vi. 12. Sept. 12. Additional articles of the above-mentioned treaty. Woking. O. xii. 400. H. v. p. iv. 13. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp397-434>. – Title from the screen.
10. Nov. 6. Confirmation by Charles K. of France of a treaty of peace with the K. of England, until the death of the last survivor; the K. of the Romans and his son the archduke of Austria to be included if they desire it, dated at Etaples, Nov. 3. Montiz near Tours. O. xii. 497. H. v. p. iv. 51. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp494-505>. – Title from the screen.
11. Dec. 6. Ratification, by Charles K. of France, of the obligation of Philip de Crevecuer, lord des Querdes, marshal of France, and his colleagues, to pay 745,000 gold crowns to the K. of England for the debts of Anne of Brittany, Q. of France, and those of Louis XI. to Edward IV., dated Etaples, Nov. 3. Moutilz near Tours. O. xii. 506. H. v. p. iv. 54. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp505-512>. – Title from the screen.
12. Dec. 13. Charles K. of France promises to pay the sums due to the K. of England, on pain of excommunication. Amboisne. O. xii. 509. H. v. p. iv. 56. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp505-512>. – Title from the screen.
13. Dec. 13. Charles K. of France promises not to assist rebels against the K. of England. Amboisue. O. xii. 508. H. v. p. iv. 55. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp505-512>. – Title from the screen.
14. June 13. Notarial attestation of the request made to pope Alexander VI. by Christopher Urswyke, dean of York, and John de Gilys, archdeacon of Gloucester, that he would excommunicate whichever party should first violate the treaty of Etaples, to which the pope replied that he would wait for a similar request from the French K. Rome. O. xii. 531. H. v. p. iv. 64. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp525-540>. – Title from the screen.
15. Treaty of friendship between K. Edward IV. and Lewis K. of France for their lives, and for a marriage between the K.'s daughter Elizabeth with Charles son of the French king. O. xii. 19. H. v. p. iii. 67.; Aug. 29. Exemplification, dated Westm. July 13, 18 Edw. IV., of the obligation of Lewis K. of France to pay an annual pension of 50,000 crowns to the K. of England. Amiens. O. xii. 20. H. v. p. iii. 67. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp14-22>. – Title from the screen.
16. Bacon F. Rawson Lumby J. Bacon's history of the reign of King Henry VII. With notes by the Rev. J. Rawson Lumby, D.D. / Francis Bacon, Joseph Rawson Lumby. – London: C. J. Clay and son, Cambridge University Press warehouse, Ave Maria Lane, 1885. – 361 p.
17. July 14. Confirmation by Lewis K. of France of the treaty of Etaples. Paris. O. xii. 684. H. v. p. iv. 125. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp683-698>. – Title from the screen.
18. July 14. Obligation of Lewis K. of France for the payment of the residue of the 745,000 crowns which his predecessor engaged to pay to K. Henry. Paris. O. xii. 686. H. v. p. iv. 126. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp683-698>. – Title from the screen.
19. 1500. Feb. 1. Bull of Alexander [VI.], threatening the Kings of England and France with excommunication, if they break the treaty of Etaples. Rome. O. xii. 736. H. v. p. iv. 145. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp736-748>. – Title from the screen.

20. June 12. Pope Alexander [VI.] threatens Lewis K. of France with excommunication if he fail in his payments to the K. of England. Rome. O. xii. 762. H. v. p. iv. 155. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp749-765>. – Title from the screen.
21. Feb. 24. Treaty of peace and mercantile intercourse between the K. of England and the archduke of Austria, duke of Burgundy. London. O. xii. 578. H. v. p. iv. 82. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp578-591>. – Title from the screen.
22. Jan. 24. Marriage treaty between Margaret, daughter of K. Henry VII., and K. James IV.; the princess is not to be sent to Scotland until Sept. 1, 1503. Richmond. O. xii. 787. H. v. p. iv. 165. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp785-804>. – Title from the screen.
23. Jan. 24. Treaty of perpetual peace between England and Scotland. Richmond. O. xii. 793. H. v. p. iv. 168. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp785-804>. – Title from the screen.
24. Jan. 24. Treaty for the preservation of order and the punishment of offenders on the borders. Richmond. O. xii. 800. H. v. p. iv. 170. / Rymer's Foedera Volume 12 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol12/pp785-804>. – Title from the screen.
25. Calendar of Documents relating to Scotland. In 5 vol. Vol. IV/ Joseph Bain, editor. — Edinburgh: H. M. General Register House, 1888. – 738 p.

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕНРИХА VII, КОРОЛЯ АНГЛИИ

Ржевская В. С.

Кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *В статье обобщаются основные обязательства сторон согласно договору в Медина-дель-Кампо 1489 г., соглашениям по защите Бретани 1489 и 1490 г., договору в Этанле 1492 г. и связанным с ним документам, а также согласно договору Intercursus Magnus 1496 г. и соглашениям в Эйтоне 1502 г. Главной целью этих соглашений является создание безопасного положения для новой английской королевской династии Тюдоров, что должно быть достигнуто путем применения комплекса мер: установления военно-политических союзов, правового обеспечения торговых отношений, заключения династических браков и т. д. Важным элементом договорных обязательств является защита от особого вида угрозы – других претендентов на престол Англии. Также характерной чертой является объединение военно-политических обязательств с финансовыми, которые могут быть более полезны для английской стороны, чем военно-политические. Угроза отлучения сторон от церкви в случае нарушения иногда применяется как средство обеспечения и политических, и финансовых обязательств. Последствиями предусмотренных договорами династических браков стало возникновение в будущем ряда непредвиденных угроз для династии Тюдоров.*

Ключевые слова: *претендент на престол, международный договор, династический брак, военный союз, торговые отношения, история международного права, правовые обязательства.*

УДК 341.01

«КУБ МОТИВІВ» СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕРАКЦІЙ. КООРДИНАТА ТРЕТЯ

Хонін В. М.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. У будь-якого дослідника конкретних досвідів буття Людства рано чи пізно виникає необхідність з'ясувати, що ж реально є спонукальними мотивами вступу суб'єктів даного соціального організму до лав міжнародних інтерацій і в якій мірі адекватно ці спонукальні мотиви трансформуються під впливом сукупних викликів внутрішньосоціумного і міжнародного середовища. Визначення реальних абрисів мотивів суб'єктів, що беруть участь в міжнародних інтераціях, і правил формування основ зовнішньої політики взаємодіючих в міжнародному просторі держав певною мірою може бути значно полегшено, якщо дослідник буде озброєний дієвою методологією аналізу основ міжнародних проблем. Представлена в цій статті розробка третьої координати методики «Кубу мотивів» суб'єктів міжнародних інтерацій може слугувати зручним інструментом для вирішення цих дослідницьких завдань.

Ключові слова: відкрита каталітична система, міжнародна інтерація, спонукальні мотиви, соціальний організм, життєвий простір, шар життєствердження, критеріальні співвідношення, внутрішньосоціумна солідаризація, міжсоціумна синхронізація, етногенна трансформація, ландшафтно-літосферна адаптація.

Постановка проблеми. Складаючи матрицю змістовної трансформації спонукальних мотивів міжнародних інтерацій, необхідно визначити характер і обсяги участі суб'єктів, що представляють «індивідуальні суспільства», дотичні в міжсоціумних обмінах виділеного для них історією темпорального періоду буття Людства. Ця матриця виступає основою тривимірної базової структури «Кубу мотивів». Підставивши в цю Матрицю показники основних параметрів по кожній з координат, можна буде зробити узагальнений висновок про причини становлення і розвитку виділених систем міжнародних інтерацій.

Мета статті – створити досить розвинену, застосовну для аналізу конкретних міжнародних проблемних ситуацій, методологію дослідження спонукальних мотивів участі суб'єктів, які належать до «індивідуальних суспільств», що взаємодіють, у міжнародних інтераціях. Стаття орієнтує дослідників міжнародних проблем на певний порядок введення показників за третьою координатою «Кубу мотивів», що дозволить визначити параметри міжсоціумної синхронізації спонукальних мотивів міжнародних інтерацій суб'єктів, що представляють конкретні соціальні організми, дотичні у виділеному сегменті міжнародного простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, підняті в статті, є дуже актуальними як для Теорії міжнародних відносин, так і для прикладної науки – Аналізу міжнародних відносин і зовнішньої політики держав. У різний час цій проблемі приділяли увагу і / або намагалися її вирішити Дж. Амато, М. Каплан, Дж. Модельський, Г. Нікольсон, У. Платт, А. Раппопорт, Ю. Кукулка, М. Хрустальов, А. Мамікін, А. Богатуров та ін.

Серед вітчизняних дослідників до даної проблематики наближалися Г. Перепелиця, М. Мацях, М. Мальський, С. Каноненко, М. Шепелєв, М. Ялі, та ін.

Основні результати дослідження. Історична сукупність базових станів соціальних організацій, що нелінійно розвиваються, і багатовимірні потоки інформаційно-енергетичного обміну між ними в кожному цілісному періоді буття Людства визначають фундаментальні простори станів міжнародних відносин і формування на цій основі деяких конкретно-історичних систем міжнародних відносин.

Багатовимірність цих потоків пов'язана не тільки багато в чому з випадковими та / або рядовими багатолінійними адресними просторовими переміщеннями енергії та інформації між соціальними організаціями але, головне, з розпізнавальною параметральною характеристикою сфер буття Людства, в яких продукуються процеси обмінів.

Дослідження процесів *міжсоціумної синхронізації*, що є останньою стадією спонукальних мотивів участі суб'єктів у міжнародних відносинах, стане досить ефективним, якщо дослідник зможе зіставити отримані результати в сітці Матриці «Кубу мотивів» з класами варіантів критеріальних відповідностей кожного з рівнів самоорганізації взаємодіючих соціальних організацій і з класифікаційною типологією потреб, що складають сукупну підставу для активності їх суб'єктів у міжнародному середовищі.

Найбільш значущим параметром за третьою координатою «Кубу мотивів» є *предметність міжсоціумних обмінів*, що реально здійснюються. В одному крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра проявить такі види спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій, які визначають лише дуже обмежений і *спеціалізований предметний характер подібних обмінів*. Виникає при цьому належна *міжсоціумна синхронізація* спонукальних мотивів суб'єктів, що беруть участь в міжнародних інтеракціях і представляють в них «індивідуальні суспільства», що буде пов'язана тільки з вузьким спектром *секторально-галузових обмінів*, оскільки далеко не завжди необхідність запиту міжсоціумного обміну, з одного боку, буде збігатися з можливостями, наявними в іншій стороні, надати контрагентам *відповідну пропозицію*.

В іншому ж крайньому піковому випадку *оцінка показників* цього параметра підтвердить, що рівень міжсоціумної синхронізації спонукальних мотивів може бути найбільш високим, якщо в реалії між виділеними соціальними організаціями здійснюється досить стійкий *поліспектральний секторально-галузовий предметний обмін* і необхідності запитів будуть у достатній мірі гармонійно збігатися з можливостями пропозицій для здійснення в цілому ефективного міжсоціумного обміну.

В третьому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра може чітко проявити видові особливості спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій, якщо спектральність секторально-галузових міжсоціумних обмінів вже набула рис тривалої *універсально-предметної залежності*. Міжсоціумна синхронізація спонукальних мотивів у цьому випадку перейде рівень достатності. При цьому, як правило, явно проявиться різка розбіжність запитів і пропозицій соціальних організацій, що беруть в ній участь. Наполегливе ж прагнення однієї із сторін їх здійснити може становити вже загрозу для незалежного суверенного існування іншої сторони.

Наступним значущим параметром, що визначає особливості міжсоціумної синхронізації *спонукальних мотивів* участі соціальних організацій у виділеній системі міжнародних відносин, є цілеспрямована актуалізація діяльних підстав участі в міжсоціумних обмінах.

В одному крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра проявить прагнення суб'єктів *використовувати нові можливості*, які з'являються завдяки відкриттю і реалізації *конкурентних переваг* соціальних організацій у визначеному історією темпоральному періоді співжиття їх з іншими у виділеному сегменті та / або секторі міжнародного середовища. Активізація подібних міжнародних інтеракцій визначається високою актуальністю причин досягнення ситуативного успіху як для господарюючих

суб'єктів «індивідуальних суспільств», так і для інших структурованих в цих соціумах соціальних суб'єктів.

Зовсім інший якісний рівень цілеспрямованої актуалізації діяльної основи вступу соціальних організацій в міжнародні відносини складають прагнення їх суб'єктів зберегти раніше досягнутий позитивний для них рівень участі в міжсоціумних обмінах. Проблеми закріплення досягнутих раніше ситуативних успіхів змушують суб'єктів переглядати обсяги і якісний рівень трудових, продуктових, ресурсних і т. д. міжсоціумних потоків. Саме прагнення підтвердити свої міжнародні конкурентні переваги шляхом своєчасного вирішення подібних проблем і характеризує даний крайній піковий випадок оцінки параметральних показників.

У третьому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра може проявити особливості цілеспрямованої актуалізації діяльних підстав участі в міжсоціумних обмінах, пов'язаних з появою зовсім іншої якості спонукальних мотивів, орієнтованих на недопущення ситуативних втрат конкурентних переваг і зменшення негативних наслідків від спроб збереження раніше значущих потоків міжсоціумних обмінів.

Зрозуміло, що процеси міжсоціумної синхронізації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій в кожному з цих крайніх пікових випадків і в будь-якому з довгого ряду проміжних випадків міжнародної конкуренції, в якій не можуть не брати участь суб'єкти конкуруючих «індивідуальних суспільств» в темпорально виділених міжнародних просторах, буде відрізнятися завжди, в тому числі і докорінно, «всеми средствами добиваться выгодного положения», іншим характером цілеспрямованості, ступенем інтенсивності і, відповідно, різним рівнем актуалізації міжнародних взаємодій. «Соперничество среди существующих конкурентов часто сводится к стремлению всеми средствами добиваться выгодного положения, – постулює Майкл Портер, – ...Залог успешного роста – и, в конечном счете, выживания – в том, чтобы заявить свои права на позицию, менее уязвимую для атак непосредственных конкурентов ... Информационные технологии меняют связь между масштабом конкуренции и конкурентным преимуществом. Технология повышает способность ... координировать свои виды деятельности в региональных, национальных и глобальных масштабах» [1, с. 50, 56, 116].

Просторова орієнтація спонукальних мотивів участі суб'єктів у міжсоціумних обмінах являється ще одним зі значущих параметрів співіснування соціальних організацій в міжнародному середовищі. Просторова близькість визначає і високий ступінь зацікавленості і реальну можливість здійснення інтенсивних міжсоціумних обмінів територією, людьми, ресурсами, продуктами праці і т. д. Широкий спектр подібних локальних обмінів призводить, врешті-решт – до інтенсифікації цілого ряду взаємопов'язаних і, в той же час багато в чому, суперечливих соціальних процесів, що стосуються буття дотичних країн; – до поглиблення міжнародного поділу праці – і до превентивних заходів щодо захисту суверенітету, – до розширення процесів кооперації виробництва – і до спеціалізації виробничо-господарських механізмів, – до активних етно-національних переміщень – і до проблем трайбалізму і т. п.

Ясно, що все це та багато іншого з даного ряду в реально-історичній сукупності стає підставою для істотної синхронізації спонукальних мотивів участі суб'єктів дотичних соціальних організацій в їхніх міжнародних інтеракціях.

В іншому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра може підтвердити, що в певним чином меншій мірі, але тим не менше все ще істотно, ці процеси проявляються в сегментарних міжсоціумних обмінах, обумовлених, насамперед, об'єктивними умовами міжнародного поділу праці. Але й інші процеси з ряду регіонального та зонального зближення надзвичайно значущі для формування і синхронізації спо-

нукальних мотивів участі в міжнародних інтеракціях суб'єктів, що представляють соціальні організми досить цілісного сегмента структурованого історією міжнародного простору.

У третьому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра може проявити особливості та історичні ексклюзиви міжрегіональних і *глобальних міжсоціумних обмінів*, які, проявляючись кожен раз як окрема реальність і необхідність, що виникла ситуативно, коригує спонукальні мотиви участі суб'єктів, що представляють соціальні організми зі свідомо відокремлених сегментів міжнародних просторів. Але з кожним новим історичним етапом процеси глобалізації все зближують і зближують ці сегменти міжнародних просторів, ці віддалені соціальні організми, скорочуючи відстані, вбудовуючи нові інфраструктури міжсоціумних обмінів в життєдіяльність соціумів, формуючи додаткові можливості і, певною мірою, синхронізуючи спонукальні мотиви участі суб'єктів у цього роду міжнародних інтеракціях.

Синхронізація спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій суб'єктів залежить і від ще одного досить значущого параметра міжсоціумних взаємодій – *тимчасової динаміки структуралізації участі* соціальних організмів, яких вони представляють, у *міжнародних інтеракціях*.

Залишивши на цей раз без уваги всі випадки, коли подібна динаміка відсутня, спробуємо виділити лише крайні пікові випадки її прояву в реальностях життя міжнародного співтовариства, які, безумовно, впливають на синхронізацію спонукальних мотивів участі суб'єктів у міжсоціумних обмінах.

Перш за все, слід розглянути певною мірою *прискорене розширення меж міжнародних просторів* ефективних міжсоціумних обмінів. У цьому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра може проявитися в послідовному формуванні структур спочатку секторально-галузевих ансамблів, а потім і полісекторальних комплексів міжнародних взаємодій. У цьому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметра проявить досить швидкодіючі міжнародні процеси тяжіння, які послідовно будуть забезпечувати *становлення* в певному особливому порядку окремого сегменту міжнародних просторів – *міжнародної системи* співжиття соціальних організмів. Ясно, що подібні процеси міжсоціумної синхронізації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій суб'єктів цього ряду «індивідуальних суспільств» будуть в цілому відображати правила прискореного досягнення успіху взаємодій, що заново складаються, насамперед, у цьому сегменті міжнародного простору.

В іншому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметру може підтвердити, що процеси інтерактивного міжсоціумного обміну, хоч і складають основу становлення структур, що визначають у виділеному темпоральному періоді порядок досить довготривалого *стійкого буття міжнародних систем*, що зберігають цілком певний набір правил і звичаїв співжиття соціальних організмів в цьому виділеному міжнародному просторі. Міжсоціумна синхронізація спонукальних мотивів суб'єктів цього цілком сформованого утворення досягає, здавалося б, найвищого можливого рівня, однак саме тоді і виникають перші проби відцентрового прагнення суб'єктів, які відкривають для себе нові світи.

Подібні рухи рано чи пізно приведуть до послідовного звуження меж міжнародних просторів, руйнування сегментарних і секторально-галузевих комплексів, появі галузевих ансамблів зовсім іншої міжсоціумної орієнтації, що призведе до зміни міжнародних звичаїв сталого міжсоціумного обміну, знецінення правил і стандартів синхронізації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій суб'єктів раніше тісно збалансованого ряду соціальних організмів, що співіснують, і, врешті-решт, до *розколу міжнародної системи*.

Надзвичайно значущим параметром міжнародного буття «індивідуальних суспільств», що тісно дотикається до попереднього, є параметр, що фіксує *статусне положення соціальних організацій в системах міжнародних інтеракцій*. Всі складові умови існування міжнародних систем, всі вищезгадані їх звичаї, правила, стандарти не можуть бути вироблені без урахування розподілу статусного положення соціальних організацій, що співіснують у міжнародному просторі

Відповідно, у першому піковому випадку піддаються досить жорсткій синхронізації спонукальні мотиви суб'єктів, що прагнуть реалізувати синергетичне прагнення до *динамічного зростання статусного становища* свого соціального організму у виділеному міжнародному оточенні. Починає формуватися центрально спрямована і спочатку багато в чому симетрична конфігурація «країни-лідери і країни їх периферії».

Зовсім інакше будуть синхронізуватися спонукальні мотиви міжнародних інтеракцій суб'єктів, якщо всі їх передбачувані зусилля в цілому будуть спрямовані не тільки на використання досягнутих раніше рівнів перевищення над суб'єктами, що належать соціальним організаціям з менш високим статусним становищем, а й на утримання реально досягнутого статусного положення свого «індивідуального суспільства» у виділеному сегменті міжнародного простору. Система міжнародних взаємодій знаходиться на піку закріпленого статусного взаємного становища країн, в якій існуюча асиметрія їх можливостей вже починає продукувати іншу відцентрову спрямованість міжнародних інтеракцій країн периферії.

«Принадлежность стран к различным уровням иерархии является только одним из существенных признаков асимметричности, характерным для межсистемных отношений, – отмечает Г. М. Перепельца, – другим существенным качеством асимметричности есть разная отдаленность от определенного центра. ... Так как качество симметрии есть равноотдаленность и равноположенность. ... Особенность асимметрии взаимосвязей в схеме «лидер – аутсайдер» определяется в большей мере качественными характеристиками, чем количественными показателями. ... Отношения «лидер – аутсайдер» существуют имманентно. Они складываются не в процессе конкурентной борьбы, а в ее результате» [2, с. 28, 29, 31].

У третьому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметру може проявити вже *падіння статусного становища* соціального організму в просторі міжнародних інтеракцій. Це, безумовно, буде відобразитися на спонукальних мотивах вступу суб'єктів у міжнародні інтеракції. Неможливість утримати раніше досягнуті високі показники статусності; зростаючі суперечності, породжені асиметрією статусних відповідностей; неминучість ситуативних втрат в межах міжсоціумних обмінів, що звужуються, і т. п. відцентрові причини і приводи; будуть лише посилювати процеси зниження рівнів узгодження можливостей суб'єктів у міжнародних взаємодіях. Хоча мали б зближувати їхні зусилля у протидії цим негативним для них явищ міжнародного середовища. Однак в історії міжнародних відносин це відбувалося далеко не завжди [3, с. 20]. Втім, трансформація спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій і в цьому піковому випадку здійснювалася завжди. Питання лише: в якому напрямку?

Ну а це вже справа оцінки останнього з розглянутого в цьому огляді параметру, що визначає необхідність синхронізації спонукальних мотивів відповідно до *перспектив участі* соціальних організацій у виділених *системах* міжнародних інтеракцій.

У першому крайньому піковому випадку оцінка показників даного параметру проявить *перспективи прогресивного розвитку* міжсоціумних обмінів. «Рух за успіхом» завжди стимулював учасників міжнародних взаємодій і, відповідно, синхронізував спону-

кальні мотиви вступу в міжнародні інтеракції все ширшого кола суб'єктів дотичних в цьому русі соціальних організмів.

В іншому крайньому піковому випадку оцінка показників цього параметру підтвердить *перспективи оптимального розвитку* міжсоціумних обмінів. Суб'єктам вже не доводиться докладати особливих зусиль у пошуках нових шляхів, знижується інноваційна складова синхронізації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій, виникають суперечності взаємності і залежності.

У третьому ж крайньому піковому випадку оцінка показників цього параметру вкаже лише на перспективи *регресивного розвитку* міжсоціумних обмінів соціальних організмів, що дотикаються у міжнародному просторі. Звичайно, їх суб'єкти не будуть схильні докладати зусиль, щоб зупинити сповзання до прірви нерозуміння. Навпаки, трансформація спонукальних мотивів суб'єктів, що визначають їх прагнення щодо вступу в міжнародні взаємодії підтвердить лише їх орієнтацію на пошук нових пропозицій. *Перспективи подібного – контраверсійного розвитку* послідовно, крок за кроком складуть нові орієнтири міжнародних взаємодій, «індивідуальні суспільства» погодять нові ряди свого співжиття, закріплять нові потоки міжсоціумних обмінів на нових же умовах синхронізації спонукальних мотивів суб'єктів, що беруть в них участь. Світ залишиться цілісним, але змістовні його образи зміняться.

Висновки. Намагаючись встановити закономірність трансформації спонукальних мотивів участі суб'єктів соціальних організмів, що дотикаються в системах міжнародних інтеракцій, дослідник в кінцевому випадку змушений буде прийти до вибору одного з *основних варіантів сукупної характеристики* цих спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій, в яких будуть враховані результати аналізу всіх типів *критеріальних відповідностей*, що констатують в цілому стан в кожному прошарку життєствердження соціальних організмів і визначають динаміку їх статусного та секторально-предметного зростання в темпорально виділеному історією міжнародному оточенні.

Якщо бути послідовним у вибраному методі подання, то трьома такими *крайньо акцентованими* класами результативних варіантів критеріальних відповідностей, що визначають об'єктивні по суті своїй причини вступу суб'єктів даного соціального організму в міжнародні інтеракції, можуть бути:

- достатня внутрішньосоціумна солідаризація в процесах прогресивно-позитивного розвитку, що забезпечує соціальному організму, завдяки придбання нових можливостей, стійкий стан секторально-предметного участі в міжнародних обмінах та динамічного статусного зростання в межах міжсоціумної синхронізації, що розширюються;
- різною мірою надлишкова внутрішньосоціумна солідаризація в процесах оптимально-позитивного розвитку, що забезпечує перебування соціального організму в стані захисту придбаних значущих можливостей секторально-предметної участі в міжнародних обмінах та збереження здебільшого вже номінального, досягнутого статусного становища у виділеному сегменті простору міжнародного середовища в закріплених межах міжсоціумної синхронізації;
- руйнування внутрішньосоціумної солідаризації, яке поступово та / або контраверсійно веде до втрат раніше досягнутих можливостей і до прискорення процесів регресивного розвитку секторально-предметного участі соціального організму в міжнародних обмінах, що і визначає закономірність падіння його статусного становища в межах міжсоціумної синхронізації, що для нього поступово звужуються.

Цілком природно, що кожен клас критеріальних відповідностей має достатньо довгий ряд результативних варіантів, що відрізняються один від одного як ступенем росту і специфікою внутрішньосоціумної солідаризації у виділеному рівні самоорганізації відпо-

відного прошарку життєствердження соціального організму, так і реальним статусним становищем соціального організму в виділених йому історією міжнародних просторах і сучасної йому секторально-предметної системі міжнародних обмінів. Але в цілому, так чи інакше, всі вони будуть зведені до того чи іншого класу критеріальних відповідностей, які в сукупності та визначають місце і роль виділеного соціального організму в об'єктивно існуючому міжнародному просторі конкретного темпорального періоду буття Людства.

Список використаної літератури

1. Портер М. Конкуренция / Майкл Портер. – М. : Издательский дом Вильямс, 2005. – 608 с.
2. Перепелиця Г. М., Субтельний О. М. Асиметрія міжнародних відносин / Г. М. Перепелиця, О. М. Субтельний. – К. : Стилос, 2005. – 554 с.
3. Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин / М. Мальський, М. Мацях. – К. : Знання, 2007. – 461 с.

«CUBE OF MOTIVES» OF THE SUBJECTS OF INTERNATIONAL INTERACTIONS. THIRD COORDINATE

Khonin V. N.

Ph.D., Assistant Professor at the International Law department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *Sooner or later any researcher of specific experiences of the being of humanity expresses the desire to find out real motivations of the actors joining the ranks of the social organism of international interactions and the extent to which these motives can be adequately transformed under the influence of total calls of internal social and international environment. Determination of the actual outlines of the motivations of the actors involved in international interactions, and of the rules for forming the foundations of foreign policy in the international space of States to a certain extent can be greatly facilitated if the researcher will have an effective methodology for the analysis of the foundations of international problems. The technique of the third coordinate of the «Cube of motives» of the subjects of international interactions represented in this article can serve as a useful tool for addressing these research objectives.*

Key words: *open catalytic system, international interaction, incentives, social organism, living space, a layer of life-affirmation, criterial relations internal socium solidarization, intersocium synchronization, ethnogenic transformation, landscape and litospheric adaptation.*

Referances

1. Porter M. Konkurenciya / Michael Porter. – М. : Izdatelskiy dom Williams, 2005. – 608 s.
2. Perepelytsya G. M., Subtelnyy O. M. Asymetriya mizhnarodnyh vidnosyn / G. M. Perepelytsya, O. M. Subtelnyy. – К. : Stylos, 2005. – 554 s.
3. Malskyu M., Matsyah M. Teoriya mizhnarodnyh vidnosyn / M. Malskyu, M. Matsyah. – К. : Znannya, 2007. – 461 s.

«КУБ МОТИВОВ» СУБЪЕКТОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНТЕРАКЦИЙ. КООРДИНАТА ТРЕТЬЯ

Хонин В. Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *У любого исследователя конкретных опытов бытия Человечества рано или поздно возникает необходимость выяснить что же реально является побудитель-*

ными мотивами вступления субъектов данного социального организма в ряды международных интеракций и в какой степени адекватно эти побудительные мотивы трансформируются под воздействием совокупных вызовов внутрисоциумной и международной среды. Определение реальных абрисов мотивов субъектов, участвующих в международных интеракциях, и правил формирования основ внешней политики взаимодействующих в международном пространстве государств в известной степени может быть значительно облегчено, если исследователь будет вооружен действенной методологией анализа основ международных проблем. Представленная в этой статье разработка третьей координаты методики «Куба мотивов» субъектов международных интеракций может послужить удобным инструментом для решения этих исследовательских задач.

Ключевые слова: открытая каталитическая система, международная интеракция, побудительные мотивы, социальный организм, жизненное пространство, слой жизнеутверждения, критериальные соотношения, внутрисоциумная солидаризация, межсоциумная синхронизация, этногенная трансформация, ландшафтно-литосферная адаптация.

УДК 341.171.009.4:061.1

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС В СФЕРІ ЮСТИЦІЇ, СВОБОДИ, БЕЗПЕКИ ТА РУХУ ОСІБ

Довжук О. В.

Кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 27. 06. 2014 р. означає для України євроінтеграційний процес не тільки в контексті політичного діалогу, економічного відновлення та зростання, а й в створенні, удосконаленні існуючих правових норм, їх гармонізації, в тому числі в сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб з метою подальшого вступу до ЄС.

Основним пріоритетом для України є процес інтеграції до Європейського Союзу. Україна повинна належним чином співпрацювати з країнами-членами ЄС для пришвидшення політичних та економічних реформ, що в свою чергу призведе до прискорення євроінтеграції.

Співробітництво в сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб є одним із пріоритетних напрямків співпраці між Україною та Європейським Союзом, що передбачено розділом III Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Ключові слова: Угода про асоціацію, Україна, ЄС, безвізовий режим, юстиція, свобода, безпека, рух осіб.

Постановка проблеми. Угоди про асоціацію в Європейському Союзі з третіми країнами є основним видом співробітництва. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС представляє собою один з основних етапів на шляху до євроінтеграції. Але для того, щоб стати повноцінним членом Європейського Союзу, для України постає необхідність приведення свого законодавства у такий стан, щоб воно відповідало існуючим європейським стандартам в сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб.

Мета статті – дослідження є правовий аналіз статей розділу III Угоди про асоціацію між Україною та ЄС з метою подальшого удосконалення та гармонізації законодавства України до європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні в українській та зарубіжній літературі з європейського права відсутні в достатній мірі дослідження правових проблем в сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб вже підписаної Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. До цього цим питанням були присвячені роботи Муравйова В. І.

Основні результати дослідження. Передумовою підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 27. 06. 2014 р. була Угода про партнерство і співробітництво між європейськими співтовариствами та їх державами-членами, з одного боку, та Україною, – з іншого 1994 р., що втратила чинність. Саме ця угода передбачала подальше укладання угоди між зацікавленими сторонами, якою і стала Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Починаючи з березня 2007 р. відповідно до Плану дій Україна – ЄС велися переговори між Україною та Європейським Союзом щодо укладення нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво. Протягом 2007-2012 рр. відбувся 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію та 18 ра-

ундів переговорів щодо розділу Угоди про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі.

Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набере чинності після її ратифікації усіма Сторонами, в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання до Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження. На даний час Угода ратифікована Україною та Європейським парламентом 16 вересня 2014 р., а також наступними країнами-членами ЄС: Румунія – 2 липня 2014 р., Литва – 8 липня 2014 р., Латвія – 14 липня 2014 р., Болгарія – 24 липня 2014 р., Мальта – 21 серпня 2014 р., Словаччина – 24 вересня 2014 р., Естонія – 4 листопада 2014 р., Угорщина та Швеція – 26 листопада 2014 р., Польща – 28 листопада 2014 р., Хорватія – 12 грудня 2014 р., Данія – 18 грудня 2014 р., Німеччина – 26 березня 2015 р., Великобританія – 8 квітня 2015 р., Ірландія – 17 квітня 2015 р., Фінляндія – 24 квітня 2015 р. [1].

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є першим етапом на шляху євроінтеграції.

Угоди про асоціацію, що були підписані з іншими країнами не всі передбачають подальше членство в ЄС. Водночас в усіх угодах про асоціацію містяться положення про поглиблене співробітництво в політичній, економічній та правових сферах. Так, серед країн, для яких передбачалося членство, слід виділити країни Центральної та Східної Європи та країни Західних Балкан. Країнами, для яких не має перспективи членства залишаються Чилі та Мексика.

Насправді, асоціація з ЄС не означає членства асоційованої країни у об'єднанні, тобто участі у статуті Євросоюзу з обмеженими правами. Спільною метою будь-якої асоціації з ЄС є створення правових рамок для привілейованих відносин без визначення чітких правил щодо можливого змісту таких відносин. Відповідно до вимог щодо змісту угод про асоціацію, встановлених Судом ЄС, така угода має бодай до деякої міри вести до участі асоційованих країн у системі співтовариства. Тут не йдеться про участь в інститутах ЄС, проте передбачається участь у вторинному *acquis* («спільному доробку») [2].

Таким чином, в сфері руху осіб в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС закріплені положення, що містилися в Угоді між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб, ратифіковану 15. 01. 2008 р., що зміцнює співробітництво з метою більш ефективної боротьби з нелегальною імміграцією, регулює процедури, пов'язані з ідентифікацією та поверненням громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно в'їхали на територію України або держави-члена ЄС, до держав їхнього походження або постійного проживання [3].

З метою виконання Угоди про реадмісію з ЄС в Україні Указом президента від 9. 12. 2010 р. створюється Державна міграційна служба, а в 6. 04. 2011 р. затверджено положення про неї, де визначені її основні завдання та функції [4]. Відповідно до Положення про Державну міграційну службу від 20. 09. 2014 р. зазначається, що Державна міграційна служба України (ДМС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [5]. Діяльність такого органу в Україні відповідає вимогам Угоди про Асоціацію в сфері міграції, зокрема нелегальної міграції, легальної міграції, незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми, а також включення проблемних питань у сфері міграції до

національних стратегій економічного та соціального розвитку регіонів, звідки походять мігранти (ст. 16 УА).

Для моніторингу виконання положень зазначеної Угоди створено Спільний реадмісійний комітет. Засідання цього комітету відбуваються двічі на рік по черзі в Україні та Брюсселі.

З метою подальшого вдосконалення процедур, пов'язаних з імплементацією Угоди між Україною та ЄС про реадмісію осіб, з державами-членами Євросоюзу проводяться переговори щодо укладення імплементаційних протоколів до зазначеного документа. Відповідні переговори з компетентними органами держав-членів Євросоюзу проводяться Державною міграційною службою України.

Також, компетенцією Державної міграційної служби є видача біометричних документів. Таки документи було запроваджено для виїзду за кордон власних громадян в рамках процесу практичної лібералізації візового режиму з ЄС. Для запровадження біометричних паспортів було прийнято Постанову № 152 від 7. 05. 2014. «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення» [6]. Відповідно до цієї постанови на території України з 1. 01. 2015 р. діють біометричні закордонні паспорти, що в подальшому із запровадженням безвізового режиму з ЄС нададуть можливість для добре керованого і безпечного пересування людей, передбаченого у ст. 19 УА.

Передумовою для початку процесу лібералізації безвізового режиму України та ЄС Україною було введено безвізовий режим та транзитний проїзд для громадян держав-членів ЄС, який встановлювався Указом Президента України № 1131/2005 від 26 липня 2005 р. «Про встановлення безвізового режиму для громадян держав-членів Європейського Союзу, Швейцарської конфедерації та князівства Ліхтенштейн» [7]. А з 2008 року почала діяти Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз від 18. 06. 2007 р., яка запровадила спрощену та безкоштовну процедуру оформлення Шенгенських віз для певних категорій громадян України [8], яку було змінено та доповнено 23. 07. 2012 р., а 18. 03. 2013 р. Європейський Парламент дав свою згоду на ухвалення оновленої Угоди про спрощення оформлення віз між ЄС та Україною, ратифікувавши її наступного дня.

Офіційно ж у Брюсселі розпочато переговори про безвізовий рух осіб між Україною та ЄС 29 жовтня 2008 р., що тривав на рівні експертів та Старших посадових осіб з метою визначення умов запровадження безвізового режиму короткострокових поїздок громадян нашої держави до ЄС. Також, важливим кроком у захисті прав громадян України в сфері свободи пересування та підтримання родинних зв'язків стала робота з укладення двосторонніх угод між Україною та Польщею, Угорщиною, Словаччиною і Румунією про правила місцевого прикордонного руху для мешканців прикордонних районів [9].

Як відомо, у вересні 2015 р. Європейський Союз висловив готовність ввести безвізовий режим для поїздок громадян України після виконання вимог Плану дій з лібералізації візового режиму, а саме чотирьох напрямків, таких як безпека документів, включаючи впровадження біометричних даних; управління міграцією, у т. ч. протидія нелегальній міграції та реадмісія; громадський порядок та безпека; забезпечення фундаментальних прав і свобод людини [10]. При цьому вже в листопаді українське МЗС підтвердило можливість ухвалення рішення про безвізовий режим з ЄС на саміті «Східного партнерства» в Ризі (Латвія), що відбудеться 21-22 травня 2015 р., оскільки Україна виконує необхідні умови, однією з яких є введення з 1 січня 2015 року процедури видачі біометричних закордонних паспортів [11].

Розділ III УА присвячений співробітництву у сфері юстиції, свободи та безпеки, яке буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод. А основою додержання свобод є забезпечення демократії та верховенства права. Відповідно до міжнародних зобов'язань України та її стратегічної мети щодо подальшої європейської інтеграції Україна продовжуватиме внутрішні перетворення на основі зміцнення демократії, верховенства права, поваги до прав людини, принципу розподілу влади та незалежності суду, демократичних виборів відповідно до норм і стандартів ОБСЄ та Ради Європи (політичний плюралізм, свобода слова та ЗМІ, повага до прав осіб, що належать до національних меншин, недискримінація за ознакою статі, політичної, релігійної та етнічної приналежності).

В Угоді про партнерство і співробітництво, що була основою для УА було визначено, що повага демократичних принципів та свобод особи має відбуватись згідно з Гельсінським актом 1975 року та Хартії для Нової Європи 1990 року. Взаємодія в галузі дотримання основних свобод передбачає односторонню адаптацію права Європейського Союзу. Це є характерною рисою співробітництва України та Європейського Союзу у сфері дотримання основних свобод та демократичних принципів. Співробітництво в цій сфері передбачає: спільну розробку національних законодавчих актів, створення інформаційних центрів, підвищення ефективності громадських організацій, розробку спільних засобів досягнення демократичних принципів та свобод. Для досягнення мети по забезпеченню основних прав, свобод та принципів правової держави Європейський Союз здійснює заходи по стимулюванню розвитку відповідних інституційних реформ.

Відповідно до існуючих угод Україна має продовжувати забезпечення дотримання основних принципів та свобод громадянина в повному розумінні, що передбачені правом Європейського Союзу. Такими принципами є принцип рівності, принцип поваги прав людини та його основних свобод, принцип гарантування прав та свобод.

Основним напрямком співробітництва в цій сфері є адаптація законодавства України до законодавства ЄС в галузі захисту основних прав та свобод. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян та приведення його до рівня, що склався у державах – членах ЄС. Адаптація законодавства передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами і охоплює приватне, митне, трудове, фінансове законодавство, законодавство про охорону праці, а також інші галузі, що були визначені Угодою про партнерство та співробітництво.

Стає також очевидною важливість і необхідність активної участі України в новій системі європейської та євроатлантичної безпеки. Для нашої держави розвиток структур безпеки ЄС – це можливість паралельно зі зміцненням особливого партнерства з НАТО розвивати відносини у сфері безпеки та оборони з ЄС, вступ до якого є стратегічною метою України. Зосередження інтересів ЄС не лише в політиці та економіці, але й у сфері безпеки, збільшує шанси нашої країни на досягнення стратегічного завдання – членства в ЄС.

ЄС й надалі буде приділяти увагу розбудові регіональних структур безпеки біля кордонів держав – учасниць ЄС. Нині реалізують спільну ініціативу щодо створення та функціонування багатонаціонального військово-морського з'єднання BLACKSEAFOR. У 2005 р. Україна отримала статус повноправного члена в рамках Ради міністрів оборони держав Південно-Східної Європи.

4 грудня 2009 р. у м. Київ під час Саміту Україна – ЄС була підписана Угода між Україною та Європолом про стратегічне співробітництво [12]. Метою цієї угоди є посилення співробітництва держав-членів ЄС, які діють через Європол, з Україною в запобіганні серйозним формам міжнародної злочинності, в сфері тероризму, незаконного обігу наркотиків, злочинів, пов'язаних з ядерними та радіоактивними речовинами, нелегальною контрабандою іммігрантів, торгівлею людьми, злочинів, пов'язаних з автотранспортними засобами, підробкою грошових знаків та інших платіжних засобів, нелегальною діяльністю, пов'язаною з відмиванням грошей. Також у вищезгаданій угоді наголошується, що злочини в цих сферах повинні бути виявлені, припиненні та розслідуванні, зокрема і шляхом обміну стратегічною й технічною інформацією. Співробітництво відповідно до цієї угоди здійснюється відповідними компетентними органами. З боку країни – це Міністерство внутрішніх справ, а з боку ЄС – Секретаріат Європолу.

28 січня 2010 р. у м. Київ підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України та Європейським моніторинговим центром з наркотиків та наркотичної залежності (EMCDDA).

8 грудня 2011 р. у м. Гаага було завершено узгодження проекту Угоди про співробітництво між Україною та Євросоюзом, організацією з питань юстиції [13].

Відносини в сфері юстиції, свободи та безпеки в рамках Україна – ЄС регулюються також Порядком денним асоціації (ПДА), схваленим 16. 04. 2015 р. Радою асоціації між Україною та ЄС. Відповідно до ПДА, визнається коло першочергових пріоритетів, серед яких конституційна реформа, що повинна бути відновлена шляхом інклюзивного та представницького процесу, зокрема за допомогою активних консультацій з громадянським суспільством, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії, включаючи законодавчі кроки, спрямовані на внесення змін до Конституції для децентралізації влади та проведення судової реформи; виборча реформа, яка полягає у застосуванні заходів для гармонізації виборчого законодавства шляхом його уніфікації та реформування системи фінансування політичних партій, включаючи державне фінансування відповідно до рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ, ГРЕКО та Венеціанської комісії; при цьому, в першу чергу необхідно переглянути законодавство щодо місцевих виборів з огляду на заплановане проведення місцевих виборів у другій половині 2015 року; судова реформа, що має на меті застосування подальших заходів щодо реформи правосуддя, зокрема шляхом прийняття відповідно до європейських стандартів та в тісній співпраці з Радою Європи/Венеціанською комісією Стратегії судової реформи, включаючи деталізований та всеохоплюючий план імплементації та інші реформи в інших сферах.

Також ПДА передбачає, що необхідно вживати додаткових кроків щодо реформи правосуддя. Україні слід привести у відповідність до європейських стандартів своє законодавство, а саме прийняти та імплементувати закони в галузі судоустрою, статусу суддів, прокуратури, а також забезпечити ефективне функціонування Вищої ради юстиції, реформування міліції, здійснити ефективну імплементацію та застосування цивільного, кримінального, господарського та адміністративного кодексів та їх відповідних процесуальних кодексів, які базуються на європейських стандартах.

ПДА передбачає захист персональних даних, а саме підтримку посилення української системи захисту, імплементацію законодавчої бази і забезпечення високого рівня захисту відповідно до європейських інструментів та стандартів персональних даних та посилення розвитку спроможності органу із захисту персональних даних (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини) і подальше застосування стандартів захисту персональних даних в усіх секторах, особливо у правоохоронних органах.

Згідно з ПДА повинно відбуватися подальше посилення судової співпраці у цивільних і комерційних справах шляхом приєднання багатосторонніх конвенцій, зокрема Конвенції Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сфері міжнародної правової співпраці та судового процесу і захисту дітей та конвенцій Ради Європи і вжиття необхідних заходів для укладення Угоди про співробітництво з Євроюстом, парафованої 8 грудня 2011 року [14].

Відповідно до ст. 19 УА для добре керованого і безпечного пересування людей Україні та ЄС необхідно вжити послідовних кроків та створити відповідні умови, визначені у двофазовому Плані дій щодо лібералізації візового режиму, який було представлено Саміті Україна – ЄС 22 листопада 2010 року і лише в такому випадку відбудеться встановлення безвізового режиму. Що ж стосується першого напрямку, то Україна поступово виконала свої зобов'язання перед ЄС, втіливши основні європейські стандарти та вимоги в нормативно-правові акти внутрішнього законодавства та реалізувавши їх на практиці.

В пункті h ст. 16 говориться про співробітництво в сфері обміну поглядами щодо нелегального працевлаштування мігрантів. Необхідно мати на увазі, що механізм реалізації норм стосовно регулювання нелегальної трудової міграції в державах-членах ЄС не є однаковим та досконалим. Кожна країна окремо визначає, які саме заходи по боротьбі з нелегальною трудовою міграцією необхідно застосовувати. Слід обмінюватися інформацією, саме з метою з'ясування об'єктивних причин, серед яких може бути низький рівень оплати праці у власній країні, відсутність належної кваліфікації для отримання роботи, невідповідність професійного навчання нормам ринку праці, незнання мови, традицій та правового поля держави прибуття тощо, а це в подальшому призведе до запобігання помилок при вирішенні законодавчих проблем в сфері нелегальної трудової міграції як на національному, так і рівні ЄС.

Правовому статусу законно працюючих українських громадян присвячена ст. 17 УА, де зазначається, що не має бути ніякої дискримінації на підставі громадянства стосовно умов праці, винагороди або звільнення порівняно з громадянами цієї держави-члена. Тобто, мова йде про застосування національного режиму по відношенню до легальних українських працівників. Таке правило національного режиму є загальним для законодавств держав-членів ЄС. Україна ж в свою чергу повинна так само ставитись до громадян держав-членів, що на законних підставах працевлаштовані на її території. Але слід відмітити, що угодах з країнами, що мають перспективу членства в ЄС, принцип недискримінації поширюється і на членів сім'ї, які легально проживають в ЄС. В УА не йдеться про членів сім'ї працівника, тому не слід вважати, що по відношенню до них такий принцип буде застосовуватись автоматично в сфері працевлаштування.

Відповідно до ст. 18 УА для українських працівників існують можливості стосовно доступу до зайнятості в межах передбачених двосторонніми договорами, що є чинними у державах-членах та в ЄС. Так само держави-члени відповідно до двосторонніх договорів мають зберегти вже існуючі норми щодо доступу до зайнятості, а також можуть покращити їх, а інші держави-члени повинні вивчити можливість укладання подібних договорів. Також Рада асоціації зобов'язується розглянути можливість надання інших більш сприятливих положень у додаткових сферах, зокрема можливості доступу до професійного навчання, згідно із законами, умовами та процедурами, чинними у державах-членах та в ЄС, при цьому беручи до уваги ситуацію на ринку праці у державах-членах та в ЄС.

Питань соціального захисту УА не торкається. Тому питання соціального забезпечення українських працівників повинні регулюватися окремими двосторонніми договорами з

державами-членами. Але слід відмітити, що в угодах ЄС та держав, що мають статус кандидата в члени ЄС, як наприклад, Македонія містяться положення соціального захисту [15]. Тому ці питання для України будуть регламентовані в ході подальшої інтеграції в ЄС.

Що ж стосується пересування та проживання в ЄС громадян третіх країн, то до них застосовуються різні правові режими та положення. По-перше, це право Співтовариства, а саме відповідні статті Амстердамського договору та ст. 140 – Маастрихтського, де йдеться про поліпшення виробничих умов для захисту здоров'я і безпеки працівників та умов праці; інтеграцію осіб, виключених з ринку праці; захист працівників після закінчення дії трудової угоди та колективний захист інтересів працівників та роботодавців; умови зайнятості для громадян третіх країн та ін. По-друге, це вторинне законодавство ЄС, на основі якого деякі трудові та соціальні права (пов'язані із соціальним захистом, рівністю чоловіків і жінок у працевлаштуванні та умовах праці) застосовуються як до громадян ЄС, так і до працівників – мігрантів із третіх країн, які легально та на постійній основі проживають у країнах ЄС. По-третє, це двосторонні та багатосторонні угоди ЄС із третіми країнами про асоціацію та економічне співробітництво, якими регламентовано статус значної групи працівників – мігрантів із третіх країн.

Принципи, що лежать в основі лібералізації руху людей і здійснення економічної діяльності між ЄС і третіми країнами, закріплено в серії індивідуальних договорів. Зазвичай це базові договори, які мають різні назви і наповнення залежно від рівня відносин ЄС з третьою країною. В угодах з майбутніми державами-членами ЄС права працівників поширюються і на членів їхніх родин, які в разі законного проживання на території ЄС отримують доступ до ринку праці. Ідентичні положення є в угодах між ЄС і балканськими країнами.

Від громадян третіх країн, що мають на меті працевлаштуватися на території Європейського Союзу, вимагають дозволу на роботу. Його видають тільки на розсуд країни і головною умовою, що впливає на прийняття рішення, є ґрунтовна оцінка внутрішнього ринку праці країни. У деяких країнах діє принцип, за яким громадянин третьої країни має право обійняти посаду лише за умови, що громадянин ЄС не може виконати цю роботу.

Одна з головних умов отримання дозволу на роботу для громадян третіх країн – легальне проживання в одній з країн-членів або набуття дозволу на проживання найближчим часом. Зазвичай заяву на отримання дозволу подають до дипломатичного представництва відповідної країни, але існують і винятки, коли заяву можна подавати перебуваючи на території країни ЄС.

У більшості країн вирізняють від двох до чотирьох видів дозволів на роботу: постійні, тимчасові, *titre unique* та специфічні норми певних країн, серед яких дозволи працювати тільки на певного працедавця, та особисті/колективні доручення, які надають громадянам третіх країн, відрядженим від імені закордонної компанії.

Тимчасовий дозвіл на роботу прив'язаний до конкретної роботи з конкретним працедавцем. Критерій відбору дуже жорсткий – враховується прерогатива громадян ЄС, тому такі дозволи переважно отримують тільки найкращі фахівці та фахівці, на яких існує дефіцит.

Постійний дозвіл на роботу, так само як і дозвіл на постійне місце проживання, надається лише за умови перебування в країні впродовж певного проміжку часу та за умови постійної тривалої зайнятості.

Винятком із правила про обов'язкове отримання дозволу на роботу можуть бути певні групи громадян (працівники дипломатичних представництв, члени міжнародних організацій, журналісти та ін.).

В усіх країнах ЄС існують спеціальні норми, що регулюють доступ на ринок праці сезонних працівників, зайнятих у туризмі та сільському господарстві, якими передбачено надання дозволу на роботу на сезон без права пролонгації.

В Австрії, Греції, Італії та Іспанії діє система квот, що дає можливість регулювання доступу до внутрішніх ринків через видання щорічних декретів або відповідних указів. Система квот зазвичай має низку винятків, що можуть стосуватись і певних країн, і певних груп громадян. В Австрії квоти регулюють кількість дозволів на роботу для громадян третіх країн (наприклад, кількість сезонних працівників). У Греції щорічно ухвалюють рішення про кількість дозволів для кожної окремої країни та кожної окремої професії. Зазвичай працівники освітньої сфери, артисти та деякі інші групи не підпадають під в'їзні квоти.

Трудова діяльність громадян третіх країн, які є підприємцями, регулюється законодавством, іншим від законодавства, що регулює трудові відносини за умов найманої праці. Серед країн-членів є такі, що не вимагають дозволу на роботу (дозвіл на проживання є достатньою умовою), – Австрія, Голландія, Німеччина, Фінляндія, Франція, Швеція, і такі, що його вимагають: Бельгія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Португалія.

На відміну від найманої праці головним критерієм видачі дозволу є не ситуація на внутрішньому ринку праці, а здатність і забезпеченість підприємця відкрити власний бізнес, підвищуючи рівень економіки країни-члена ЄС. Таким чином, від підприємця вимагають не лише стандартні документи (віза/дозвіл на проживання), а й бізнес-план і необхідні документи, пов'язані з підприємницькою діяльністю.

Щодо права на соціальну допомогу, то воно залежить від термінів перебування та зайнятості громадянина. Якщо громадянину третьої країни дозволено залишитися на тривалий термін, то він має право користуватися всіма соціальними привілеями, якими користуються громадяни ЄС.

Решту прав громадян третіх країн, які мають право на постійне проживання, такі як право на початкову освіту для дітей і права профспілок, надають незалежно від громадянства.

Висновки. Україна з моменту підписання Угоди про асоціацію продовжує гармонізацію та адаптацію свого законодавства у сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб. Законодавство України вдосконалюється відповідно до норм і стандартів права ЄС стосовно дотримання принципу верховенства права, поваги до прав людини, незалежності суду, безпеки тощо. В свою чергу, вдосконалення українського законодавства до європейського рівня наближає Україну до її стратегічної мети – подальшого вступу до ЄС.

Список використаної літератури

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27. 06. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344&.
2. Muraviov V. The Acquis Communautaire as a Basis for the Community Legal Order / Muraviov V. // *Miskolc Journal of International Law*. – 2007. – V. 4, № 2.
3. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб від 15. 01. 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_851.
4. Указ Президента України № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9. 12. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/pro-dms-ukrainy>.

5. Положення про Державну міграційну службу в Україні від 20. 09. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>.
6. Постанова № 152 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення» від 7. 05. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-%D0%BF>.
7. Указ Президента України № 1131/2005 «Про встановлення безвізового режиму для громадян держав-членів Європейського Союзу, Швейцарської конфедерації та князівства Ліхтенштейн» від 26. 07. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1131/2005>.
8. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз, яка запровадила спрощену та безкоштовну процедуру оформлення Шенгенських віз для певних категорій громадян України від 18. 06. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_850.
9. ЄС – МЗС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/european-union>.
10. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244813273.
11. Безвізовий діалог Україна – ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/visa-free-dialogue>.
12. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво від 05.10.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_954.
13. Проект Угоди про співробітництво між Україною та ЄС від 8. 12. 11 р. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244771767.
14. Порядок денний асоціації від 16. 04. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3FshowHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791.
15. The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the the former Yugoslav Republic of Macedonia,, of the other part, 20. 03. 2004 // O. J., L 84/13.

LEGAL ASPECTS OF UKRAINE-EU COOPERATION IN FIELDS OF JUSTICE, FREEDOM, SAFETY AND PEOPLE MOVEMENT

Dovzhuk O. V.

PhD in international law, junior research fellow at the Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *The Ukraine – European Union Association Agreement signed 27/06/2014 assures a European integration process for Ukraine not only in sense of political dialogue, economic recovery and growth, but also through creating new and improving existing legal regulations in fields of justice, freedom and security aimed at further EU membership.*

The main priority for Ukraine is a process of integration into the European Union. Ukraine should properly cooperate with countries members of the EU in order to enforce political and economic reforms, that concequently will accelerate European integration.

Cooperation in fields of justice, freedom, security and people movement is one of the most important directions of cooperation between Ukraine and the European Union, what is reflected in the Chapter III of the Ukraine – European Union Association Agreement.

Key words: *Ukraine – European Union Association Agreement, Ukraine, EU, justice, freedom and security.*

Referances

1. Ugoda pro asociaciju mizh Ukrainuju ta Jevropeiskim Sojuzom vid 27. 06. 2014 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344&.
2. Muraviov V. The Acquis Communautaire as a Basis for the Community Legal Order / Muraviov V. // Miskolc Journal of International Law. – 2007. – V. 4, № 2.
3. Ugoda mizh Ukrainuju ta Jevropeiskim Spivtovaristvom pro readmisiju osib vid 15. 01. 2008 p. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_851.
4. Ukaz Presidenta Ukrainy № 1085/2010 «Pro optimizaciju sistemi centralnih organiv vikonavchoi vlady» vid 9. 12. 2010 p. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://dmsu.gov.ua/pro-dms-ukrainy>.
5. Polozhennya pro Derzhavnu migraciynu sluzhbu v Ukraini vid 20. 09. 2014 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>.
6. Postanova № 152 «Pro zatverdzhennya zrazka blanka, tahnichnogo opicu ta Poryadku oformlennya, vidachi, obminu, peresilannya, viluchennya, povernennya derzhavi, znizhshennya pasporta gromadyanina Ukrainy dlya viizdu za kordon, yogo timchasovogo zatrimannya ta viluchennya» vid 7. 05. 2014 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-%D0%BF>.
7. Ukaz Presidenta Ukrainy № 1131/2005 «Pro vstanovlennya bezvizovogo rezhimu dlya gromadyan derzhavchleniv Jevropeiskogo Sojuzu, Shveizarskoi konfederacii ta knjazivstva Lihtenshtein» vid 26. 07. 2005 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1131/2005>.
8. Ugoda mizh Ukrainuju ta Jevropeiskim Spivtovaristvom pro sproshchennja oformlennja viz, jaka zaprovadila sproshchenu ta bezkoshtovnu proceduru oformlennja Shengenskih viz dlya pevniyh kategoriy gromadian Ukraini vid 18.06.2007 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_850.
9. ES – MZS Ukrainy [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/european-union>.
10. Bezvizoviy dialog mizh Ukrainuju ta ES. Plan diy z liberalizacii vizovogo rezhimu [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244813273.
11. Bezvizoviy dialog Ukraina-ES [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/visa-free-dialogue>.
12. Ugoda mizh Ukrainuju ta Jevropeiskim polizeiskim ofisom pro strategichne spivrobotnictvo vid 05.10.2010 p. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_954.
13. Proekt Ugody pro spivrobotnictvo mizh Ukrainuju ta ES vid 8. 12. 11. – Rezhim dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244771767.
14. Poryadok denniy asociacii vid 16. 04. 2015 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3FshowHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791.
15. The Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the the former Yugoslav Republic of Macedonia, of the other part, 20. 03. 2004 // O. J., L 84/13.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЕС В СФЕРЕ ЮСТИЦИИ, СВОБОДЫ, БЕЗОПАСНОСТИ И ДВИЖЕНИЯ ЛЮДЕЙ

Довжук Е. В.

Кандидат юридических наук, младший научный сотрудник Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Подписание Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом 27. 06. 2014 г. означает для Украины евроинтеграционный процесс не только в контексте политического диалога, экономического восстановления и роста, но и в создании, совершенствовании существующих правовых норм, их гармонизации, в том числе в сфере юстиции, свободы, безопасности и движения людей, с целью последующего вступления в ЕС.*

Основным приоритетом для Украины является процесс интеграции в Европейский Союз. Украина должна соответствующим образом сотрудничать с государствами-участниками ЕС для ускорения политических и экономических реформ, что в свою очередь приведет к ускорению евроинтеграции.

Сотрудничество в сфере юстиции, свободы, безопасности и движения людей является одним из приоритетных направлений сотрудничества между Украиной и Европейским Союзом, что предусмотрено разделом III Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом.

Ключевые слова: *Соглашение об ассоциации, Украина, ЕС, безвизовый режим, юстиция, свобода, безопасность, движение людей.*

УДК 340.134

М'ЯКЕ ПРАВО ЯК НОРМАТИВНА ОСНОВА ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Кирилюк О. В.

Аспірантка кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент М. О. Медведєва.

Анотація. У статті досліджується ефективність м'якого права як регулятора правовідносин, що виникають в інформаційній сфері на глобальному рівні. Проводиться аналіз причин появи додаткових нормативних регуляторів. Пропонується відхід від традиційного сприйняття міжнародного права як розробленої державами системи норм загальнообов'язкового характеру. М'яке право визнається особливим різновидом права, оскільки воно породжує конкретні юридичні наслідки. Обґрунтовується концепція м'якого права як ефективного інструмента нормативно-правового регулювання транскордонних відносин в інформаційній сфері, що є результатом досягнутого на широкій репрезентативній основі (із залученням бізнес-спільноти та громадянського суспільства) консенсусу. Визначаються перспективи розвитку м'якого права у досліджуваній сфері.

Ключові слова: глобальне інформаційне суспільство, м'яке право, нормативність, міжнародно-правове регулювання, «живе право», Європейський Союз, глобалізація.

Постановка проблеми. Розвиток глобального інформаційного суспільства вимагає розробки нових підходів до міжнародно-правового регулювання з урахуванням особливостей кіберпростору та викликів цифрової ери. Глобалізаційні процеси у сучасному світі нерозривно пов'язані з утвердженням інформаційного суспільства та поширенням інформаційно-комунікаційних технологій, що в свою чергу зумовлює появу нового виду правовідносин, врегулювання яких через застосування чинних міжнародно-правових механізмів та норм виявилось непростим завданням. Міжнародне право ХХІ століття повинно бути «живим» інструментом, що максимально оперативно реагує на зміни, які відбуваються в інформаційній екосистемі.

Мета статті – дослідження ефективності м'якого права як регулятора правовідносин, що виникають в інформаційній сфері на глобальному рівні. Проводиться аналіз причин появи додаткових нормативних регуляторів. Пропонується відхід від традиційного сприйняття міжнародного права як розробленої державами системи норм загальнообов'язкового характеру. М'яке право визнається джерелом міжнародних нормативних зобов'язань держави, що хоча й не передбачає санкцій за їх невиконання, однак містить приписи, які є обов'язковими до виконання в силу самого характеру зобов'язань, які впливають з членства в міжнародних організаціях (ООН, Рада Європи, ОБСЄ), або добровільного визнання універсальних міжнародно-правових стандартів (наприклад, Загальної декларації прав людини).

Актуальність даної статті зумовлена тим, що в умовах глобального інформаційного суспільства суб'єкти міжнародного права зіштовхуються з ситуаціями, які виходять за рамки класичного нормативного регулювання. Це поступово підриває авторитет діючих міжнародних інституцій та ставить під сумнів ефективність чинних міжнародно-правових

норм і принципів. Наразі відсутня єдність міжнародного права та правопорядку, що склався та розвивається в рамках інформаційного суспільства. Застосування концепції м'якого права в інформаційну еру допоможе зрозуміти та врахувати на нормативному рівні правові наслідки глобалізаційних процесів. Фактично, спостерігається латентна криза позитивного міжнародного права, про яку намагаються не говорити, оскільки держави та діючі міжнародні організації не можуть запропонувати ефективних альтернативних засобів регулювання правовідносин в інформаційній сфері, що не має національного виміру та є транскордонною за своєю природою.

Таким чином, виникла гостра потреба у пристосуванні статичних міжнародно-правових норм до суспільних відносин, що характеризуються перманентним розвитком. Міжнародно-правове регулювання презюмує упорядкованість правовідносин та контроль за ними, що потребує відповідної сталості інституційного та регуляторного механізмів. Правовий плюралізм стає невід'ємним елементом глобального інформаційного суспільства. Поряд з національним та міжнародним правом виникає транснаціональне право, що виходить за рамки традиційних кордонів суверенних держав. Велика кількість актів м'якого права є достойною альтернативою «твердому» міжнародному праву та свідчить про ефективність такого механізму узгодження позицій держав з актуальних, втім часто суперечливих, питань міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зарубіжній літературі питання м'якого права досліджували А. Бойл, М. Голдман, Я. Клабберс, М. Поллак, Ф. Снайдер, К. Якобссон, М. Шоу, Л. Зенден, Д. Трубек, П. Коттрелл. Серед вітчизняних вчених концепцію м'якого права розглядали І. І. Лукашук, О. Київець, С. Черніченко, Г. Тункін, Г. Вельямінов, М. Веліжаніна, Р. Колодкін, В. Талімончик, К. Бекашев, О. Задорожній, В. Мицик, В. Муравйов, Ю. Тихомиров, Білоцький С., Шпакович О., К. Смирнова, М. Буроменський, В. Денисов. Однак, у контексті даного дослідження нас цікавить ефективність м'якого права як регулятора правовідносин у сфері глобального інформаційного суспільства. Дані аспекти не були повною мірою розкриті в юридичній літературі, а тому потребують більш детального та комплексного аналізу.

Основні результати дослідження. Дуже слушну думку висловлює вчений Демін А. В., зауважуючи, що «м'якість» цілком може бути однією з ключових характеристик епістемології постмодернізму. «М'яка» логіка стала відігравати важливу роль у наукових дослідженнях. Юристи теж займаються пошуком м'якості. Будучи вперше розробленою у сфері міжнародного публічного права, дана формула поширилася й на інші сфери, ставши модним словом у професійному лексиконі юристів міжнародного приватного права, європейського права та соціологів права. Поняття «м'якого права» відображає дві основні тенденції у процесі глобалізації права: вражаючу мультиплікацію суб'єктів правотворчості та, як результат, галузей права, а також роздержавлення правових режимів» [1, с. 124].

Російська вчена Т. М. Нешатаєва зазначає, що у західній правовій доктрині сформувалася концепція поділу міжнародного права на «м'яке» право (рекомендаційні норми) та «тверде» право (обов'язкові норми) [2, с. 10]. Під твердим правом розуміють юридично обов'язкові правові документи, прийняті державами. В італійській правовій доктрині м'яке право визначається як правила поведінки, що в принципі не мають юридичної обов'язковості, але можуть мати практичний ефект [3, с. 2]. Норми м'якого права не обов'язково приймаються недержавними суб'єктами. Їх розробниками рівною мірою можуть бути держави. На думку І. І. Лукашука, норми м'якого права стають важливим елементом міжнародно-правової системи. Вони вирішують задачі, які з тих чи інших причин не може розв'язати тверде право [4, с. 163]. М'яке право дозволяє швидко досягти згоди

та уникнути затягування переговорного процесу на довгі роки з метою вироблення компромісного рішення. Вони жодним чином не обмежують суверенні права держав, сприяючи розширеній та взаємовигідній співпраці з особливо важливих питань [5, с. 321].

На думку Є. Ерліха, для того, щоб зрозуміти, яке право дійсно є чинним, слід «відшукати живе право». Це означає дослідити середовище виникнення й дії права як емпіричної реальності. Джерелом пізнання права відтак повинні стати не закони, юридична догматика, юридична література, а безпосереднє спостереження життя, вчинків, вивчення звичаїв, документів, які відображають здійснення «права» [6, с. 108].

Вчений закликає інших і сам досліджує дійсно практиковане в суспільстві «право». Він звертається до своїх колег «якнайскоріше приступити до зібрання тих всіх звичаїв і правових норм, які живуть в народі без огляду на зобов'язуючі закони. Якщо це не наступить зараз, то є небезпека, що найкраща скарбниця народного права пропаде без сліду, бо воно й так раз у раз поступається мертвій букві закону» [7, с. 132]. Не відкидаючи офіційного державного права, вчений, по суті, розширює базу праворозуміння, сприяє глибшому дослідженню його джерел. У свою чергу Лоуренс Лессіг зауважував, що основними регуляторами Інтернету та інших форм цифрової комунікації є закон, ринок, норма та архітектура чи код [8, с. 19].

М'яке право характеризується гнучкістю, відкритістю до змін та високим ступенем адаптивності до змін, пов'язаних з розвитком та ускладненням об'єкту регулювання. Актами м'якого права можуть бути декларації та резолюції, кодекси поведінки та кращих практик, рекомендації та керівні принципи тощо. Домінування юридично обов'язкових міжнародно-правових документів впродовж тривалого часу залишало поза увагою великий масив актів м'якого права. Однак, поява концепції глобального інформаційного суспільства та спроби її нормативного врегулювання надзвичайно гостро поставили питання про ефективність саме м'якого міжнародно-правового регулювання даної сфери правовідносин. Технічна орієнтованість більшості нормативно-правових актів щодо інформаційного суспільства потребує глибокого знання та розуміння інфраструктурних характеристик, а отже держави могли б передати на рівень технічних спільнот функції розробки відповідних стандартів та правил поведінки з подальшим їх визнанням як справедливих та належних.

Цікавим є приклад Європейського Союзу, в рамках якого норми м'якого права стали особливо поширюватися після ухвалення Лісабонського плану дій 2000 року, яким запроваджувався відкритий метод координації [9, с. 357]. Даний метод передбачав розробку актів м'якого права та добровільну співпрацю у визначених сферу, що повинні були стати альтернативою примусовим правовим приписам. ЄС робив неодноразові спроби створити максимально ефективну систему управління, засновану на поєднанні м'якого та твердого правового регулювання. У контексті ЄС дієвість засобів м'якого права може бути виміряна через оцінку того, наскільки вдалося досягти уніфікації регулювання у відповідних сферах на наднаціональному рівні. Традиційно обов'язковими актами ЄС вважалися директиви, які держави-члени імплементували у національне законодавство. Втім, труднощі виникали уже тоді, коли держави вважали, що їхні суверенні права занадто обмежуються на користь наднаціональних органів. Враховуючи технічну орієнтованість значної частини правових актів, пов'язаних з окремими аспектами функціонування інформаційного суспільства, необхідно передбачити максимально гнучкий механізм їх перегляду та внесення до них відповідних змін та поправок. Саме такий механізм і здатне забезпечити м'яке право.

До середини 1990-х років держави-члени ЄС домовилися щодо створення європейського регуляторного забезпечення телекомунікаційного сектору засобами юридично

обов'язкових правових приписів, що дозволило суттєво лібералізувати та гармонізувати правовідносини у даній сфері. Однак, ключова проблема була пов'язана з різними підходами самого ЄС та його держав-членів до перспектив управління телекомунікаціями. У той час як ЄС виступав за створення наднаціонального механізму, держави-члени надавали перевагу міжурядовій системі контролю [10]. Ключову роль у розробці м'якого правового регулювання питань, пов'язаних з інформаційним суспільством і, зокрема, телекомунікаційним сектором, відіграла Європейська Комісія. Вона виступила у ролі посередника між державами та технічними спільнотами з метою вироблення загальноприйнятних юридичних формулювань. Крім того, самі держави-члени надали перевагу м'якому праву як способу уникнення надмірного юридично обов'язкового регулювання, що прийматиметься на рівні ЄС. М'яке право дає державам-членам більшу свободу дій в контексті імплементації відповідних правових актів.

Прихильники гібридності міжнародно-правового регулювання виступають за комбінування традиційного твердого права та м'яких правових процесів. Підкреслюючи переваги м'якого права як органічного соціального продукту, що забезпечує ефективність та плюралістичну повагу до різноманіття, вони стверджують, що воно може бути більш ефективним у поєднанні з твердим правом. Гібриди можуть мати різноманітну форму. Перевага надається поєднанню процесів відкритого методу координації з рамковими директивами. М'яке право таким чином виступає як «живе право», що доповнює традиційні тверді норми. Твердо-м'які гібриди вважаються вискоєфективними комбінаціями: їх м'які компоненти гарантують органічну оперативність реагування на суспільні потреби, сприяють плюралізму та співучасті, активізують взаємне навчання; тверді елементи забезпечують більш високий рівень дотримання нормативних вимог, оскільки зникає можливість ігнорувати м'які норми, що дозволяє ефективно виправляти асиметрію між гармонізацією ринку та соціальною інтеграцією [1, с. 163].

Цікавим прикладом поєднання засобів м'якого та твердого правового регулювання є директиви ЄС, в тексті яких прописується ряд певних заходів, що за своєю природою є тимчасовим м'яким регулюванням. Так, Директива 2000/31/ЄС про електронну комерцію закріпила ряд правових положень, спрямованих на створення єдиного європейського ринку електронної комерції. У той же час у документі міститься мінімум вимог до постачальників інформаційних послуг та зазначається, що держави-члени та Комісія мають заохочувати розробку кодексів поведінки та надавати можливість вільного вирішення зацікавленими сторонами, чи дотримуватись положень таких кодексів [11].

Такий змішаний підхід, застосований ЄС, має ряд переваг. По-перше, на момент прийняття Директиви не було розуміння особливостей розвитку електронної комерції в умовах інформаційного суспільства. ЄС тим самим убезпечив себе від застосування надто обтяжливих правових приписів до європейських фірм при здійсненні ними операцій на глобальному ринку в мережі Інтернет, що лише почав набирати оберти. По-друге, з урахуванням швидких темпів технологічного прогресу ЄС намагався створити такі правові рамки, які не довелося б переглядати в короткостроковій перспективі лише через те, що вони здійснюють стримуючий ефект по відношенню до тих правовідносин, які покликані регулювати. По-третє, це була спроба створити кращий регуляторний механізм порівняно з телекомунікаційною сферою.

В умовах інформаційного суспільства відбувся перерозподіл владних функцій, що зумовило появу нових джерел права. Впродовж тривалого часу вважалося, що впорядкування суспільних відносин можливе лише під владою суверена, що виконує представницькі функції та притягує до відповідальності тих, хто не підкоряється його волі. Ніхто не може піддавати сумніву рішення суверенних держав, оскільки саме вони

приймають обов'язкові до виконання правові норми. Міжнародне право є свого роду природним станом взаємодії держав. Крім того, ще у 1956 році Ф. Джессап звернув увагу на формування транснаціонального права, що регулює дії та події транскордонного характеру, охоплює як публічне, так і приватне міжнародне право, а також норми, що не підпадають під жодну з означених категорій [12, с. 2].

Традиційно дотримання норм національного та міжнародного права пов'язане із загрозою застосування примусу та санкцій. В умовах глобального інформаційного суспільства даний принцип не діє. Спроби врегулювати на нормативному рівні випадки, пов'язані з мережевими крадіжками, спамом, розповсюдженням вірусів, кібератаками, кібертероризмом, засвідчили неефективність чинних міжнародно-правових механізмів, тим самим створивши сприятливі умови для поширення нових загроз міжнародному миру, індивідуальній та національній безпеці. Дуже вдале визначення Інтернету як саморегульованого простору індивідуальної свободи поза межами державного контролю знаходимо у Солума [13, с. 56].

З появою транснаціонального права правотворчість перестає бути виключним правом держав. Велика кількість міжнародних документів з питань інформаційного суспільства була розроблена та прийнята за участі недержавних акторів. При вирішенні інфраструктурних питань організації Інтернету позиція суверенних держав не є головним пріоритетом. Так, ІКАНН, будучи приватною структурою, зареєстрованою за законодавством штату Каліфорнія, приймає обов'язкові до виконання норми. При цьому відповідальність покладається на національних реєстраторів. Така впливовість приватної компанії підтримує класичну ідею верховенства суверенних держав. В інформаційному суспільстві отримує нове дихання латинська сентенція «*opinio juris ac necessitatis*», яка буквально означає, що причиною поведінки індивідів у відповідності з нормами та звичаями певної групи є віра (*opinio*) в те, що вони є суспільною практикою такої групи, а отже мають юридично обов'язкову силу (*necessitatis*).

Ефективними регуляторами глобального інформаційного суспільства виявилися засоби м'якого міжнародного права, які хоч і не мають обов'язкової сили, втім надзвичайно оперативно реагують на нові виклики та відображають інтереси усіх відповідних суб'єктів. Незобов'язуючим нормам притаманна значна нормативна на переконлива цінність [14, с. 449]. Технологічні інновації обов'язково повинні бути враховані при розробці нормативно-правового регулювання. Так, у розумінні Директиви Європейського Парламенту та Ради 2000/46/ЄС «Про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними» електронні гроші виконували функцію цифрового аналога паперових грошей, контроль за обігом яких здійснювався національними фінансовими інституціями. Втім, особливості електронних розрахунків та транзакцій засвідчили неефективність простого перенесення режиму регулювання онлайнових операцій у кіберпростір. У зв'язку з цим була прийнята нова Директива 2009/110/ЄС.

Технологічна орієнтованість міжнародного права в епоху інформаційного суспільства є необхідною умовою його трансформації у дієвий регульовний механізм, що відповідає вимогам часу та інтересам суб'єктів. Якщо суб'єкти правовідносин не усвідомлюють чіткого зв'язку між вимогами правових приписів та своєю поведінкою у кіберпросторі, вони швидше за все відмовляться від дотримання таких приписів в силу їх невідповідності [15, с. 182].

М'яке право є динамічним за своєю природою і здатне оперативно реагувати на зміни у правовідносинах між відповідними суб'єктами. Відмітною рисою актів м'якого права є значно менші витрати, пов'язані з їх укладенням, у порівнянні з класичними міжнарод-

ними договорами. Для укладення останніх держави, як правило, проводять не один етап переговорів та намагаються мінімізувати можливі ризики, пов'язані з виконанням закріплених у договорі зобов'язань, оскільки відповідальність за їх порушення є більш серйозною. Крім того, процес прийняття міжнародного договору затягується в силу дотримання багатьох процедурних моментів.

Показовими у даному контексті є два наступні випадки. Впродовж тривалого часу Міжнародна організація праці приймала проекти конвенцій, що підлягали подальшій ратифікації державами. Втім, останні все частіше почали відмовлятися від ратифікації даних конвенцій, що негативно позначалося на іміджі організації. Зрештою було прийнято рішення про переорієнтацію МОП у напрямку розробки юридично необов'язкових документів, зокрема рекомендацій та кодексів поведінки. Високі витрати на переговорний процес були використані у якості тактики затягування у ході обговорення Конвенції ОЕСР про боротьбу проти підкупу іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях 1997 року. США прагнули ліквідувати комерційні диспропорції, викликані дією Акту про іноземні корупційні дії, шляхом прийняття юридично обов'язкового договору, який би закріплював однакові регуляторні рамки для всіх держав-членів ОЕСР. Держави, які у своїй комерційній практиці протидіяли будь-яким подібним ініціативам, виступили на підтримку США. Тим самим вони сподівалися затягнути прийняття міжнародного договору в силу високих витрат, необхідних для ведення переговорного процесу. У відповідь на це США висловились за ухвалення юридично необов'язкової рекомендації ОЕСР. Сторонам вдалося досягнути компромісу, встановивши короткі часові рамки для прийняття міжнародного договору або рекомендації, якщо відповідний договір не буде ухвалено в обумовлені строки [16, с. 435-436].

Політизація обговорень правових актів не завжди є доречною, оскільки вона значно затягує переговорний процес та позбавляє суб'єктів об'єктивності при виробленні спільного рішення. Крім того, державам значно складніше погодитися на прийняття юридично обов'язкових міжнародно-правових документів, оскільки йдеться про певне обмеження їхнього суверенітету в загальних інтересах. Акти м'якого права дозволяють державам оцінити наслідки їхньої імплементації та внести відповідні зміни в оперативному порядку. Підтвердженням цьому є міжнародно-правові акти у ядерній сфері [17]. Незважаючи на те, що основні зобов'язання держав закріплені в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї та ряді інших юридично обов'язкових документів, чимало важливих питань, зокрема захисту ядерних матеріалів, регулюється на рівні рекомендацій Міжнародного агентства з атомної енергії. У рекомендаціях знаходять відображення технічні аспекти, такі як управління запасами та транспортування. Відображення подібних питань у тексті міжнародного договору є практично дуже складним завданням. У рекомендаціях також закріплюються питання, пов'язані з розробкою відповідної національної політики, зокрема створенням національних агентств та наглядом за приватним сектором. У випадках, коли державам вдається досягнути високого рівня консенсусу щодо питань, прописаних в рекомендаціях, вони інкорпорують їх до тексту міжнародного договору, як це мало місце щодо поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами.

Міжнародний торговий режим також демонструє переваги м'якого права у переговорному процесі щодо критично важливих питань. Запропонований статут Світової організації торгівлі містив юридично обов'язкові зобов'язання, обмежував право виходу, а також регулював значну частину економічних питань. Напрацювати проект такого документу було дуже складно. Його сильна інституційна складова викликала протистояння з боку США. У зв'язку з цим у 1947 році держави-учасниці ухвалили Генеральну угоду з тарифів і торгівлі (ГАТТ) у якості компромісного тимчасового регулівного механізму, спря-

мованого на скорочення тарифів. Порівняно з проектом статуту СОТ ГАТТ був наваго м'якшим у своїх формулюваннях. Він був розрахований на нетривале застосування, містив лояльне положення про вихід з договору та передбачав створення лише базових інституцій. З часом, коли держави усвідомили переваги чіткої регламентації міжнародної торгівлі, ГАТТ перетворився у СОТ. Однак, даний приклад свідчить про те, що прийняття юридично обов'язкових міжнародно-правових документів є складним та тривалим процесом.

Таким чином, держави завжди постають перед проблемою вибору при наданні переваги м'яким чи твердим засобам міжнародно-правового регулювання. М'яке право з'являється там, де досягнення компромісу на рівні зобов'язуючих нормативних приписів є вкрай складним або у сферах, що є недостатньо дослідженими в теорії та практиці міжнародного права і потребують подальшого юридичного аналізу.

При укладенні міжнародних договорів держави часто неохоче погоджуються брати на себе зобов'язання, що значно обмежують їх суверенні права, особливо якщо йдеться про створення наднаціональних органів, до відання яких передається частина повноважень держав в окремих сферах. М'яке право дозволяє державам мінімізувати ризики, пов'язані з обмеженням їхнього суверенітету, шляхом прийняття незобов'язуючих норм та створення міжнародних установ чи організацій з чітко прописаними делегованими повноваженнями. Нечіткі формулювання та слабкий інституційний механізм виконують захисну функцію щодо державного суверенітету. Прикладом може слугувати Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин [16, с. 437].

Глобальне інформаційне суспільство є новою та доволі складною сферою для регулювання в історії сучасного міжнародного права. Держави, як правило, недостатньо добре та комплексно обізнані з особливостями функціонування цифрового середовища, а тому на даному етапі складно говорити про розробку юридично обов'язкових міжнародно-правових документів. Спершу необхідно чітко усвідомити переваги та небезпеки, пов'язані з кіберпростором та використанням ІКТ. У даному випадку можна було б делегувати широкі повноваження в інформаційній сфері тому ж Міжнародному союзу електрозв'язку чи будь-якій іншій міжнародній організації, яка б могла відповідати за вироблення відповідних стандартів та правових норм. Однак, тим самим держави фактично ослаблюють свої суверенні права у такій критично важливій сфері як кіберпростір та інформаційне суспільство. На сучасному етапі недостатній рівень дослідженості правовідносин в інформаційній сфері є причиною прийняття рамкових та декларативних міжнародно-правових документів.

Спеціалізовані установи ООН та інші міжнародні організації уповноважені здійснювати, як правило, технічну координацію, інформування та виступати з ініціативою прийняття відповідних документів. Втім, найбільш серйозні питання міжнародного співробітництва завжди вирішувалися шляхом безпосередніх політичних переговорів за участі держав. Наприклад, Віденська конвенція про охорону озонового шару містить хоча й обов'язкові, однак доволі широко прописані положення, що дозволяє державам вирішувати конкретні практичні питання, що виникають з часом, у ході переговорів [18]. Сюди ж можна віднести також міжнародні договори щодо захисту прав жінок та дітей.

Іншу категорію домовленостей становлять міжнародні угоди, що є доволі детальними, але не мають обов'язкового характеру, як наприклад Гельсінський Заключний акт. Такі угоди часто закріплюють інституційний механізм у вигляді міжнародних конференцій чи сесій щодо перегляду тексту документу, що надає державам можливість адаптувати взяті на себе зобов'язання з урахуванням практичного досвіду реалізації положень відповідної угоди.

Показовим прикладом ефективності та дієвості м'якого регулювання може слугувати застосовуваний Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) і Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) режим, відповідно до якого вимагалася попередня згода на міжнародне переміщення шкідливих хімічних речовин та пестицидів. У 1985 році ФАО ухвалила Кодекс поведінки в галузі розподілу та застосування пестицидів. У свою чергу ЮНЕП у 1987 році затвердила Керівні принципи щодо обміну інформацією про хімічні речовини в міжнародній торгівлі. У 1989 році дві організації вирішили об'єднати зусилля, спрямовані на попередження експорту обмежених речовин до країн, що розвиваються та закріпити обов'язок і процедуру отримання попередньої обґрунтованої згоди щодо переміщення небезпечних хімічних речовин. За підтримки ФАО та ЮНЕП було проведено консультації з експертними групами у складі представників урядів та промисловості. На конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році була зроблена невдала спроба закріпити згадану вище систему погодження на рівні міжнародного договору. За кілька років держави-члени обох організацій ініціювали формальні переговори щодо укладення міжнародного договору, в результаті яких у 1998 році було схвалено Роттердамську конвенцію про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі [19]. Фактично на конвенційному рівні було закріплено систему, яка успішно функціонувала на основі актів м'якого права ФАО та ЮНЕП.

Прийняття актів м'якого права завжди полегшує процес вироблення компромісного рішення. Крім того, незобов'язуючі міжнародно-правові документи дозволяють державам пристосувати взяті на себе обов'язки до конкретних обставин, що значно практичніше ніж спроби уніфікувати в єдиному документі різноманітні та часто протилежні національні практики. Тим самим держави отримують широкий простір для імплементації угоди з одночасним її пристосуванням до політичного та економічного середовища середині країни, що в свою чергу підвищує ефективність правозастосування. Це особливо актуально, коли йдеться про багатосторонні переговори. Тут слід звернути увагу на те, що одним із основних принципів кіберпростору визнається багатостороння участь, а тому прийняття актів м'якого права в результаті таких переговорів є абсолютно закономірним процесом. Присутність політичного інтересу держав завжди ускладнює досягнення компромісу. А відсутність будь-якого правового регулювання не може вважатися кращою альтернативою навіть у порівнянні з юридично необов'язковими актами м'якого права.

Історія міжнародного права свідчить про те, що часто довготривалі переговори щодо ключових міжнародних договорів завершуються прийняттям текстів, до яких держави роблять велику кількість застережень або взагалі відмовляються від їх підписання чи ратифікації. У результаті маємо повноцінний міжнародний договір, якому бракує ефективного правозастосування. А без цього міжнародний договір є мертвим. Адже основним його призначенням повинно бути врегулювання конкретного виду правовідносин за участі якомога ширшого кола суб'єктів. Крім того, в умовах глобального інформаційного суспільства окрема увага приділяється країнам, що розвиваються, які, на жаль, не мають достатніх важелів впливу при розробці та прийнятті юридично обов'язкових міжнародних документів. Їм також бракує відповідних інституційних механізмів для імплементації відповідних міжнародних договорів. Режим багатосторонньої участі дозволяє таким державам бути почутими та відстоювати свої інтереси, які хоч і у вигляді норм м'якого права, але будуть закріплені у міжнародних документах. Згодом відповідні положення буде значно легше перевести в категорію юридично обов'язкових, ніж намагатися досягти консенсусу щодо них в ході первинних переговорів з більш сильними та розвиненими державами.

Не можна заперечувати і зростаючу роль недержавних акторів у процесі міжнародного правотворення. Переважна більшість документів, що наразі регулюють цілий спектр питань, пов'язаних з інформаційним суспільством, були розроблені саме у ході багатосторонніх переговорів із залученням усіх зацікавлених сторін. Крім того, приватний сектор відіграє важливу роль у розробці нормативних стандартів щодо інвестицій, прав людини та захисту навколишнього середовища. Фактично, відбувається творення транснаціонального права, у розумінні якого повністю нівелюється значення державних кордонів як територіальної основи для поширення відповідної юрисдикції. Крім того, велика кількість міжнародних органів з вирішення спорів приймають скарги як від держав, так і від приватних заявників.

Ще одним аргументом на користь м'якого міжнародно-правового регулювання може бути той факт, що на практиці дуже частими є випадки, коли дії держави суттєво розходяться з взятими на себе юридичними зобов'язаннями за міжнародним правом. Очевидно, навіть рамковий документ м'якого права буде більш дієвим, ніж міжнародний договір, якщо його правозастосування стане логічним продовженням волі суб'єктів. Такі неформальні домовленості не потребують наступної ратифікації та будь-якого додаткового погодження, а тому одразу стають об'єктом прямого правозастосування.

Держави, будучи первинними суб'єктами міжнародного права, не позбавлені недоліків. Так, представництво урядів завжди відбувається за участі правлячих партій, які часто керуються власними інтересами при підтримці тих чи інших міжнародно-правових ініціатив. Подекуди вони можуть виходити не з позиції загальнодержавного інтересу, а навпаки просувати формулювання, вигідні для приватного сектору чи окремих політичних груп в обмін на їхню підтримку на виборах. Велика кількість актів м'якого права з питань глобального інформаційного суспільства може також бути пояснена тим, що найбільш зацікавлені сторони в особі міжнародних неурядових організацій, приватного сектору, громадянського суспільства, спільнот Інтернет-користувачів не мають міжнародної правосуб'єктності, яка б гарантувала їм право участі у міжнародних договорах.

Висновки. М'яке право саме по собі наділене високою нормативною цінністю. Його не слід розглядати лише як можливий етап на шляху до прийняття юридично обов'язкових актів міжнародного права. Як показує проведений аналіз акти м'якого права здатні заповнити правовий вакуум та стати ефективним засобом міжнародно-правового регулювання у тих сферах, де держави не можуть або не хочуть дійти згоди з окремих питань. Новизна концепції глобального інформаційного суспільства потребує певного часу для того, щоб зрозуміти принаймні її ключові складові, характеристики та особливості. Лише у результаті цього стане можливим вироблення юридично обов'язкових міжнародно-правових норм. Отже, незалежно від того, класифікуємо ми міжнародно-правову норму як м'яку чи тверду, вона не перестане бути правовою за своєю природою. Усе інше – лише додаткові підстави для теоретичних дискусій. На практиці ж має значення лише те, що норми м'якого права з питань глобального інформаційного суспільства виконуються, адже участь у їх розробці беруть ті суб'єкти, чії права та інтереси такі норми безпосередньо зачіпають та регулюють.

Оскільки основним показником ефективності будь-якої правової норми є її правозастосування, то можна говорити про значний прогрес, досягнутий на основі багатостороннього діалогу з питань глобального інформаційного суспільства. На даному етапі закладені лише основи його функціонування, втім на міжнародному рівні ведеться постійна нормативна робота з розробки чітких принципів та норм в конкретних сферах, а також пошук та розробка ефективних переговорних платформ та контрольних механізмів.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про те, що приймаючи норми м'якого права відповідні суб'єкти зацікавлені у їх реалізації, а отже їх виконання підпорядковуватиметься принципу добросовісності та доброї волі. Крім того, акти м'якого права є прямим результатом дотримання державами міжнародно-правового принципу про співпрацю. Проаналізована практика правотворення показує, що в історії міжнародного права доволі часто саме акти м'якого права виступали у якості ефективного регулятора правовідносин у різних сферах міжнародного співробітництва. Ускладнення правовідносин у цифрову еру, зростання ролі недержавних суб'єктів у міжнародних відносинах та поява нових викликів, пов'язаних з особливостями функціонування глобального інформаційного суспільства, зумовлюють необхідність вироблення якісно нових підходів до системи міжнародного правотворення. В умовах глобального інформаційного суспільства право перестане бути регулівним інструментом, виключне право на володіння яким належить державам. Наразі акти м'якого права сформували дієве нормативне ядро, на основі якого відбувається регулювання правовідносин в рамках глобального інформаційного суспільства. Міжнародне право слід розглядати як еволюціонуючий механізм, ефективність якого вимірюється здатністю відповідати на суспільні потреби. У XXI столітті такі потреби найбільш повно та оперативно задовольняються через застосування м'якого права.

Список використаної літератури

1. Демин А. В. «Мягкое право» в эпоху перемен: опыт компаративного исследования. Монография / А. В. Демин. – М. : «Проспект», 2015. – 233 с.
2. Нешатаева Т. Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании / Т. Н. Нешатаева. – М., 1998.
3. Snyder F. Soft law and institutional practice in the European Community / F. Snyder // European University Institute Working Paper, LAW. – Florence, 1993. – No. 93/5.
4. Лукашук И. И. Международное «мягкое» право / И. И. Лукашук // Государство и право. – 1994. – № 8-9. – С. 159-167.
5. Masao Y. Standards and Statutes: 'Soft' Law and 'Hard' Law / Y. Sankai et al. (eds.) // Cybernetics: Fusion of human, machine and information systems. – Springer Japan, 2014. – Pp. 315-333.
6. Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) / В. С. Бігун // Пробл. філософії права. – 2005. – Т. 3. – С. 105-126.
7. Die Erforschung des lebendes Rechts, Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. – 1911. – 35 l. – S. 129-147.
8. Lessig L. Code: Version 2.0. / L. Lessig. – New York : Basic, 2006. – Pp. 424.
9. Lodge M. 'Comparing non-hierarchical governance in action: The open method of coordination in pensions and information society' / M. Lodge // Journal of Common Market Studies. – 2007. – Vol. 45. – No. 2. – Pp. 343-365.
10. Simpson S. 'Governing information infrastructures and services: States, markets and the public interest in telecommunications' / S. Simpson // Aslib Proceedings. – 2010. – Vol. 62. – No. 1. – Pp. 46-56.
11. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 8 червня 2000 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_224.
12. Jessup P. C. Transnational law / P. C. Jessup. – New Haven: Yale University Press, 1956.

13. Solum L. B. Models of Internet governance / L. A. Bygrave & J. Bing (Eds.) // *Internet governance: infrastructure and institutions*. – New York: Oxford University Press, 2009. – Pp. 48-91.
14. Halliday T. C., Osinsky P. Globalization of law // *Annual Review of Sociology*. – 2006. – Volume 32. – Pp. 447-470.
15. Reed C. Making laws for cyberspace / C. Reed. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 228 p.
16. Abbott K. W., Snidal D. Hard and Soft Law in International Governance / Kenneth W. Abbott, Duncan Snidal // *International Organization*. – 2000. – Vol. 54. – No. 3. – Pp. 421-456.
17. Kellman B. The Soft Law of Nuclear Materials Protection / D. Shelton (ed.) // *Commitment And Compliance: The Role Of Non-Binding Norms In The International Legal System*. – Oxford University Press, 1998.
18. Віденська конвенція про охорону озонного шару від 22 березня 1985 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_088.
19. Роттердамська конвенція про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі від 10 вересня 1998 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_a35.

SOFT LAW AS THE NORMATIVE FRAMEWORK FOR THE GLOBAL INFORMATION SOCIETY

Кырылюк О. В.

PhD Student of the International Law Department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Scientific Supervisor: Doctor of Legal Sciences, Assistant Professor Medvedeva M. O.

Abstract. *The article provides the research of the soft law efficiency as a regulator of legal relations arising in the information sphere on the global level. The analyses covers the reasons for the emergence of additional normative regulators. The author offers to diverge from the traditional perception of international law as a system of legally binding rules set by states. Soft law is recognized as a specific kind of law since it generates particular legal consequences. Soft law concept is proved to be an efficient instrument of normative legal framework for transborder relations in information sphere developed as a result of multistakeholder (subject to participation of private sector and civil society) consensus. Finally prospects of soft law evolution are discussed in the sphere concerned.*

Key words: *global information society, soft law, normative nature, international legal regulation, «living law», the European Union, globalization.*

Referances

1. Demin A. V. «Myagkoe pravo» v epohu peremen: opyt komparativnogo issledovaniya. Monografiya / A. V. Demin. – M. : «Prospekt», 2015. – 233 s.
2. Neshataeva T. N. Mezhdunarodnyie organizatsii i pravo. Novyie tendentsii v mezhdunarodno-pravovom regulirovanii / T. N. Neshataeva. – M., 1998.
3. Snyder F. Soft law and institutional practice in the European Community / F. Snyder // *European University Institute Working Paper, LAW*. – Florence, 1993. – No. 93/5.
4. Lukashuk I. I. Mezhdunarodnoe «myagkoe» pravo / I. I. Lukashuk // *Gosudarstvo i pravo*. – 1994. – No. 8-9. – S. 159-167.
5. Masao Y. Standards and Statutes: ‘Soft’ Law and ‘Hard’ Law / Y. Sankai et al. (eds.) // *Cybernetics: Fusion of human, machine and information systems*. – Springer Japan, 2014. – Pp. 315-333.

6. Bigun V. S. Evgen Erlih: zhittya I pravoznavcha spadschina (aktualniy naukoznavchiy naris) / V. S. Bigun // Probl. filozofiyi prava. – 2005. – Т. 3. – С. 105-126.
7. Die Erforschung des lebendes Rechts, Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. – 1911. – 35 I. – С. 129-147.
8. Lessig L. Code: Version 2.0. / L. Lessig. – New York: Basic, 2006. – Pp. 424.
9. Lodge M. ‘Comparing non-hierarchical governance in action: The open method of coordination in pensions and information society’ / M. Lodge // Journal of Common Market Studies. – 2007. – Vol. 45. – No. 2. – Pp. 343–365.
10. Simpson S. ‘Governing information infrastructures and services: States, markets and the public interest in telecommunications’ / S. Simpson // Aslib Proceedings. – 2010. – Vol. 62. – No. 1. – Pp. 46-56.
11. Direktiva 2000/31/ES Evropeyskogo parlamentu ta Radi «Pro deyaki pravovi aspekti Informatsiynih poslug, zokrema, elektronnoyi komertsiyi, na vnutrishnomu rinku» («Direktiva pro elektronnu komertsiyu») vid 8 chervnya 2000 roku [Elektronniy resurs] // Ofitsiyiniy veb-portal Verhovnoyi Radi Ukrayini. – Rezhim dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_224.
12. Jessup P. C. Transnational law / P. C. Jessup. – New Haven: Yale University Press, 1956.
13. Solum L. B. Models of Internet governance / L. A. Bygrave & J. Bing (Eds.) // Internet governance: infrastructure and institutions. – New York: Oxford University Press, 2009. – Pp. 48-91.
14. Halliday T. C., Osinsky P. Globalization of law // Annual Review of Sociology. – 2006. – Volume 32. – Pp. 447-470.
15. Reed C. Making laws for cyberspace / C. Reed. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 228 p.
16. Abbott K. W., Snidal D. Hard and Soft Law in International Governance / Kenneth W. Abbott, Duncan Snidal // International Organization. – 2000. – Vol. 54. – No. 3. – Pp. 421-456.
17. Kellman B. The Soft Law of Nuclear Materials Protection / D. Shelton (ed.) // Commitment And Compliance: The Role Of Non-Binding Norms In The International Legal System. – Oxford University Press, 1998.
18. Videnska konventsia pro ohoronu ozonovogo sharu vid 22 bereznya 1985 roku [Elektronniy resurs] // Ofitsiyiniy veb-portal Verhovnoyi Radi Ukrayini. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_088.
19. Rotterdamska konventsia pro protseduru Poperednoyi obgruntovanoyi zgoti vidnosno okremih nebezpechnih himichnih rechovin ta pestitsidiv u mizhnarodniy torgivli vid 10 veresnya 1998 roku [Elektronniy resurs] // Ofitsiyiniy veb-portal Verhovnoyi Radi Ukrayini. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_a35.

МЯГКОЕ ПРАВО КАК НОРМАТИВНАЯ ОСНОВА ГЛОБАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Кирилюк О. В.

Аспирант кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: доктор юридических наук, доцент М. А. Медведева.

Аннотация. *В статье рассматривается эффективность мягкого права как регулятора правоотношений, возникающих в информационной сфере на глобальном уровне. Проводится анализ причин появления дополнительных нормативных регуляторов. Предлагается отход от традиционного восприятия международного права как разработанной государствами системы норм обязательного характера. Мягкое право признается особым видом права, поскольку оно порождает конкретные юридические последствия. Обосновывается концепция мягкого права как эффективного инструмента нормативно-правового регулирования трансграничных правоотношений в информационной сфере, являющегося результатом достигнутого на широкой репрезентативной основе (с привлечением бизнес-кругов и гражданского общества) консенсуса. Определяются перспективы развития мягкого права в исследуемой сфере.*

Ключевые слова: *глобальное информационное общество, мягкое право, нормативность, международно-правовое регулирование, «живое право», Европейский Союз, глобализация.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНІЙ ГЕНЕРАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ ISO

Якубовський В. В.

Доктор технічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Анотація. Виконаний аналіз концептуальних засад, структури та основного змісту нових версій міжнародних стандартів на найбільш поширені у використанні системи менеджменту якості ISO 9001:2015, системи екологічного менеджменту ISO 14001:2015 та системи менеджменту гігієни праці та виробничої безпеки ISO/DIS 45001: 2015.

Продемонстровані єдині принципи та основні ключові елементи на яких базуються ці стандарти, насамперед триєдина концептуальна основа, яка базується на принципах замкнутого кола менеджменту P-D-C-A, процесного підходу та методології ризик менеджменту. Поступовому зближенню міжнародних стандартів на системи менеджменту значною мірою сприяє поява спільної Директиви ISO/IEC, в якій запропонована єдина структура та спільний базовий текст для всіх таких майбутніх стандартів.

Все це формує єдину модель сучасних систем менеджменту та вказує головні напрямки їх подальшого розвитку. В свою чергу формування такої єдиної моделі значно полегшує об'єднання різних систем менеджменту в єдину корпоративну систему управління організації, що має стати ще однією загальною тенденцією розвитку сучасного менеджменту.

Показані також окремі елементи, специфічні для відповідних систем менеджменту, що відражає їхню спрямованість на ту чи іншу сферу діяльності організації.

Ключові слова: системи менеджменту, міжнародні стандарти ISO, базові принципи менеджменту, структура високого рівня, замкнений цикл менеджменту, процесний підхід, принципи ризик менеджменту, концептуальна модель, специфічні елементи стандартів.

Постановка проблеми. Необхідність розробки та впровадження ефективних систем менеджменту для забезпечення стійкого розвитку підприємств та посилення їхнього ринкового становища вже не викликає сумнівів. Мабуть найбільш яскравим свідоцтвом цьому є сучасні глобальні масштаби використання системного підходу до менеджменту підприємств різного профілю діяльності. Так за даними міжнародної організації з стандартизації ISO кількість підприємств у світі, які впровадили та сертифікували різноманітні системи менеджменту наприкінці 2014 року становила більш ніж 1,6 млн. [1]. Ця загальна кількість є суттєво заниженою, оскільки враховує тільки системи менеджменту, що були сертифіковані міжнародно визнаними органами з сертифікації, які акредитовані міжнародним форумом з акредитації IAF (International Accreditation Forum). Поза статистикою ISO залишаються діючі на підприємствах системи менеджменту, що були серти-

фіковані іншими органами з сертифікації, в тому числі органами, які працюють в рамках національних систем з сертифікації, а також існуючі системи менеджменту підприємств, які ще не проходили процедуру сертифікації. Тому, загальна кількість підприємств, які застосовують сучасні системні методи менеджменту, є в декілька разів більшою ніж дає обмежена за своїм змістом офіційна статистика ISO.

Історично першими з'явилися міжнародні стандарти на системи менеджменту якості серії ISO 9000. Їхня перша редакція, яка була опублікована в 1987 році, ґрунтувалася на стандартах оборонних відомств США та британському стандарту BS 5750. Виходячи з цього, структура та зміст стандартів серії ISO 9000 першої версії 1987 року спадкували їх відображення в цих національних стандартах та включали 3 моделі систем менеджменту якості в залежності від ступені охоплення стадій життєвого циклу продукції.

Як і в усіх інших випадках стандарту ISO 9000:1987 вбирала в себе в систематизованому вигляді накопичений на той час найбільш передовий досвід систем менеджменту якості, що забезпечило стрімкий розвиток їхнього застосування. Згадана статистика ISO свідчить, що частка сертифікованих систем менеджменту якості серед всіх інших систем в глобальному вимірі становить більш ніж 70%, або понад 1,1 млн. в абсолютному значенні. Саме тому стандарти ISO 9000 першої та наступних редакцій стали методологічною основою створення аналогічних стандартів на системи менеджменту в інших сферах діяльності.

Тільки через 10 років після виходу стандартів ISO 9000, в 1996 році побачила світ перша редакція міжнародних стандартів на системи екологічного менеджменту, які отримали нумерацію як стандарти ISO серії 14000 та стали другими за розповсюдженням міжнародними стандартами даного типу. Глобальна кількість сертифікованих за цими стандартами систем екологічного менеджменту на сьогодні перевищує 300 тис., що складає більш ніж двадцять відсоткову частку від загальної кількості всього розмаїття систем менеджменту.

Наступними за поширенням є стандарти на системи менеджменту гігієни праці та виробничої безпеки [2, с. 484]. Враховуючи специфічність даного напрямку діяльності, міжнародна організація з стандартизації ISO декілька років не зважувалась надати статус міжнародних стандартам цієї сфери. Тому до теперішнього часу найбільш поширеними в даному напрямку є стандарти OHSAS серії 18000, які були створені робочою групою британського інституту стандартів BSI (British Standard Institute). Вони вперше побачили світ в 1999 році.

Останнім часом ISO визнало необхідність розробки на базі стандартів OHSAS серії 18000 міжнародних стандартів з систем менеджменту гігієни праці та виробничої безпеки, створивши для цього відповідну робочу групу. Такі стандарти отримали вже свій серійний номер ISO 45000 та знаходяться на прикінцевому етапі своєї розробки.

Відповідно до існуючої в діяльності ISO практики діючі міжнародні стандарти мають переглядатись кожні 5-7 років задля їхнього подальшого удосконалення на підставі застосування накопиченого досвіду використання та розвитку системних уявлень в менеджменті. Тому, у вересні 2015 року вийшла в світ вже п'ята редакція базового стандарту ISO 9001 на системи менеджменту якості. Відповідно до аналогічного стандарту на системи екологічного менеджменту ISO 14001 – поява його нової 4-ої версії на місяць випередило публікацію стандарту ISO 9001: 2015.

Оскільки згадані вище стандарти на системи менеджменту якості ISO 9001, системи екологічного менеджменту ISO 14001 та системи менеджменту гігієни праці та виробничої безпеки ISO 45001 є найбільш поширеними та стосуються підприємств всіх без виключення сфер діяльності та враховуючи практично одночасний вихід їх нових версій,

досить важливим з практичної та методологічної точки зору є проведення аналізу їхнього змісту. З одного боку такий аналіз доцільно проводити з позицій еволюції відповідних стандартів, а з іншого в порівняльному сенсі. Такий підхід дозволить виявити загальні тенденції формування нової парадигми розвитку систем менеджменту на сучасному етапі в цілому, враховуючи випереджаючий характер розвитку саме цих систем менеджменту та універсальність їхнього застосування для підприємств різних за масштабом та сферою діяльності.

Мета статті – провести аналіз нової генерації найбільш поширених міжнародних стандартів на системи менеджменту та з'ясувати на його основі загальні тенденції розвитку нової парадигми розвитку цих систем як галузевого так і спеціалізованого спрямування.

Основні результати дослідження. Розробка міжнародних стандартів в рамках ISO здійснюється за уніфікованою схемою, яка включає декілька послідовних основних етапів, а саме:

WDO (Working Document) – формування завдання робочій групі на розробку стандарту;

WD (Working Draft) – обговорення та розробка проекту стандарту на рівні робочої групи;

CD (Committee Draft) – підготовка проекту стандарту на рівні технічного комітету;

DIS (Draft International Standard) – проект міжнародного стандарту який вже розсилається країнам-членам ISO для коментарів;

FDIS (Final Draft International Standard) – остаточний проект міжнародного стандарту;

PUBL (Publication) – публікація міжнародного стандарту.

Загалом, враховуючи необхідність широкого обговорення та збір пропозицій і зауважень щодо змісту майбутнього міжнародного стандарту на кожній з наведених вище стадій його проходження, термін з початку роботи над стандартом до публікації остаточного узгодженого тексту, який приймається на основі консенсусу, складає не менше ніж 2-3 роки. Так, робота над стандартом ISO 9001: 2015, який узагальнює вимоги до систем менеджменту якості, стартувала в червні 2012 року, а сам стандарт набув чинності тільки з 23 вересня 2015 року. В порівнянні з цим робоча група з розробки нової версії стандарту ISO 14001 з систем екологічного менеджменту почала працювати над його змістом ще в березні 2012 року та його остаточний вихід був здійснений у серпні 2015 року. З іншого боку розробка стандарту нової серії ISO 45001 з систем менеджменту гігієни праці та виробничої безпеки дещо відстає та знаходиться на стадії проекту стандарту DIS.

Важливість розгляду нової генерації міжнародних стандартів з систем менеджменту, полягає також ще в тому, що їхній існуючий перелік далеко не обмежується цими трьома з них зазначеними вище. Загальна кількість стандартів на системи менеджменту загального, галузевого та спеціалізованого характеру, які діють на сьогодні вже давно перевищила цифру 50 [2, с. 650]. Тому досить важливим є виявлення тенденції сучасного розвитку їх найбільш поширених видів на прикладі яких мають модернізуватись і інші стандарти цього типу.

Розуміючи існуючі розбіжності в структурі та загальному змісті окремих стандартів на системи менеджменту з їх дуже широкою палітрою, міжнародна організація з стандартизації ISO спільно з міжнародною електротехнічною комісією ІЕС в 2015 році випустили Директиву, в якій запропоновано уніфіковану структуру для всіх стандартів на системи менеджменту, що отримала назву «структура високого рівня» [3, с.127], а також єдиний текст загальних положень цих стандартів.

На меті такої уніфікації ставилось:

- сформувати єдину структуру стандартів на системи менеджменту;
  - застосувати базовий текст в усіх стандартах на системи менеджменту, оскільки від 30 до 40%, а в деяких випадках і більше відсотків вимог є єдиними;
  - уніфікувати термінологію, що застосується в стандартах на системи менеджменту;
  - спростити та стандартизувати сам процес розробки стандартів на системи менеджменту;
  - суттєво полегшити сумісність різних систем менеджменту;
  - зробити більш ефективною незалежну оцінку або аудит систем менеджменту;
  - зафіксувати єдині принципи, на які мають спиратися всі стандарти на системи менеджменту.
- до кола основних принципів побудови стандартів на системи менеджменту незалежно від їхньої спеціалізації віднесено наступні:
    - ринкова орієнтованість;
    - сумісність з іншими стандартами на системи менеджменту;
    - врахування галузевої специфіки;
    - гнучкість при застосуванні;
    - сприяння розвитку вільної торгівлі;
    - придатність до оцінки відповідності;
    - універсальність при застосуванні;
    - легкість при використанні.

Таким чином, з виходом згаданої вище Директиви ISO/IEC всі стандарти з систем менеджменту мають бути розроблені за єдиною структурою, регламентованою цією директивою, що значно спрощує їх аналіз та порівняння. Це додає також очевидних зручностей в процесі розробки самих стандартів та значно спрощує процес інтегрування різних систем менеджменту в єдину корпоративну систему менеджменту.

Запропонована даною Директивою ISO/IEC єдина структура «високого рівня» для всіх стандартів на системи менеджменту має включати наступні 10 основних розділів в їхньої наступній послідовності:

0. Вступ.
1. Галузь застосування.
2. Нормативні посилання.
3. Терміни та визначення.
4. Контекст організації.
5. Лідерство.
6. Планування.
7. Забезпечення.
8. Процеси.
9. Проведення оцінки.
10. Вдосконалення.

Якщо більшість зазначених основних розділів стандартів на системи менеджменту не викликають загальних питань, а їхні особливості мають розглядатися за змістом, то поняття та відповідний розділ «контекст організації» впроваджуються Директивою ISO/IEC в структурі стандартів вперше. При цьому під контекстом організації розуміються зовнішні та внутрішні фактори, які притаманні характеру діяльності даної організації та її цілям та які можуть впливати на здатність системи менеджменту організації досягати запланованих результатів.

Таким чином Директива ISO/IEC визначає в якості одного з першочергових кроків необхідність детального аналізу всієї сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на її діяльність. Ця сукупність факторів має відповідати специфіці тієї системи менеджменту яка запроваджується або розглядається, а не бути надто загальною. Але загальним для всіх стандартів на системи менеджменту є необхідність розгляду та аналізу контексту організації відповідно до тієї чи іншої системи її менеджменту.

Введена вимога розгляду «контексту організації» є логічним попереднім кроком прямого впровадження концепції аналізу ризиків, оскільки такий аналіз може бути проведений тільки на підставі розгляду та систематизації діючих зовнішніх та внутрішніх чинників, які мають або можуть мати вплив на сферу діяльності організації, яка охоплюється даною системою менеджменту.

В явному вигляді концепція менеджменту ризиків в попередніх версіях стандартів ISO 9001 на системи менеджменту якості не передбачалася. Тільки у версії 2015 року цього стандарту такий підхід впроваджений в доволі поширеному вигляді. Його застосування поширюється на всі основні елементи системи менеджменту якості включаючи політику, стратегію, цілі, процеси, ресурси, проекти, продукти чи послуги. Поряд з цим важливим є той факт, що застосування принципу ризик менеджменту має виконуватися спільно з процесним підходом в системах менеджменту якості. В практичному плані це означає, що реалізація процесного підходу має спиратися на аналіз та управління ризиками, які притаманні тому чи іншому процесу.

Передумови впровадження принципів ризик менеджменту вже були закладені в існуючій версії стандарту ISO 14001: 2004 у вигляді розгляду екологічних аспектів або факторів, пов'язаних з діяльністю організації. В новій версії цього стандарту, що описує вимоги до систем екологічного менеджменту організацій, поряд з цим напряду введено положення щодо поширення такого аналізу та визначення ризиків, пов'язаних з можливостями та загрозами при розгляді основних груп екологічних аспектів.

У проекті нового міжнародного стандарту ISO 45001 з систем менеджменту гігієни праці та виробничої безпеки не тільки збережені, але й навіть посилені основні положення концепції менеджменту ризиків, які вже були введені в попередньому стандарті OHSAS 18001. При цьому ця концепція поширена на вимоги розгляду можливостей покращення ефективності як окремих елементів такої системи менеджменту так і в цілому.

Таким чином, поряд з єдиною загальною структурою стандартів на системи менеджменту, яка введена Директивою ISO/IEC, іншою спільною їх рисою в новій генерації є пряме застосування концепції ризик менеджменту з метою кількісної оцінки та урахування невизначеностей, пов'язаних з функціонуванням тієї чи іншої системи менеджменту.

Досить широке застосування концепції ризик менеджменту яке наочно присутнє у всіх трьох нових стандартах на системи менеджменту має ще одну спільну ознаку пов'язану з посиленням орієнтованості цих систем на попереджувальний підхід в порівнянні з корегувальними діями. Широко відомо, що застосування превентивних засобів взагалі є однією з суттєвих переваг системного підходу до менеджменту. Але ж ефективне використання такої переваги має покладатись на відповідний інструментарій, в якості якого в даному випадку виступає концепція ризик менеджменту. Саме на підставі цієї концепції виконується попередній аналіз та урахування найбільших загроз для функціонування системи менеджменту та можливостей її подальшого розвитку.

Звідси ми приходимо до висновку, що ще однією спільною особливістю нової генерації стандартів на системи менеджменту є посилений акцент на застосування превен-

тивного підходу на всіх етапах діяльності організації за допомогою широкого впровадження можливостей та переваг ризик-менеджменту.

Завдяки широкому застосуванню принципів ризик менеджменту значно посилюється ефективність ключового підходу в системному менеджменті, який спирається на замкнений управлінський цикл Шухарта-Демінга P-D-C-A (плануй – виконуй – перевіряй – дій). Застосування цього підходу стало вже класичним та присутнє у всіх без виключення системах менеджменту. Головним чинником такого підвищення ефективності класичного управлінського циклу P-D-C-A виступає проведення попереднього аналізу та урахування найбільш важливих загроз та можливостей які виконуються в рамках застосування методології ризик менеджменту стосовно всіх стадій діяльності організації. Враховуючи цей факт у всіх трьох стандартах на системи менеджменту нової генерації значно більший акцент зроблено на постійне їхнє удосконалення та пошук можливостей для такого удосконалення.

Виходячи з цього можна також констатувати, що в якості базових методологічних підходів, на яких будуються нові версії стандартів на найбільш поширені системи менеджменту виступають: методологія замкненого управлінського циклу P-D-C-A, процесний підхід в його системному вираженні та концепція ризик менеджменту, застосування якої орієнтоване на попередження можливостей прояву небажаних явищ. При цьому ці три підходу застосовуються в спільній взаємодії, а не окремо, що посилює їх дієвість завдяки синергетичному ефекту.

Ще однією спільною рисою в нових версіях міжнародних стандартів з систем менеджменту є посилення вимог до керівництва та взагалі до лідерства. Починаючи з формування та розповсюдження політики організації у відповідній сфері діяльності, охоплюючи всі основні елементи системи менеджменту та їх удосконалення, керівництво має демонструвати прихильність та відданість системному підходу до управління підприємством згідно з вимогами того чи іншого стандарту. Наявність цієї тенденції посилення відповідальності та ролі керівництва організації в створенні та розвитку систем менеджменту можна також віднести до спільної риси нових версій міжнародних стандартів, які до них відносяться.

Відрізняє нові версії стандартів й менший натяг на припис вимог та на документацію систем менеджменту. На відміну від цього значно більшої уваги надається підтвердженню дієвості самих систем менеджменту через отримання та аналіз фактичної інформації щодо їх функціонування.

Неможливо залишити поза увагою також ще одне важливе положення, яке вперше з'явилося в нових версіях стандартів на сучасні системи менеджменту та якого не було в попередніх. Воно стосується планування та управління змінами. В стандартах ISO 9001: 2015 та ISO/DIS 45001 цьому питанню відведений окремий підрозділ. Основний сенс цього положення полягає в тому, що у випадку коли на підставі аналізу ризиків організація доходить висновку про необхідність проведення змін в діючій системі менеджменту, то такі зміни повинні відбуватись планово та системно, враховуючи всі можливі наслідки таких змін. Організація має забезпечити необхідних контроль за процесом реалізації запланованих змін та визначити відповідальних за нього з наданням відповідних повноважень.

Поряд із спільними положеннями нових версій стандартів на системи менеджменту в кожному з них присутні і специфічні нові елементи, які характерні для той чи іншої галузі до якої відноситься відповідний стандарт. Це є цілком зрозумілим, оскільки важко собі уявити, щоб всі нововведення були тільки спільними та не стосувалися предметної

області того чи іншого стандарту. В той же час необхідно підкреслити, що єдина структури та спільний базовий текст всіх міжнародних стандартів на системи менеджменту, які введено Директивою ISO/IEC, разом з усіма іншими основними спільними елементами, що зазначені вище, формують єдину управлінську модель, що базується на узагальненні та систематизації сучасних уявлень теорії та методології системного менеджменту поряд з накопиченим широким досвідом їх практичного використання.

В таблиці, яка наведена нижче, зведені основні спільні та індивідуальні нововведення в моделі систем менеджменту якості, систем екологічного менеджменту та систем менеджменту гігієни праці та виробничої безпеки відповідно до міжнародних стандартів ISO 9001: 2015, ISO 14001: 2015 та ISO/DIS 45001: 2015.

Таблиця.
Основні спільні та індивідуальні елементи в міжнародних стандартах
ISO 9001: 2015, ISO 14001:2015 та ISO/DIS 45001: 2015

№	Нові елементи в змісті міжнародних стандартів	ISO 9001:2015	ISO 14001:2015	ISO/DIS 45001:2015
1	Єдина структура «високого рівня» та уніфікований текст згідно Директиви ISO/IEC	X	X	X
2	Опис та аналіз контексту організації	X	X	X
3	Впровадження концепції ризик-менеджменту спільно з процесним підходом та циклом P-D-C-A	X	X	X
4	Посилення ролі лідерства	X	X	X
5	Більша увага результативності системи менеджменту ніж її документуванню	X	X	X
6	Більш детальний опис меж застосування системи менеджменту	X	X	X
7	Планування та управління змінами в системах менеджменту	X	X	X
8	Більша придатність до сфери послуг	X	–	–
9	Посилений орієнтир на задоволення потреб споживачів	X	–	–
10	Підтримка та розвиток інформаційної бази та бази знань	X	–	–
11	Діяльність після постачання продукції або послуг	X	–	–
12	Посилання на концепцію сталого розвитку	–	X	–
13	Врахування етапів життєвого циклу продукції та послуг	–	X	–
14	Виробнича безпека постачальників та субпідрядників	–	–	X

Якщо перші 7 нововведень є спільними для всіх трьох систем менеджменту, то інші носять особистий для окремих систем менеджменту характер. Тому можна констатувати, що саме ці 7 елементів, які продемонстровані в таблиці, відображають головні загальні особливості сучасної моделі систем менеджменту незалежно від її спеціалізації.

Впровадження нової редакції будь-яких міжнародних стандартів серії ISO супроводжується деяким перехідним етапом. Згідно з керівним документом міжнародного форуму з акредитації IAF для стандарту ISO 9001: 2015 введено 3-річний період переходу на його нову версію з моменту її публікації. Таким чином цей перехідний період збігає 22 вересня 2018 року, тобто після цієї дати сертифікати на системи менеджменту якості, які відповідають вимогам попередньої версії стандарту ISO 9001: 2008, будуть визнаватись такими, що втратили чинність. По аналогії з цим термін дії сертифікатів систем екологічного менеджменту по діючій версії стандартів ISO 14001: 2004 має закінчитись у серпні того ж 2018 року. Відповідно підприємства мають можливість протягом трьох років перейти до вимог нещодавно прийнятих версій стандартів ISO 9001: 2015 та ISO 14001:2015. Аналогічним очікується перехідний період і для міжнародного стандарту ISO/DIS 45001: 2015, підготовка якого до публікації виходить на фінішну пряму.

Висновки. Розглянуті особливості сучасної генерації найбільш поширених міжнародних стандартів на системи менеджменту наочно демонструють їх формування в рамках єдиної парадигми, основні елементи якої складають загальна структура і базовий текст, поєднання трьох ключових концепцій в вигляді універсального циклу P-D-C-A, процесного підходу та принципів ризик менеджменту. Ця загальна модель посилює орієнтованість систем менеджменту на постійне удосконалення, покращення їхньої результативності та підвищення ролі лідерства.

Практично одночасний вихід нових версій трьох ключових стандартів на системи менеджменту наочно демонструє все більшу тенденцію до їх концептуального зближення на підставі єдиного методологічного підходу, що базується на вказаних вище трьох ключових принципах з єдиною структурою. Саме це є прямою ознакою того, що міжнародні стандарти на інші системи менеджменту мають розвиватись в аналогічному напрямку.

Список використаної літератури

1. The ISO Survey of Management System Standard Certification – 2014, ISO, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iso.org/iso/iso_survey_executive-summary.pdf?v2014.
2. Якубовский В. В. Системные методы менеджмента в международном бизнесе. К. : ИД «Освіта України», 2014 г. – 744 с.
3. ISO/IEC Directives, Part 1, Consolidated ISO Supplement, Appendix 2, Annex SL, ISO/IEC 2015.
4. ISO 9001: 2015. Quality Management Systems – Requirements. ISO, 2015.
5. ISO/FDIS 14001: 2015. Environmental Management Systems – Requirements with guidance for use. ISO, 2015.
6. ISO/DIS 45001:2015. Occupational Health and Safety Management System – Requirements. ISO, 2015.

NEW PARADIGM OF MANAGEMENT SYSTEMS DEVELOPMENT IN NOWADAYS GENERATION OF INTERNATIONAL STANDARDS ISO

Yakubovsky V. V.

Doctor of Technical Sciences, professor of international business chair of the International Relations Institute of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *Analysis of conceptual basics, structure and main content of new versions of most widely used international standards on quality management systems ISO 9001: 2015, environmental management systems ISO 14001:2015 and occupational health and safety management systems ISO/DIS 45001: 2015 was performed.*

Demonstrated are common principles and main key elements on which these standards are based. First of all this is three interlinked conceptual ground which includes classical closed looped P-D-C-A management cycle, process approach and risk management methodology. Gradual approach of different international standards on management systems is highly facilitated by appearance of joint ISO/IEC Directive which introduced common structure and basic text for all such type standards.

All this formats unified model of modern management systems and demonstrates main directions of their further development. In its turn formation of such unified model remarkably simplifies integration of different management systems into unique corporate management system of the organization. This is also one of the general tendency of modern management development.

Some individual elements specific for separate management systems and which reflect respective area of organization activity are also described.

Key words: *management system, international ISO standards, basic management principles, high level structure, management closed loop, risk management, conceptional model, specific standards elements.*

Referances

1. The ISO Survey of Management System Standard Certification – 2014, ISO, 2015. [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.iso.org/iso/iso_survey_executive-summary.pdf?v2014.2. Yakubovsky V. V. Systems management methods in the international business (in Russian). K. : «Osvita Ukrainy», 2014 г. – 744 с.
3. ISO/IEC Directives, Part 1, Consolidated ISO Supplement, Appendix 2, Annex SL, ISO/IEC 2015.
4. ISO 9001: 2015. Quality Management Systems – Requirements. ISO, 2015.
5. ISO/FDIS 14001: 2015. Environmental Management Systems – Requirements with guidance for use. ISO, 2015.
6. ISO/DIS 45001:2015. Occupational Health and Safety Management System – Requirements. ISO, 2015.

ФОРМИРОВАНИЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТА В СОВРЕМЕННОЙ ГЕНЕРАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ISO

Якубовский В. В.

Доктор технических наук, профессор кафедры международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко.

Аннотация. *Проведен анализ концептуальных основ, структуры и основного содержания новых версий международных стандартов на наиболее распространенные системы менеджмента качества ISO 9001: 2015, системы экологического менеджмента ISO 14001: 2015 и системы менеджмента гигиены труда и производственной безопасности ISO/DIS 45001: 2015.*

Продемонстрированы единые принципы и основные ключевые элементы, на которых основываются эти стандарты. Прежде всего, это триединая концептуальная основа, которая опирается на принципе классического замкнутого управленческого цикла P-D-C-A, процессном подходе и методологии риск менеджмента. Постепенному сближению международных стандартов на системы менеджмента в значительной мере способствует появление совместной ISO/IEC Директивы, в которой введена единая структура и совместный базовый текст для всех подобных стандартов.

Все это формирует единую модель современных систем менеджмента и показывает основные направления их дальнейшего развития. В свою очередь формирование такой единой модели значительно облегчает объединение различных систем менеджмента в

единую корпоративную систему управления организации, что является еще одной общей тенденцией развития современного менеджмента.

Показаны также отдельные элементы, специфичные для соответствующих систем менеджмента, что отражает их ориентированность на ту или иную сферу деятельности организаций.

Ключевые слова: *система менеджмента, международные стандарты ISO, базовые принципы менеджмента, структура высокого уровня, замкнутый цикл менеджмента, процессный подход, принципы риск менеджмента, концептуальная модель, специфические элементы стандартов.*

УДК 656.71 (477+045)

ОСОБЛИВОСТІ МИТНО-ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ

Дяченко Т. О.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, інститут економіки та менеджменту, факультет економіки і підприємництва, Національний авіаційний університет.

Анотація. В статті розглянуто зміст та принципи митної справи в Україні, проаналізовано досвід зарубіжних країн в області оподаткування експортних та імпорتنих операцій. Формування та вдосконалення митної системи держави є тривалим суспільним процесом, що органічно пов'язаний зі змінами у всіх інших сферах життя держави. Штучно прискорити цей процес неможливо, але потрібно створити йому режим найбільшого сприяння, оскільки адаптація митної політики України, а в перспективі всієї митної системи до норм і принципів, що продиктовані умовами лібералізації світової торгівлі, є обов'язковою передумовою успішної реалізації інтеграційних прагнень України.

В статті проаналізовано два рівні митного регулювання (міжнародний та національний), що визначають митну політику. Одна з найважливіших проблем, яку необхідно розв'язати у в найближчій перспективі, – це впровадження міжнародних норм і правил, що дозволить перейти до застосування єдиних стандартів у галузі митної справи і вирішити питання, пов'язані з приєднанням до міжнародних конвенцій із гармонізації й спрощення митних процедур, та питання процедури спільного транзиту, а також допоможе здійснити поетапне наближення митного законодавства і митних процедур, які застосовуються в Україні, до країн Євросоюзу. Сьогодні існує потреба підвищення ефективності національної митної політики у сфері реагування на зовнішні загрози та швидкої протидії можливим негативним наслідкам таких загроз у напрямку посилення забезпечення економічних інтересів держави й максимального врахування в національній митній системі міжнародних правил та вимог.

В статті приділено увагу здійсненню митного контролю, як складової митно-тарифної системи. Проведено дослідження відмінності митно-тарифного регулювання провідних країн світу. Запропоновано певні заходи для зменшення розбіжностей між митними процедурами провідних країн та Україною.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, митний контроль, митна політика, митно-тарифне регулювання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіка України за ступенем відкритості досягла рівня країн Західної Європи. Проте, залишаючись недостатньо інтегрованою у міжнародну господарську систему, економіка набуває ознак периферійності, оскільки, головним чином, орієнтована на експорт сировини та імпорт високотехнологічної машинобудівної продукції і готових товарів. Тому проблеми імпоротної залежності та сировинної орієнтації експорту продовжують залишатися актуальними для дослідження.

Україна має приділяти особливу увагу зовнішнім джерелам надходжень до державного бюджету, оскільки перебудова економіки упродовж останніх років призвела до падіння виробництва, а це зменшує базу податкових надходжень від внутрішніх джерел. Але це не означає, що Україна має використовувати максимальні ставки мит на імпорт товарів. На сучасному етапі найбільш прийнятним для України є використання досвіду країн центральної та східної Європи, які нещодавно приєдналися до ЄС.

Формування та вдосконалення митної системи держави є тривалим суспільним процесом, що органічно пов'язаний зі змінами у всіх інших сферах життя держави. Штучно прискорити цей процес неможливо, але потрібно створити йому режим найбільшого сприяння, оскільки адаптація митної політики України, а в перспективі всієї митної системи до норм і принципів, що продиктовані умовами лібералізації світової торгівлі, є обов'язковою передумовою успішної реалізації інтеграційних прагнень України.

Система митного регулювання України має забезпечити сприятливі умови для адаптації національної економіки до більш гострої міжнародної конкуренції внаслідок приєднання до системи глобального регулювання і вільного переміщення ресурсів та поступове включення її економіки до глобальних та європейських економічних процесів.

Мета статті – дослідити особливості митного регулювання в Україні та в світі, визначити проблеми та шляхи вдосконалення митно-тарифного регулювання для створення сприятливих умов подальшого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам митного регулювання та перспективам розвитку приділяється багато уваги в працях таких відомих науковців і практиків, як С. Барамзин, В. Ващенко, А. Войцещук, О. Гребельник, А. Грейнджер, В. Демченко, Д. Приймаченко, К. Сандровський, П. Сетх, Дж. Сокол, І. Тимошенко, С. Терещенко, А. Шейко та ін. [1].

Міжнародні аспекти економічного регулювання досліджуються у працях таких вітчизняних учених, як О. Білорус, І. Бураковський, В. Вергун, Я. Жаліло, А. Задоя, А. Мокій, В. Копійка, А. Кредісов, Ю. Макогон, Ю. Пахомов, С. Перепьолкін, А. В. Поліщук, А. Румянцев, А. Філіпенко, В. Ченцов, О. Шнирков, А. Яценко та ін. [1] Публікації цих авторів висвітлюють проблематику розвитку системи митного регулювання з погляду реалізації євроінтеграційної стратегії України, включаючи національні, інституційні, безпекові та міжнародні особливості. Проте існує потреба в дослідженні митного регулювання з урахуванням світового досвіду.

Основні результати дослідження. У практиці зовнішньоекономічної діяльності країн світу існує два рівні митного регулювання: міжнародний – передбачає здійснення такого регулювання через прийняття та виконання рішень спеціалізованих міжнародних організацій, таких як Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд, Світовий банк реконструкції та розвитку та інші, які митне регулювання здійснюють шляхом встановлення основних принципів міжнародного митного регулювання. Національний – опирається на відповідні закони та інші законодавчі акти свого національного законодавства (рис. 1), що визначають митну політику.

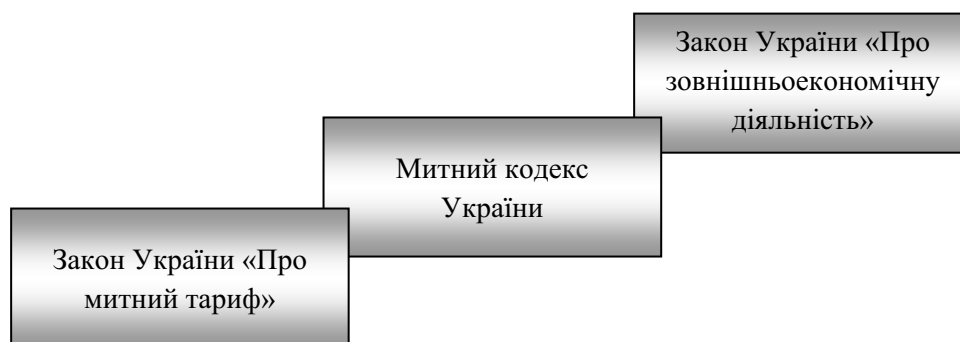

Рис. 1. Основні законодавчі акти України, що визначають митну політику.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (16. 04. 1991 № 959-ХІ, визначає принципи, суб'єкти та види зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), право на здій-

снення та регулювання ЗЕД, оподаткування та ліцензування ЗЕД, економічний захист, відповідальність та інформаційне забезпечення у сфері ЗЕД, правові режими ЗЕД, економічні відносини з іншими державами, розгляд спорів у ЗЕД).

Митний кодекс України (від 13. 03. 2012 № 4495-VI, визначає засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України; спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи).

Закон України «Про митний тариф України» (від 05. 04. 2001 № 2371-III, визначає порядок формування та застосування митного тарифу України при ввезенні на митну територію України та вивезенні за межі цієї території товарів та інших предметів встановлюється з метою обкладення митом зазначених товарів та інших предметів).

Митні відносини істотно впливають на характер міжнародних економічних відносин, а митна політика є могутнім інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності і підтримки балансу інтересів країн світової спільноти. Митна справа в Україні представляє собою політику держави, яка направлена на встановлення порядку та умов переміщення через митний кордон України товарів і предметів, стягування митних платежів.

Зміст митної справи можна представити у наступному.

По-перше, митна справа є поліструктурним явищем й включає в себе: порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів; митне регулювання, пов'язане із встановленням та справлянням митних платежів, процедури митного контролю та оформлення, боротьбу з контрабандою та порушеннями вимог цього кодексу, спрямованих на реалізацію митної політики.

По-друге, митна справа є складовою частиною зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України, де дотримуються визнаної у міжнародних відносинах системи класифікації та кодування товарів, єдиної форми декларування експорту і імпорту товарів, митної інформації, інших міжнародних норм і стандартів.

По-третє, у митну справу також включається митна статистика та ведення товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності, профілактика виявлення та припинення контрабанди та інших порушень митного законодавства, розгляд справ про їх порушення, співробітництво з митними органами інших країн.

По-четверте, у митній справі при виконанні своїх безпосередніх обов'язків митні органи зв'язані з іншими правовідносинами: міжнародно-правовими, цивільно-правовими, зовнішньоекономічними тощо.

По-п'яте, митна справа є засобом забезпечення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб має внутрішній та зовнішній аспект. Внутрішній аспект зв'язаний із безпекою людини, наприклад, від незаконного переміщення наркотичних засобів прекурсорів, інших подібних їм за дією препаратів, неякісних лікарських препаратів, продуктів харчування, товарів народного споживання тощо. Зовнішній аспект зв'язаний із задоволенням культурних та інших потреб населення України: міжнародний туризм, міжнародний культурний обмін, лікування за рубежем, навчання, спілкування із родичами, міграція тощо.

По-шосте, митна справа є засобом забезпечення безпеки держави полягає в тому, що при її здійсненні визначальним моментом є захист суверенітету України, її економічних інтересів. Через здійснення митної справи держава може захищати проголошені Консти-

туцією України пріоритети, і перш за все життя та здоров'я своїх громадян, їх законні права та інтереси.

Державна митна справа здійснюється на основі певних принципів (рис. 2) [3].

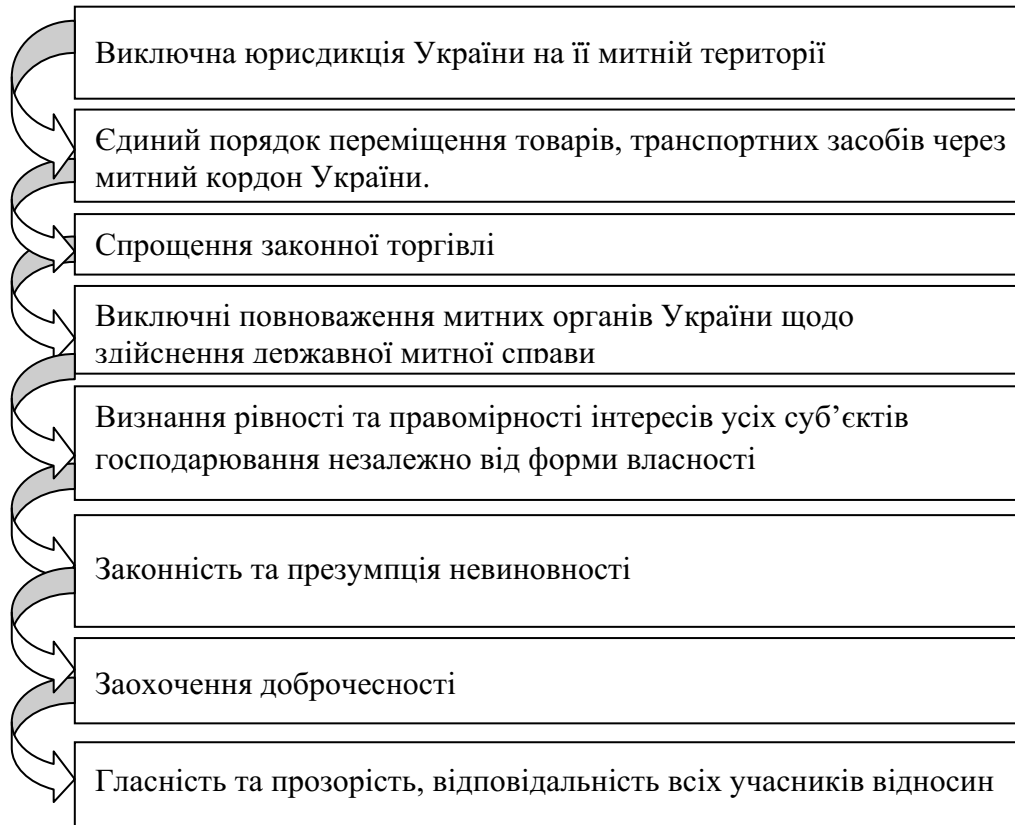

Рис. 2. Принципи державної митної справи.

Порядок здійснення митного контролю визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до норм Митного кодексу. Митний контроль здійснюється на території України і включає 3 стадії (рис. 3).

Рис. 3. Стадії митного контролю в Україні.

Митний контроль здійснюється стосовно дотримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності й громадянами встановленого порядку переміщення товарів та інших предметів через митний кордон країни, здійснюється перевірка відомостей, засвідчених у вантажній митній декларації, при митному оформленні товарів та інших предметів, відповідно до наявності вантажу і документів, необхідних для здійснення митного контролю; контролюється діяльність митних брокерів, митних ліцензійних складів і магазинів безмитної торгівлі в зоні діяльності митниці.

Майбутнє української економіки, її здатність забезпечити прийнятні та стабільні темпи її зростання значною мірою залежать від ефективності функціонування митно-тарифної системи, досконалості її механізму.

Механізм оподаткування експортних та імпорتنих операцій зарубіжними країнами із розвинутою економікою і багатим досвідом стягнення мита, митних зборів та інших непрямих податків відпрацьовано і в основному відповідає рекомендаціям міжнародних організацій. У розвинутих країнах митом оподатковується лише імпорт. У США експортне мито заборонено законодавчо, в інших країнах воно також не застосовується. Однак у провідних капіталістичних країнах широко використовується система внутрішніх податків, що стягуються з товарів, які є предметом експортно-імпорتنих операцій. Навіть у такому інтеграційному угрупованні як Європейський союз, де вже відбулася значна уніфікація податкового законодавства між країнами-учасниками, ставки ПДВ акцизу відрізняються між країнами, що створює різні торговельні умови при експорті в конкретну країну [4].

В Іспанії політика стягнення митних платежів подібна до української. Експорт товарів і послуг звільняється від ПДВ, імпорт обкладається ПДВ; при цьому вартістю, що оподатковується, вважається ціна, запропонована продавцем, плюс всі митні платежі, що мають бути сплачені. Юридично це оформлено як специфічний вид операцій, до яких застосовуються нульова ставка податку. В результаті експортери не звільнені від документального оформлення своїх операцій для податкових органів [4].

У Німеччині ПДВ називається податком з обороту імпорту. Він являє собою акциз відповідно до Положення про податки, збори, мито та імпорتنий податок згідно з митним законодавством. Збір податків здійснює федеральне Митне управління. Мета стягнення цього податку – адаптація товарів третіх країн (звільнених від податку на додану вартість країни-експортеру) до оподаткування ПДВ, який застосовується щодо аналогічних вітчизняних товарів.

У доходах бюджету центрального уряду Франції податкові надходження становлять понад 93%. Непрямі податки надають близько 60% податкових доходів загального бюджету. Основний непрямий податок у Франції – ПДВ – введений в 1954 р. У податкових доходах загального бюджету надходження по цьому податку дорівнюють 45%. Іншим непрямим податком, надходження по якому сягають 8,5% у доходах загального бюджету, є внутрішній податок на нафтопродукти. На його частку припадає до 13,3% надходжень по непрямим податках [5].

У Швеції імпорт обкладається ПДВ, а експорт звільняється від нього. Податок повинен зазначитися в інвойсах, супроводжуваних продаж товарів і послуг. Базою для нарахування ПДВ є вартість товару (послуги), що включає всі нараховані на неї податки і збори. Платники податку сплачують податок за різницею між вихідним і вхідним ПДВ. Для деяких товарів (автомобілі, вина і міцні спиртні напої та ін.) відрахування вхідного ПДВ не здійснюється.

У Швейцарії мито стягується по імпорتنим та експортним операціям за ставками, встановленими в митному тарифі. Мито стягується тільки з одиниці ваги, але не з вартості,

тобто є специфічним. Частина доходів, отриманих від мита, призначається для конкретно визначених цілей. Наприклад, доходи, отримані від мита на паливо, спрямовуються на будівництво національних швидкісних магістралей [5].

У країнах Південної Америки ставка мита має лише два значення – 12% застосовується до 95% імпортованої продукції, решта оподатковується за ставкою 20%; муніципальний податок 2% і додатковий збір на розвиток сільського господарства – 5%. Митний збір як в Україні, так й інших державах сплачується учасниками зовнішньоторговельних операцій і використовується для фінансування діяльності митних служб. Розмір ставки митного збору, як правило, невеликий, однак також може значно впливати на ефективність експортно-імпортних операцій. Наприклад, в Україні ставка митного збору 0,2%, але не більше 1000 дол. США; у Болгарії, Японії – 2%, Польщі – 6%.

У країнах Близького Сходу ставка мита невелика (4% – в Кувейті, Катарі, 5% – Судані, 5-10% – в Єгипті) і недиференційована, однак існують специфічні податки з імпорту (4% для Міністерства оборони в Судані, військові податки в Іраку, 1,5% в Ірані на користь «червоного півмісяця»).

Традиційно митна галузь сприймається як сукупність правових норм, що регламентують структуру й діяльність митних органів, їхніх посадових осіб і відбивають особливості функціонування всього апарату митної служби, а найчастіше головним напрямом мають охорону економічних інтересів держави в цілому. Серцевиною модернізації митної системи й основною передумовою впровадження передових досягнень цивілізації у вітчизняний митний простір і рух України до Європи. За цих умов надзвичайно зростає роль держави в регулюванні зазначених процесів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Загострюється потреба підвищення ефективності національної митної політики у сфері реагування на зовнішні загрози та швидкої протидії можливим негативним наслідкам таких загроз у напрямку посилення забезпечення економічних інтересів держави й максимального врахування в національній митній системі міжнародних правил та вимог.

Розвиток ринкової економіки України передбачає насамперед розбудову таких елементів економічної системи, які, з одного боку, здатні забезпечувати рівні умови для здійснення господарської діяльності для всіх суб'єктів господарювання, а з другого – слугують інструментами державного впливу на загальну ситуацію в економіці.

Тарифні методи є складовою економічного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (крім податків і зборів). Використовуючи митний тариф як інструмент митної політики, країна розв'язує насамперед проблеми регулювання зовнішньоторговельного обігу з іноземними державами, захисту національного товаровиробника, поповнення державного бюджету ціною надходжень від зовнішньоекономічних операцій.

Одна з найважливіших проблем, яку необхідно розв'язати у митно-тарифному регулюванні в найближчій перспективі, – це впровадження міжнародних норм і правил, що дасть змогу перейти до застосування єдиних стандартів у галузі митної справи і вирішити питання, пов'язані з приєднанням до міжнародних конвенцій із гармонізації й спрощення митних процедур, та питання процедури спільного транзиту, а також допоможе здійснити поетапне наближення митного законодавства і митних процедур, які застосовуються в Україні, до країн Євросоюзу.

Тарифна ескалація є дієвим методом захисту національного товаровиробника, проте застосування її у розвинених країнах спричиняє консервуванню технологічної відсталості країн, що знаходяться на шляху до ринкової економіки, адже унеможлиблює доступ їх готової продукції на ринки таких країн. Багато країн світу поряд зі стимулювання експорту та сприянням розвитку вітчизняного виробництва не створюють перешкод і для імпорту товарів. Зокрема в Японії, де діє система податкових пільг для імпортерів,

податковий кредит у розмірі 5% від обсягу імпорту або взагалі звільнення від оподаткування великого переліку імпортованих товарів, що складає у кінцевому підсумку до 25% загального обсягу імпорту.

Митний тариф Польщі передбачає чотири види митних ставок: основні (конвенційні), преференційні, автономні та знижені. Знижені ставки застосовуються для країн, які підписали угоди про вільну торгівлю з Польщею – це країни ЦЄЗВТ та, члени ЄАВТ, держави Балтії. Саме ці ставки переважно застосовуються при митному оформленні. Стрімка лібералізація митно-тарифної політики цієї держави послабила фіскальну функцію митного тарифу та обмежила можливість застосування протекціоністських заходів. В цілому можна зазначити, що, на відміну від українського законодавства, норми митного законодавства Польщі та порядок застосування інструментів митно-тарифного регулювання дуже наближені до вимог та норм Європейського Союзу, незважаючи на те, що кількість нормативно-правових актів, що потребувала гармонізації у країнах Центральної та Східної Європи, складала до 1,5 тисячі.

В Угорщині, аналогічно до Польщі, митно-тарифна політика здійснюється за нормами ЄС, а митне оформлення – на основі Єдиного адміністративного документа, що застосовується у країнах ЄС [2].

Митна політика Угорщини, так само, як і інших нових країн – членів ЄС, що належали до комуністичного табору (Словенії, Словаччини), характеризується перехідним станом від політики захисту національної економіки від імпортової експансії до лібералізації торговельної політики під тиском СОТ, намаганням уникнути різкого зниження митних ставок та зберегти елементи державної підтримки сільського господарства та інших вразливих галузей економіки.

Суттєва відмінність митно-тарифного регулювання в Україні від провідних країн світу полягає у надзвичайно розгалуженій товарній номенклатурі зовнішньоекономічної діяльності. Така ситуація створює потенційну можливість для зловживань суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності шляхом декларування товару не за своїм кодом з метою сплати меншої суми платежів.

Можливість гармонізації митного законодавства України за вимогами ЄС суттєво гальмується через надання пріоритету фіскальній функції митних органів, що ускладнює можливість тісної співпраці з країнами ЄС [2].

Для реалізації намагань України інтегруватися до ЄС та посилити співпрацю з провідними світовими економічними організаціями, слід вносити зміни у національне законодавство та використовувати лише ті інструменти митно-тарифного регулювання, які не лише не суперечать принципам СОТ та ЄС, але і здатні захистити економічні інтереси України. Тобто слід взяти на озброєння досвід країн, які нещодавно приєдналися до ЄС, а саме поступово зменшувати митні ставки відповідно до домовленостей із СОТ, при цьому не відмовляючись від захисту вразливих галузей економіки (АПК, машинобудування, харчова промисловість). Вступ України до ЄС передбачає уніфікацію та врегулювання питань здійснення митної справи. Для економії витрат часу при розмитненні товарів, зменшення розбіжностей між митними процедурами країн світу слід запровадити [2] наступне:

- об'єднати наявні системи контролю за експортом, імпортом і транзитом у єдину систему;
- увести систему єдиного обліку торгівців із реєстрацією тільки в одній країні;
- надати суб'єктам ЗЕД можливість використання місць єдиного електронного доступу для оформлення зовнішньоекономічних операцій;

- проводити всі фактичні перевірки товару в один час і в одному місці;
- забезпечити обмін електронною інформацією між усіма органами й суб'єктами, що беруть участь у зовнішньоекономічних операціях;
- відбір товарів для митного догляду на прикордонних і внутрішніх пунктах митного оформлення проводити на основі автоматизованого аналізу ризиків;
- збирання, повернення, звільнення від платежів здійснювати уповноваженим суб'єктом у тому місці, де товар зареєстрований і де перебувають на нього документи;
- створити єдине середовище для митниці й торгівлі для подання митної декларації в електронному вигляді зі свого місця розташування незалежно від країни відправлення або ввезення товарів;
- проводити електронний обмін інформацією між митними пунктами пропуску на території усього ЄС, де вона необхідна для митних процедур.

Вказані вище заходи мають сприяти виконанню основного завдання держави, яке полягає в тому, щоб забезпечити умови для стабільного розвитку економіки на основі накопичення та ефективного використання конкурентних переваг, використовуючи всі чинники та залучаючи всі можливі ресурси. Практичним підсумком діяльності держави може стати загальнонаціональна програма підвищення конкурентоспроможності української економіки, яка має передбачити посилення участі України у міжнародній кооперації та спеціалізації з урахуванням національних інтересів.

Висновки. Головним напрямком забезпечення ефективності митного регулювання України є легалізація та детінізація ЗЕД в Україні, орієнтовані на збільшення привабливості прозорої та добросовісної зовнішньоекономічної діяльності через скорочення бюрократичних, часових, технологічних та матеріальних витрат суб'єктів ЗЕД при перетині вантажами кордону України з одночасним посиленням відповідальності й санкцій за не добросовісні дії та зловживання. На даному етапі митним органам потрібно як найшвидше наблизитися до європейських стандартів здійснення митно-тарифного регулювання. Це допоможе ефективно здійснювати митні процедури з найменшими затратами часу.

Україна має приділяти особливу увагу зовнішнім джерелам надходжень до державного бюджету, оскільки перебудова економіки упродовж останніх років призвела до падіння виробництва, а це зменшує базу податкових надходжень від внутрішніх джерел. Система митного регулювання України має забезпечити сприятливі умови для адаптації національної економіки до більш гострої міжнародної конкуренції внаслідок приєднання до системи глобального регулювання і вільного переміщення ресурсів та поступове включення її економіки до глобальних та європейських економічних процесів.

Список використаної літератури

1. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти [Текст]: монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
2. Гуцу С. Ф. Проблеми митного регулювання в Україні в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс]. <http://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/GCH/2013/GCH413/pdf/15.pdf>.
3. Дьомін Ю. М. Митний контроль в Україні: [Моногр.] / Дьомін Ю. М. – К. : 2004. – 542 с.
4. Митний кодекс України [Кодекс митний від 11 липня 2002 № 92-IV (із змінами внесен. згідно 19 Законів України у 2002-2009 рр.)] // Відом. Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – 27 вересня. – Ст. 288.

5. Новікова К. І. Світовий досвід митно-тарифного регулювання та можливості його застосування в Україні, Академія митної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=13564>.
6. Офіційний сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://err.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics>.
7. Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами: [Моногр.] / Приймаченко Д. В. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. – 332 с.
8. Фомичев В. И. Международная торговля. Центральноевропейское соглашение о свободной торговле (ЦЕФТА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://onby.ru/read/mezhdunarodnaya_torgovlya_v_fomichev/12.
9. Фролова О. Г. Управління в прикордонних і митних органах як різновид державного управління, його об'єкти і суб'єкти [Текст] / О. Г. Фролова // Митна справа. – 2010. – № 6. – С. 64-72.

FEATURES OF CUSTOMS AND TARIFF REGULATION UKRAINE

Dyachenko T. A.

Candidate of economic sciences, associate professor of department of international economy, of the institute of economy and management, faculty of economy and enterprise, National aviation university.

Abstract. *This article considering the content and principles of Ukrainian customs, analyzed experience of foreign countries in the field of taxation of export and import.*

Forming and perfection of the custom system of the state is the protracted public process that is organically related to the changes in all other spheres of life of the state.

Artificially accelerating this process is impossible, but it is needed to create the mode of most assistance to him, as adaptation of customs policy of Ukraine, and in the prospect of all custom system to the norms and principles, that it is dictated by the terms of liberalization of world trade, is obligatory pre-condition of successful realization of integration aspirations of Ukraine.

Two levels of the custom adjusting (international and national) are analysed in the article, that determine the customs policy. One of major problems, that must be decided in the nearest prospect, is this introduction of international norms and rules, that will give an opportunity to pass to application of only standards in industry of custom business and to decide the questions related to tacking to international conventions, harmonizations and simplifications of custom procedures, general transit, and also will help to carry out the stage-by-stage approaching of customs legislation and custom procedures that are used in Ukraine, to the countries of European Union.

Today there is a necessity of increase of efficiency of national customs policy in the field of reacting on external threats and rapid counteraction to the possible negative consequences of such threats in the direction of strengthening of providing of economic interests of the state and maximal taking into account in the national custom system of international rules and requirements.

In the article the attention is paid to realization of custom control, as a component of custom-tariff system. A study is undertaken in the system of the custom-tariff adjusting of leading countries of the world. Certain measures are offered for reduction of divergences between custom procedures of the developed countries and Ukraine.

Key words: *foreign economic activity, customs control, customs policy, customs and tariff regulation.*

Referances

1. Berejnyuk I. G. Mitne reguluvannya Ukraini nacionalni ta mijnarodni aspekti [Tekst] monografiya / I. G. Berejnyuk. – Dnipropetrovsk Akademiya mitnoii sluzbi Ukraini 2009. – 543 s.

2. Gucu S. F. Probleii mitnogo reguluvannya v Ukraini v umovah evrointegracss [Elektronnii resurs] – <http://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/GCH/2013/GCH413/pdf/15.pdf>.
3. Domin Yu. M. Mitnii kontrol v Ukraini [Monogr.] / Domin Yu. M. – K. 2004. – 542 s.
4. Mitnii kodeks Ukraini [Kodeks mitnii vid 11 lipnya 2002 № 92_IV_iz zminami vnesen. zgidno 19 Zakoniv Ukraini u 2002–2009 rr.] // Vidom. Verhovnoi Radi Ukraini. – 2002. – № 38-39. – 27 veresnya. – St. 288.
5. Novikova K. I. Svitovii dosvid mitno_tarifnogo reguluvannya ta mozhlivosti iogo zastosuvannya v Ukraini Akademiya mitnoi sluzbi Ukraini // <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=13564>.
6. Oficiinii sait Evropeiskoi komisii [Elektronnii resurs]. Rejim dostupu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics>.
7. Priimachenko D. V. Mitna politika derzavi ta ii realizaciya mitnimi organami [Monogr.] / Priimachenko D. V. – Dnipropetrovsk AMSU – 2006. – 332 s.
8. Fomichev V. I. Mejdunarodnaya trgovlya. Centralnoevropeiskoe soglashenie o svobodnoi trgovle CEFTA, [Elektronnii resurs]. Rejim dostupu: http://onby.ru/read/mezhdunarodnaya_torgovlya_v_fomichev/12.
9. Frolova O. G. Upravlinnya v prikordonnih i mitnih organah yak riznovid derzavnogo upravlinnya [Tekst] / O. G. Frolova // Mitna sprava. – 2010. – № 6. – S. 64-72.

ОСОБЕННОСТИ ТАМОЖЕННО-ТАРИФНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ УКРАИНЫ

Дяченко Т. А.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики, института экономики и менеджмента, факультет экономики и предпринимательства, Национальный авиационный университет.

Аннотация. *В статье рассмотрено содержание и принципы таможенного дела в Украине, проанализирован опыт зарубежных стран в области налогообложения экспортных и импортных операций. Формирование и совершенствование таможенной системы государства является длительным общественным процессом, который органично связан с изменениями во всех других сферах жизни государства. Искусственно ускорить этот процесс невозможно, но нужно создать ему режим наибольшего содействия, поскольку адаптация таможенной политики Украины, а в перспективе всей таможенной системы к нормам и принципам, что продиктовано условиями либерализации мировой торговли, является обязательной предпосылкой успешной реализации интеграционных стремлений Украины.*

В статье проанализировано два уровня таможенного регулирования (международный и национальный), которые определяют таможенную политику. Одна из важнейших проблем, которую необходимо решить в ближайшей перспективе, – это внедрение международных норм и правил, что даст возможность перейти к применению единственных стандартов в отрасли таможенного дела и решить вопросы, связанные с присоединением к международным конвенциям, гармонизации и упрощения таможенных процедур, общего транзита, а также поможет осуществить поэтапное приближение таможенного законодательства и таможенных процедур, которые применяются в Украине, к странам Евросоюза. Сегодня существует потребность повышения эффективности национальной таможенной политики в сфере реагирования на внешние угрозы и быстрого противодействия возможным негативным последствиям таких угроз в направлении усиления обеспечения экономических интересов государства и максимального учитывания в национальной таможенной системе международных правил и требований.

В статье уделено внимание осуществлению таможенного контроля, как составной таможенно-тарифной системы. Проведено исследование в системе таможенно-тарифного регулирования ведущих стран мира. Предложены определенные мероприятия для уменьшения расхождений между таможенными процедурами развитых стран и Украиной.

Ключевые слова: *внешнеэкономическая деятельность, таможенный контроль, таможенная политика, таможенно-тарифное регулирование.*

УДК 339.98: 334.726:339.92

МІЖНАРОДНІ НЕДЕРЖАВНІ СУБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИЛИ

Чугаєв О. А.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Недержавні суб'єкти економічної сили включають національні або транснаціональні компанії та банки; міжнародні економічні та фінансові організації; інтеграційні утворення; міста та регіони; формальні та неформальні структури, що підтримують певні цінності та ідеологію з економічними наслідками; нелегальні структури; окремі фізичні особи. До показників їх економічної сили відносяться величина фінансових, людських, інформаційних та інших ресурсів, спектр повноважень. Недержавні суб'єкти економічної сили в останні десятиліття в умовах інформаційної революції та ускладнення економічних відносин посилили свої позиції, проте погляди на посилення їх ролі не такі однозначні. Держави залишаються важливим суб'єктом економічної сили, але і недержавні структури можуть суттєво впливати на глобальний розподіл економічної сили між різними країнами.*

Ключові слова: *економічна сила, недержавні економічні суб'єкти, міжнародні економічні організації, транснаціональні компанії, інтеграційні утворення.*

Постановка проблеми. Хоча держави є важливим суб'єктом економічної сили на міжнародній арені, значна частина економічної сили знаходиться й у інших суб'єктах: міжнародних, наднаціональних, транснаціональних та субнаціональних. Їх дії можуть посилювати або послаблювати економічну силу країни. Тому країні вигідно використовувати їх як додатковий інструмент, спрямовуючи їх ресурси та повноваження на вирішення актуальних задач.

Мета статті полягає у визначанні недержавних суб'єктів економічної сили та їх ролі у формуванні економічної сили країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Г. Тревертон і С. Джонс, узагальнюючи результати семінару, організованого корпорацією РЕНД разом з іншими установами, вказують, що недержавні суб'єкти сили включають широкий спектр утворень від терористів та наркоторговців до лоббістських груп, дослідницьких установ та приватних корпорацій. Держави мають оперувати в рамках системи, яка включає й ці суб'єкти та транснаціональні сили, які вони утворюють [1, с. х]. Вони їх класифікують, характеризують їх сферу діяльності, обмеження та показники економічної сили:

1. Приватні корпорації – здійснюють ринкові операції та регулюються державою. Їх економічну силу характеризують такі показники як прибуток, частка ринку, фінансові ресурси, людський капітал, технології, інформація.

2. Недержавні організації та громадянське суспільство – надають інформаційну допомогу, але сконцентровані на вузькій проблемі, самі не можуть проводити політику, а лише підтримують певну політику. На нашу думку, їх економічну силу визначають фінансові, інформаційні та людські ресурси.

3. Міжнародні організації – розміщують фінансові ресурси, дають сигнали про можливості інвестування, але мало впливають на потужні країни. Їх економічна сила характеризується ресурсами та розміром.

4. Регіональні економічні організації – сприяють економічному зростанню значною мірою завдяки торгівлі, але основна економічна сила залишається зазвичай на рівні держав. Показники економічної сили – величина та розмір торгівлі (на нашу думку, для них як і для міжнародних організацій також важливою характеристикою є бюджет і повноваження в сфері економічної політики).

5. Терористи та кримінальні картелі – вони здійснюють злочинну діяльність у тому числі в економічній площині або вона має економічні наслідки для інших суб'єктів. Їх економічну силу характеризують різні ресурси.

6. Віртуальні мережі – впливають на ідеї та погляди користувачів (зокрема й на економічну поведінку економічних агентів), але вони володіють швидше м'якою силою, а не твердою. Їх силу визначають кількість відвідування веб-сайтів, кількість передплатників [1, с. 14].

Вони також зазначають, що існує тенденція перерозподілу сили на користь недержавних суб'єктів, виходячи з таких міркувань:

- держава не володіє монополією доступом до інформації;
- революція в інформаційних технологіях перерозподілила діяльність від урядів до інших суб'єктів, оскільки ринки реагують швидше за уряд;
- виникли нові канали інформації та нові голоси, яким довіряють;
- низька вартість передачі інформації призвела до того, що стало легше координувати великі та фізично відокремлені групи;
- уряди є консервативними структурами за своєю природою, тому зміни часто ініційовані недержавними суб'єктами;
- інформаційні технології змінили поняття кордонів у часі та просторі [1, с. xi].

Інші дослідники переважно концентруються на характеристиці впливовості окремих груп недержавних суб'єктів. Наприклад, Дж. Міклер, О. І. Рогач характеризують силу компаній, В. Ю. Додонов – міжнародних організацій, Н. А. Слука, Дж. Фрідман – міст.

Основні результати дослідження. Охарактеризуємо можливості кожного з видів суб'єктів та їх зв'язок з економічною силою країни.

Недержавні компанії. Головним таким суб'єктом можна вважати компанії (та банки). За своєю величиною провідні компанії виявляються сильнішими самі по собі за багато держав та організацій. У 2008 р. найбільша корпорація Ексон Мобіл мала обсяг продаж 460 млрд. дол. Для порівняння 402 млрд. дол. становив дванадцятий найбільший державний бюджет у світі – Нідерландів. А 20 найбільших корпорацій мали обсяг продаж 4310 млрд. дол., що трохи перевищувало суму найменших 163 державних бюджетів країн або суму ВВП 137 найменших країн світу. При цьому найбільші світові регулюючі організації також мали значно скромніші бюджети: ООН 4,2 млрд. дол., СОТ 171 млн. дол. [2, с. 44-45]. В 2011 р. філії транснаціональних компаній продали товарів та послуг на суму 27,8 трлн. дол., а їх активи були варті 82 трлн. дол. [3].

З іншого боку держави залишаються ключовими суб'єктами у світовій економіці. Частка витрат державного бюджету у ВВП останнім часом зросла з 2007 до 2010 р. у 10 найбільших країнах світу (за ВВП) завдяки світовій фінансовій кризі. Але в половині з них зростання цієї частки відбувалось навіть до кризи – з 2000 по 2007 р. Ця тенденція свідчить проти міфу про безсилу державу в сучасному світі [2, с. 49].

Насправді економічна сила держави може посилюватися, коли в ній розвиваються великі промислові корпорації та міжнародні фінансово-промислові групи [4]. Ф. Перру вважає, що країна схильна до домінування, коли в неї є сильні олігополії в сфері стратегічно важливих товарів та послуг, а переговорна сила посилюється урядом [5, с. 8-9]. Дж. Міклер приходять до висновку, що важливими є взаємовідносини між корпораціями та дер-

жавами, а не проведення штучної межі між корпораціями як гравцям ринку та державами як політичними гравцями [2, с. 51].

При цьому, незважаючи на процеси транснаціоналізації, корпорації не стали повністю глобальними без прив'язки до конкретного місця. У 2010 р. з 500 найбільших компаній за ринковою капіталізацією за рейтингом Financial Times 33% мали штаб-квартири у США, 8% – у Китаї, 8% – у Японії, 6% – у Великобританії, 6% – у Франції, 5% – у Канаді, 4% – у Німеччині, 3% – у Індії, 3% – у Швейцарії, 3% – у Австралії [2, с. 52].

У 2008 р. індекс транснаціоналізації для 20 найбільших компаній світу становив у середньому 58%. При цьому транснаціональні компанії є переважно регіональними ніж по справжньому глобальними. З 1993 по 2008 р. індекс транснаціоналізації 100 найбільших ТНК зріс з 53 до 58% і такими темпами знадобиться ще 30-40 доки він досягне 75%. Індекс транснаціоналізації найбільших компаній, що базуються в таких потужних країнах як США, Японія та Німеччина, є нижчим – 51%, 52% і 55%, відповідно [2, с.53-54]. Це є логічним, оскільки ці країни самі по собі мають ємний ринок і значні ресурси.

До того ж у майбутньому можуть проявитися стримуючі фактори для транснаціоналізації, враховуючи зменшення ефективності інвестицій у приймаючих країнах, таких як Китай та Індія, або орієнтацію на локальні стратегії у випадку підвищення цін на енергоносії. Вважається, що більш національно орієнтованим є власність і контроль порівняно з активами, робочою силою або продажами. У часи криз корпорації шукають підтримку перш за все в урядів країн базування [2, с. 56]. О. Арін оперує терміном державно-монопольний капіталізм країни, характеризуючи, зокрема, одну з функцій держави як захист своїх ТНК на світовій арені [6, с. 232].

Також С. Економідес та П. Уільсон зазначають, що ТНК часто обмежені у своєму бажанні реалізовувати економічну силу з боку акціонерів, споживачів та урядів. Вони можуть бути вразливими до громадської думки, засобів масової інформації, можливості судових позовів, акцій громадської непокори, зміни політики уряду, втрати ринку [7, с. 189].

Державні компанії. Враховувати необхідно й специфіку державних компаній. З одного боку, їх можна розглядати як агентів держави, які можуть переслідувати не лише комерційні цілі. Наприклад йдеться про створення національних нафтових компаній у власності держав (Saudi Aramco, Rosneft, Nigerian National Petroleum Co., Petroleos de Venezuela). У 2005 р. державні компанії контролювали 77-83% доведених нафтових запасів світу [8].

З іншого боку, їх поведінка може бути досить самостійною від уряду. Наприклад, близько 21% виробленої китайськими компаніями нафти продається закордон на міжнародному ринку, оскільки ці компанії у своїй діяльності надають перевагу прибутку над політичними мотивами [9]. Схожої думки щодо ділової поведінки китайських державних компаній і Д. Шамбо [10, с. 69].

Міжнародні організації. Вплив країн у рамках міжнародних організацій та регіональних інтеграційних утворень також неоднаковий. Наприклад, у МВФ та Світовому банку традиційно домінуючим є вплив США та ЄС. Практично всі його фахівці здобули освіту в США чи ЄС, що призвело до стандартизованих, іноді навіть помилкових, антикризових порад, що викликало незадоволення ідеологічним і кадровим впливом США та ЄС на МВФ, зокрема з боку азійських країн [11].

Зазначають і про непропорційне представлення голосів. В. Ю. Додонов вказує на те, що при 32% квоті в МВФ частка ЄС у світовому ВВП становила 25% (або 20% за ПКС). Тривалий час квота Китаю становила лише 4%, коли його частка у ВВП вже становила 10,5% (14,3%). І навіть збільшення квоти до 6,4% не відобразило вклад Китаю у світовий

ВВП. Практика представництва у виконавчій раді МВФ однією країни групи країн також впливає на співвідношення сил. Наприклад, за рахунок цього сукупна частка акцій групи під керівництвом Швейцарії майже вдвічі перевищували частку акцій МВФ самої Швейцарії [12].

В огляді 7 праць попередників Дж. Пінсін знаходить докази того, що МВФ надає більше грошей урядам країн, пов'язаним із США, або принаймні ЄС, або голосуючим разом із Великою Сімкою у Генеральній асамблеї ООН [13, с. 4].

Незважаючи на потужний регуляторний вплив, ресурси самих міжнародних фінансових організацій поступаються суверенним активам багатьох країн (валютні резерви, фонди суверенного багатства, державні корпорації, стабілізаційні фонди). Наприклад, у 2012 р., коли резерви Китаю становили 3181 млрд. дол., а Інвестиційна адміністрація Абу-Дабі (ОАЕ) мала 627 млрд. дол., ресурси МВФ становили лише 365 млрд. дол. [12].

Зазначимо, що впливовість міжнародних організацій може коливатися. Наприклад, декілька років напередодні світової кризи 2008 р. склалася ситуація, що кредити МВФ майже не користувалися попитом внаслідок стабільності світової економіки: борг країн перед МВФ стабільно зменшувався. Але криза різко підвищила значущість цієї організації, й не тільки для країн, що розвиваються.

Інтеграційні об'єднання. Деякі інтеграційні об'єднання з поглибленою інтеграцією, де сформований наднаціональний бюрократичний апарат і тісно пов'язані інтереси країн-учасників можна вважати суб'єктами економічної сили. Наприклад, ЄС за рахунок розширення компенсує відносне послаблення країн-членів у старому складі в умовах швидкого розвитку Китаю та деяких інших країн, що розвиваються. Це дозволяє зберігати свій вплив у світовій економіці.

Але тут ми не можемо не погодитися із думкою Г. Мернікова та А. Шевцова, що економічний потенціал ЄС не можна оцінити як суму їх ВВП, оскільки в багатьох сферах країни-члени проводять власну політику [14, с. 52]. Тому для визначення економічної сили інтеграційного утворення як суб'єкта міжнародних відносин, а не механічної сукупності країн-членів, враховуючи його неповну суб'єктність, на нашу думку, варто використати величину меншу ніж сума економічної сили всіх країн-членів, але більшу ніж сума економічної сили одного або декількох найбільших країн-членів (ядра), залежно від глибини економічної інтеграції.

Всередині регіональних об'єднань також як і на глобальному рівні формуються осередки економічної сили і політичного впливу. Країни-лідери є ініціаторами об'єднання [15], які значною мірою впливають на рішення в рамках інтеграційних блоків. Наприклад, у Митному Союзі ЄврАзЕС митні ставки були гармонізовані у переважній більшості випадків до рівня ставок Російської Федерації, відповідно економіка якої могла меншою мірою відчувати зміну правил торгівлі. В рамках НАФТА домінуючий вплив здійснює США, корпорації яких достатньою мірою присутні в економіках Мексики та Канади. В політиці ЄЦБ часто відчувалися традиції монетарної політики, притаманні Німеччині.

З іншого боку, завдяки рівноправному членству інтеграційні утворення можуть посилювати малі країни, завдяки ефекту масштабу в економічній діяльності, взаємної стабілізації та більшій погодженій переговорній силі відносно третіх країн.

Міста. Субнаціональними центрами економічної сили також іноді вважаються міста. Можливості до ефективної кластеризації виробництв товарів та послуг у рамках міських агломерацій та міст є складовою конкурентоспроможності всієї країни. Наприклад, 90% економічного зростання у Китаї припадає на 602 найбільших міст [16, с.12]. У Гонконгу сконцентровано близько 30% активів мільярдерів Китаю [розраховано за:17]. На сьогодні 600 міських центрів світу генерують 60% світового валового продукту. Ця

цифра буде подібною і у майбутньому, але склад цих міст зміниться [18]: серед них зростає вага великих міст у країнах, що розвиваються.

Існує навіть теорія світових міст, яка виділяє їх за критерієм політичного впливу та економічної могутності (а не населеності чи статусу столиці найбільших країн). У таких місцях мешкають ключові фізичні та юридичні особи, які керують, та визначають відтворення світового капіталізму [19]. Як вказує Дж. Фрідман, світове місто має відповідати таким критеріям:

- відносно велика кількість населення;
- наявність штаб-квартир найбільших ТНК та міжнародних економічних організацій;
- статус світового фінансового центру;
- важливість як центру обробної промисловості;
- великий транспортний та комунікаційний вузол;
- розвинута сфера ділових послуг [20].

До рейтингу найбільш впливових міст FutureBrand увійшли: Нью-Йорк, Лондон, Пекін, Вашингтон, Москва, Токіо, Париж, Берлін, Шанхай, Дубаї, Гонконг, Сінгапур, Нью-Делі, Сан-Паоло, Ріо-де-Жанейро, Лос-Анджелес, Рим, Торонто, Сеул, Мумбаї. Як бачимо найбільш впливові міста у ЄС (4 міст), США (3), Китаю (3), Бразилії (2), Індії (2) [21, с. 27].

Регіони. Економічна сила держави також багато у чому забезпечується економічним станом регіонів [22]. Наприклад, є регіони лідери, де сконцентрована значна частина економічної активності та які є регіонами-донорами для державного бюджету, місцем базування провідних компаній або постачальниками ключових ресурсів (Північний Схід у США, Західна Європа в ЄС, Південний Схід у Китаї). Депресивні, віддалені або малонаселені регіони відволікають частину ресурсів на себе, проте в довгостроковій перспективі можуть виявитися прибутковими внаслідок технологічних зрушень, кліматичних змін, винайдення корисних копалин, дифузії економічного розвитку, реструктуризації тощо.

Цінності та мережі, що їх підтримують. Ще однією транснаціональною силою є цінності. Ними не так легко маніпулювати, вони можуть мати неоднаковий вплив на держави [1, с. x-xi]. Цінності часто підтримуються не тільки державою, а й неурядовими організаціями, віртуальними мережами тощо.

На нашу думку, кожна цінність, ідеологія несуть у собі геополітичний та гео економічний аспект, незважаючи на свою можливу формальну космополітичність. Наприклад, якщо основна маса прибічників певної ідеології або ресурси, які їм належать, сконцентровані в певній країні або групі країн, то прибічники з решті світу можуть свідомо чи не свідомо діяти в інтересах тієї країни або групи країн. Хоча зворотній характер впливу також може існувати. Наприклад, абстрагуючись від неекономічних наслідків, поширення екологічних цінностей можуть:

- сприяти розвитку країн, що виробляють енергоефективне обладнання;
- збільшувати витрати на модернізацію, але і збільшувати рівень енергетичної безпеки країн;
- обмежувати зростання доходів країн-експортерів енергоносіїв;
- стабілізувати глобальний та регіональний попит на енергоносії внаслідок уникнення енергетичних криз та збереження родовищ;
- зменшувати витрати на охорону здоров'я;
- посилювати туристичну привабливість регіонів.

Нелегальні структури. Рівень поширення кримінальних та напівлегальних структур також впливає на розподіл економічної сили між країнами. Проблеми з безпекою, які вони створюють, призводять до прямих матеріальних втрат легальних суб'єктів та підвищеного попиту на зброю та інші засоби безпеки, а відповідно і на продукцію країн, які їх експортують.

Фізичні особи. Нарешті економічна сила країн також може визначатися впливовістю окремих особистостей. Це стосується, перш за все, великих власників, ключових державних діячів, менеджерів найбільших компаній, провідних вчених-економістів. Наприклад, у 2012 р. згідно журналу Forbes у Бразилії, Китаї, Індії, Мексиці, Росії, Туреччині резидентами були 320 мільярдерів, порівняно з 203 у Європі та 425 у США [23].

Більш точну інформацію може дати частка у нетто-активах всіх мільярдерів. За нашими розрахунками, у 2015 р. у рейтингу Forbes на США припадає 36,4% таких активів, ЄС 20,4%, Китай 8% (+Гонконг 3,5%), Росію 4,7%, Індію 4,2%, Бразилію 2,6%, Мексику 2%, Канаду 1,9%, Швейцарію 1,4%, Японію 1,4%, Україну 0,2%. Ми бачимо, що таким способом явно недооцінена сила Японія, і можливо Великобританії (2,4%) [розраховано за: 17]. Тому економічна сила окремих власників є важливим фактором економічної сили країни, але далеко не єдиним.

Висновки. На нашу думку до недержавних суб'єктів економічної сили на міжнародній арені можна віднести національні або транснаціональні приватні компанії та банки; державні компанії, що демонструють самостійну бізнес-поведінку від уряду; міжнародні економічні організації; інтеграційні утворення; міста та регіони; формальні та неформальні структури, що підтримують певні цінності та ідеологію з економічними наслідками; нелегальні структури; окремі фізичні особи. Недержавні суб'єкти економічної сили в останні десятиліття в умовах інформаційної революції та ускладнення економічних відносин посилили свою економічну силу, проте держави залишаються важливими суб'єктами сили. Недержавні агенти можуть посилювати або послаблювати економічну силу країн. Тому країни-економічні лідери успішно поєднують економічні та регуляторні можливості уряду та інших структур. Подальші дослідження можуть оцінити динаміку розподілу економічної сили між ними.

Список використаної літератури

1. Treverton G. F. Measuring National Power: Conference Proceedings / Gregory F. Treverton, Seth G. Jones. – Santa Monica, CA, Arlington, VA, Pittsburgh, PA: RAND National Security Research Division, 2005. – xii, 21 p.
2. Mikler J. The Illusion of the «Power of Markets» / John Mikler // Journal of Australian Political Economy. – 2012. – № 68. – P. 41-61.
3. Рогач О. І. Характерні риси розвитку міжнародного виробництва ТНК в посткризовий період / О. І. Рогач // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнар. відносин, 2013. – Вип. 112 (ч. 2). – С. 81-85.
4. Нікешина Н. Участь України у процесах транснаціоналізації світового господарства / Наталія Нікешина // Наука молода. – 2009. – № 11. – С. 70-73.
5. Kappel R. On the Economics of Regional Powers: Comparing China, India, Brazil, and South Africa: Working Paper № 145 / Robert Kappel. – Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies, 2010. – 51 p.
6. Арин О. А. Двадцать первый век: мир без России. – М. : Альянс, 2001. – 352 с.; Электронная версия (исправленная), 2011. – 344 с.
7. Economides C., Wilson P. The Economic Factor in International Relations / Spyros Economides, Peter Wilson. – London, New York: I. B. Tauris Publishers, 2001. – 227 p.

8. Baker Institute Policy Report 35: The Changing Role of National Oil Companies in International Energy Markets [Electronic resource]. – The James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University, 2007. – Mode of access: http://bakerinstitute.org/media/files/Research/5be0c5c4/BI_PolicyReport_35.pdf
9. Harris J. Statist Globalization in China, Russia and the Gulf States / Jerry Harris // *Perspectives on Global Development and Technology*. – 2009. – № 8. – P.139-163.
10. Shambaugh D. China Goes Global: The Partial Power / David Shambaugh. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2013. – 432 p.
11. Колосова В. П. Реформа розміру квот країн-членів Міжнародного валютного фонду / В. П. Колосова // *Фінанси України*. – 2010. – № 4. – С. 53-65.
12. Додонов В. Ю. Эволюция международных финансовых институтов в условиях трансформации глобальной экономической архитектуры / В. Ю. Додонов // *Казахстан Спектр*. – 2013. – № 3. – 78-94.
13. Pincin J. Foreign aid and political influence of the development assistance committee countries: Paper № 39668 / Jared Pincin Munich Personal RePEc Archive, June 2012. – Mode of Access: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/39668>.
14. Мерніков Г. Україна в постіндустріальному світі. Реалії та перспективи : Монографія / Г. Мерніков, А. Шевцов. – Національний ін-т стратегічних досліджень. Регіональний філіал у м. Дніпропетровську. – Д. : ДФ НІСД, 2007. – 169 с.
15. Алексеенко І. В. Політична активація регіональної ідентичності в умовах глобалізації / І. В. Алексеенко // *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. – 2011. – Вип. 5-6. – 4 с.
16. Cadena A. The Growing Economic Power of Cities / Andrés Cadena, Richard Dobbs, Jaana Remes // *Journal of International Affairs*. – Spring/Summer 2012. – Vol. 65. – №. 2. – P. 1-17.
17. The World's Billionaires [Electronic resource] / Forbes. – Mode of access: <http://www.forbes.com/billionaires>.
18. Urban world: Mapping the economic power of cities: Report [Electronic resource] / McKinsey Global Institute, March 2011. – Mode of access: http://www.mckinsey.com/insights/urbanization/urban_world.
19. Слука Н. А. Эволюция концепции «мировых городов» / Н. А. Слука // *Региональные исследования*. – 2005. – № 3. – С. 19-37.
20. Friedmann J. The World City Hypothesis / J. Friedmann // *Development and Change*. – 1986. – № 4. – P. 12-50. – Цит. за: Слука Н. А. Эволюция концепции «мировых городов» / Н. А. Слука // *Региональные исследования*. – 2005. – № 3. – С. 19-37.
21. Country Brand Index 2014-15 [Electronic resource] / FutureBrand. – 55 p. – Mode of access: <http://www.mumbrella.asia/content/uploads/2014/11/CountryBrandIndex2014.pdf>.
22. Марущак В. П. Господарський кодекс і правове регулювання планування / А. М. Марущак // *Економіка та право*. – 12 / 2003. – № 3. – С. 56-66.
23. Stokes B. Emerging Economies – Rich And Confident [Electronic resource] / Bruce Stokes / Pew Research Center, July 12, 2012. – Mode of Access: <http://www.pewglobal.org/2012/07/12/emerging-economies-rich-and-confident>.

INTERNATIONAL NON-STATE ACTORS AND ECONOMIC POWER

Chugaiev O. A.

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *Non-state actors also possess and exercise economic power. They include national or transnational companies and banks, international economic and financial organizations, integration blocs, cities and regions, formal and informal groups supporting values and ideology with economic effects, illegal organizations, and individuals. Indicators of their economic power include amount of their financial, human, information and other resources, and regulatory power. During the last decades non-state actors obtained more economic power under information revolution and increasing complexity of economic relations, but there are various points of view about their growing power. States remain important economic power actors, but non-state actors may also substantially influence distribution of economic power between nations.*

Key words: *economic power, non-state entities, international economic organizations, transnational companies, integration blocs.*

Referances

1. Treverton G.F. Measuring National Power: Conference Proceedings / Gregory F. Treverton, Seth G. Jones. – Santa Monica, CA, Arlington, VA, Pittsburgh, PA: RAND National Security Research Division, 2005. – xii, 21 p.
2. Mikler J. The Illusion of the «Power of Markets» / John Mikler // Journal of Australian Political Economy. – 2012. – № 68. – P. 41-61.
3. Rogach O. I. Kharakterni rysy rozvytku mizhnarodnoho vyrobnytstva TNK v postkryzovyi period / O. I. Rogach // Aktualni problem mizhnarodnykh vidnosyn: zb. nauk. pr. – K. : KNU im. Tarasa Shevchenka. In-t mizhnar. vidnosyn, 2013. – Vyp. 112 (Ch. 2). – S. 81-85.
4. Nikeshyna N. Uchast Ukrainy u protsesakh transnatsionalizatsii svitovoho hospodarstva / Natalia Nikeshyna // Nauka moloda. – 2009. – № 11. – S. 70-73.
5. Kappel R. On the Economics of Regional Powers: Comparing China, India, Brazil, and South Africa: Working Paper № 145 / Robert Kappel. – Hamburg: GIGA German Institute of Global and Area Studies, 2010. – 51 p.
6. Arin O. A. Dvadsat pervyy vek: mir bez Rossiyi. – M. : Alyans, 2001. – 352 s.; Elektronnyaya versiya (ispravlennaya), 2011. – 344 s.
7. Economides C., Wilson P. The Economic Factor in International Relations / Spyros Economides, Peter Wilson. – London, New York : I. B. Tauris Publishers, 2001. – 227 p.
8. Baker Institute Policy Report 35: The Changing Role of National Oil Companies in International Energy Markets [Electronic resource]. – The James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University, 2007. – Mode of access: http://bakerinstitute.org/media/files/Research/5be0c5e4/BI_PolicyReport_35.pdf.
9. Harris J. Statist Globalization in China, Russia and the Gulf States / Jerry Harris // Perspectives on Global Development and Technology. – 2009. – № 8. – P.139-163.
10. Shambaugh D. China Goes Global: The Partial Power / David Shambaugh. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2013. – 432 p.
11. Kolosova V. P. Reforma rozmiru kvot kraiin-chleniv Mizhnarodnoho valiutnoho fondu / V. P. Kolosova // Finansy Ukrainy. – 2010. – № 4. – S. 53-65.
12. Dodonov V. Yu. Evolyutsyya mezhndunarodnykh finansovykh institutov v usloviyakh transformatsiyi globalnoy ekonomicheskoy arkhitektury / V. Yu. Dodonov // Kazakhstan Spektr. – 2013. – № 3. – 78-94.
13. Pincin J. Foreign aid and political influence of the development assistance committee countries: Paper № 39668 / Jared Pincin Munich Personal RePEc Archive, June 2012. – Mode of Access: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/39668>.
14. Mernikov G. Ukraina v postindustrialnomu sviti, Realii ta perspektyvy : Monohrafiya / G. Mernikov, A. Shevtsov; Natsionalnyi in-t stratehichnykh doslidzhen. Hthionalnyi filial u m. Dnipropetrovsku. – D. : DF NISD, 2007. – 169 s.
15. Alieksieienko I. V. Politychna aktyvatsiya rehionalnoyi identychnosti v umovakh hlobalizatsii / I. V. Alieksieienko // Panorama politolohichnykh studiy: Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. – 2011. – Vyp. 5-6. – 4 s.
16. Cadena A. The Growing Economic Power of Cities / Andrés Cadena, Richard Dobbs, Jaana Remes // Journal of International Affairs. – Spring/Summer 2012. – Vol. 65. – №. 2. – P. 1-17.
17. The World's Billionaires [Electronic resource] / Forbes. – Mode of access: <http://www.forbes.com/billionaires>.
18. Urban world: Mapping the economic power of cities: Report [Electronic resource] / MacKinsey Global Institute, March 2011. – Mode of access: http://www.mckinsey.com/insights/urbanization/urban_world.

19. Sluka N. A. Evolyutsyya kontseptsii «mirovykh gorodov» / N. A. Sluka // Regionalnyie issledovaniya. – 2005. – № 3. – S. 19-37.
20. Friedmann J. The World City Hypothesis / J. Friedmann // Development and Change. – 1986. – № 4. – P. 12-50. – Cited by: Sluka N. A. Evolyutsyya kontseptsii «mirovykh gorodov» / N. A. Sluka // Regionalnyie issledovaniya. – 2005. – № 3. – S. 19-37.
21. Country Brand Index 2014-15 [Electronic resource] / FutureBrand. – 55 p. – Mode of access: <http://www.mumbrella.asia/content/uploads/2014/11/CountryBrandIndex2014.pdf>.
22. Marushchak V. P. Hospodarskyi kodeks i pravove rehuliuivannia / V. P. Marushchak // Ekonomika ta pravo. – 12/2003. – № 3. – S. 56-66.
23. Stokes B. Emerging Economies – Rich And Confident [Electronic resource] / Bruce Stokes / Pew Research Center, July 12, 2012. – Mode of Access: <http://www.pewglobal.org/2012/07/12/emerging-economies-rich-and-confident>.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ НЕГОСУДАРСТВЕННЫЕ СУБЪЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИЛЫ

Чугаев А. А.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Негосударственные субъекты экономической силы включают национальные или транснациональные компании и банки; международные экономические и финансовые организации; интеграционные объединения; города и регионы; формальные и неформальные структуры, поддерживающие определенные ценности и идеологию с экономическими эффектами; нелегальные структуры; отдельные физические лица. К показателям их экономической силы относятся величина финансовых, человеческих, информационных и других ресурсов, спектр полномочий. Негосударственные субъекты экономической силы в последние десятилетия в условиях информационной революции и усложнения экономических отношений усилили свои позиции, но взгляды на усиление их роли не такие однозначные. Государства остаются важными субъектами экономической силы, но и негосударственные структуры могут существенно влиять на глобальное распределение экономической силы между различными странами.*

Ключевые слова: *экономическая сила, негосударственные экономические субъекты, международные экономические организации, транснациональные компании, интеграционные объединения.*

УДК: 339.543.622

НОВІТНІ МЕХАНІЗМИ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ УГРУПОВАНЬ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

Шворак Л. О.

Кандидат економічних наук, асистент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Характерною рисою розвитку міжнародних економічних відносин в кінці ХХ та на початку ХХІ ст. є зростання ролі та значення міжнародних торговельних угруповань. Сучасний стан розвитку світового господарства і міжнародних економічних відносин передбачає появу нових форм та механізмів інтеграційних угруповань. Інтеграційні процеси на африканському континенті беруть свій початок ще у середині ХХ століття. Помірні або навіть в деяких випадках низькі темпи розвитку економік країн Африки вказують їх необхідність інтеграції заради збільшення ефективності виробництва, підсилення економії на масштабах та усунення бар'єрів у торгівлі. В той же час, комплементарність економічних структур країн Африки спричинює часту появу ефектів відхилення торгівлі внаслідок чого більшість торговельних угод залишаються неефективними або анемічними. Традиційними для країн Африки є більш глибокі форми інтеграції. Так переважна кількість угруповань в Африці є поглибленими та розширеними зонами вільної торгівлі та митними союзами. Останньою інтеграційною ініціативою в африканському регіоні є створення трьохсторонньої зони вільної торгівлі між провідними африканськими економічними об'єднаннями. Така зона вільної торгівлі має охопити 26 країн, 810 млн. людей та ВВП країн у 1,3 трлн. дол. США.*

Ключові слова: *регіональна інтеграція, Африка, ефекти створення торгівлі, ефект відхилення торгівлі, новітні механізми інтеграції.*

Постановка проблеми. Процеси регіональної інтеграції на африканському континенті незважаючи на помірність розвитку національних економік країн є доволі глибокими та поширеними. Метою такої інтеграції є зазвичай прагнення до підвищення ефективності виробництва за допомогою ефектів економії на масштабі та підвищення обсягів взаємної торгівлі країн. В той же час комплементарність структур національних економік країн африканського континенту зменшує структуророзвиваючі ефекти їх інтеграції, а отже часто інтеграційні угоди мають негативний ефект для економік країн та стають анемічними. Останньою інтеграційною ініціативою в африканському регіоні є створення трьохсторонньої зони вільної торгівлі між провідними африканськими економічними об'єднаннями. Така угода матиме наслідки для 26 країн та 810 млн. людей Африки. Відповідно питання її майбутньої ефективності та спроможності задовольнити покладені на неї цілі є актуальним та вимагає дослідження.

Мета статті – проаналізувати тенденції та наслідки економічної інтеграції та дослідити механізми сучасних інтеграційних угруповань на африканському континенті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Передумови, ефекти та наслідки інтеграційних процесів на африканському континенті досліджувались у роботах багатьох зарубіжних економістів серед яких Байер С., Берstrand Дж., Brenton П. та Ісік Дж. («Дефрагментація Африки: поглиблення регіональної торгівлі товарами та послугами»), Фройд

С. та Рока Н. («Що обмежує африканський експорт?»), Форотан Ф. («Регіональна інтеграція в африканському регіоні: минулий досвід та майбутні перспективи»), Вільсон Дж. («Чому лібералізація торгівлі така важлива в Африці?») та ін.

Основні результати дослідження. Тенденція до об'єднання та інтеграції країн Африки бере свій початок з 1950-1960 рр. Важливу роль в започаткуванні інтеграційних процесів відіграла економічна комісія ООН для Африки, яка закликала країни проводити політику імпортозаміщення з метою скорочення залежності від зовнішнього світу та прискорення економічного розвитку.

Наступним етапом можна вважати Лагоський план дій 1980 року з формування до 2000 року Панафриканського спільного ринку за рахунок поступового переходу від зони вільної торгівлі та спільного ринку до економічного союзу трьох основних субрегіональних інтеграційних угруповань – Спільного ринку країн Східної та Південної Африки (COMESA), Економічного співтовариства країн Західної Африки (ECOWAS) та Економічного співтовариства країн Центральної Африки (CEMAC) [1].

В 1991 році голови африканських країн підписали Договір Абуджа про створення Панафриканського економічного співтовариства (РАЕС) за рахунок активізації інтеграційних проектів на субрегіональній основі задля пришвидшення та полегшення процесу торговельної та інвестиційної лібералізації в регіоні. РАЕС має бути створене протягом 34 років починаючи з 1994 року.

Одним з останніх африканських планів економічного розвитку є Нове партнерство для розвитку Африки – NEPAD (New Partnership for Africa's Development) спрямоване на розбудову взаємних торгових та інвестиційних зв'язків та на координацію національних економічних політик. Основу NEPAD складають дві програми – Програма партнерства з оздоровлення економічного розвитку Африки в новому столітті (MAP – Millennium Partnership for the African Recovery Program), націлена на вирішення міжафриканських конфліктів, залучення інвестицій, фінансової допомоги та вирішення проблем зовнішнього боргу, та План Омега, який визначає пріоритет розвитку сільського господарства, освіти, охорони здоров'я та інфраструктури в регіоні. Злиття цих двох програм привело до розробки єдиної програми з назвою Нова африканська ініціатива (NAI – New African Initiative), яка була у 2001 році затверджена головами країн-учасниць Організації африканської єдності.

До 90-х років створення інтеграційних об'єднань на африканському континенті в цілому було спрямоване на підвищення рівня економічної кооперації, укрупнення ринків та посилення ролі провідних держав в економічному розвитку субрегіонів. 90-ті роки стали періодом так званого «нового регіоналізму» та відзначались пошквалюванням процесів лібералізації в рамках раніше створених угруповань, а також створенням нових об'єднань. Сучасний стан інтеграційних процесів Африки зумовлений «ефектом доміно» західноєвропейських процесів та динамічним зростанням світових інтеграційних процесів в цілому.

Інтеграційні об'єднання Африки створювались в умовах надзвичайно низького рівня розвитку країн, низької долі взаємної торгівлі, монокультурної та однотипної товарної структури експорту, значних відмінностей у рівнях розвитку та доходах на душу населення, неузгодженості економічних політик, низького обсягу податкових надходжень. Ці та інші дезінтегруючі фактори визначали часто формальний характер інтеграційних процесів, низькі динамічні та статичні ефекти створення торгівлі та превалювання ефектів відхилення торгівлі.

Останньою інтеграційною ініціативою в африканському регіоні є створення Трьохсторонньої зони вільної торгівлі (ТФТА) між провідними африканськими економічними

об'єднаннями. Механізм цієї угоди охопить 26 країн, 810 млн. людей та ВВП країн у 1,3 трлн. дол. США [10]. Ініціатива про створення такої угоди була проголошена ще в 2005 році, а в 2015 році Трьохстороння зона вільної торгівлі була нарешті підписана і зараз знаходиться на етапі ратифікації урядами [5]. ТФТА є частиною більш глобального проекту економічної інтеграції всіх країн африканського континенту і кроком вперед до створення Панконтинентальної зони вільної торгівлі у 2017 році (якщо ця дата не буде перенесена).

ТФТА складатиметься з трьох африканських інтеграційних угруповань різного рівня. Найбільш розвинутим є Східноафриканське співтовариство (ЕАС) яке пройшло етап зони вільної торгівлі, зараз діє у формі митного союзу та започаткувало використання інструментів спільного ринку. Наступним учасником є Спільний ринок країн Східної та Південної Африки (COMESA), угруповання, що формально діє у формі митного союзу, але на практиці використовує лише інструменти зони вільної торгівлі хоча і не всі країни-учасниці такого угруповання ратифікували угоду про зону вільної торгівлі. У такому ж становищі знаходиться Співтовариство з розвитку країн Південної Африки (SADC), останній учасник ТФТА.

Розглянемо ці інтеграційні об'єднання більш детально. Митний союз COMESA був створений на основі преференційної зони торгівлі Східної та Південної Африки (1982 р). Угода про створення COMESA у тому вигляді, якому угруповання функціонує зараз була підписана у 1994 році. Створення митного союзу між країнами-учасницями COMESA було заплановане на 2004 рік, однак через недостатню узгодженість дій країн-учасниць щодо рівня захисту економік митний союз COMESA був створений лише у 2009 році. COMESA налічує 19 країн-учасниць (таб. 1). Всі країни митного союзу відрізняються за розміром та рівнем розвитку. ВВП на душу населення країн-учасниць коливається у межах від 593 дол. США (Бурунді) до 14329 дол. США (Сейшели) [5].

Традиційні сектори економіки також відрізняються в залежності від країни. Для Коморських Островів, Конго, Ефіопії та Руандійської Республіки провідним сектором, який складає близько 40-50% ВВП, є сільське господарство. В той же час сільське господарство становить менше 10% ВВП у Джибуті, Маврикії та Сейшелських Островах, 70% від ВВП яких становить сектор послуг, здебільшого туризм. Цей сектор є також традиційним для Еритреї, Кенії, Мадагаскару та Єгипту, де він становить близько 50% ВВП. Та таких країн, як Конго, Єгипет Судан, Свазіленд, Уганда та Замбія провідним сектором є промисловість, здебільшого видобувна, легка, а також сектор видобутку нафти та переробки її у бензин. Для цих країн частка промисловості у ВВП становить близько 25%.

Країни-учасниці митного союзу COMESA встановили спільний зовнішній тариф із трирівневою структурою. Так, відповідно до положення про спільний зовнішній тариф товари, що імпортуються з третіх країн на територію COMESA, обкладаються наступними тарифами: 0% – для сировини та засобів виробництва, 10% для проміжних товарів, 25% для товарів, готових до споживання [5].

Для приведення в дію механізмів митного союзу COMESA було встановлено п'ятирічний перехідний період. У 2014 році на саміті країн митного союзу COMESA не було визначено жодних заходів щодо подальшої роботи країн у напрямку повноцінної імплементації митного союзу. Це в свою чергу означає, що угода ймовірно стане анемічною, а країни нададуть перевагу співпраці в рамках ТФТА.

В той же час у 2000 році 9 країн утворило зону вільної торгівлі COMESA. Наразі у COMESA ЗВТ входить 14 країн (таб. 1), співпраця яких є прогресивною. Так, країни скасували тарифні та нетарифні бар'єри у торгівлі не тільки товарами, а і послугами та капіталом. Виграш від такої лібералізації отримали перш за все малі та середні підприємства

в країнах-учасниках, які за даними 2014 року створили 40% торгівлі в середині COMESA ЗВТ. В цілому обсяги взаємної торгівлі в рамках угруповання збільшились у шість разів.

Таблиця 1.

Країни-учасниці африканських інтеграційних угруповань

Країна	COMESA	COMESA (ЗВТ)	ЕАС	SADC	SADC (ЗВТ)
Ангола				+	
Ботсвана				+	+
Бурунді	+	+	+		
Коморські Острови	+	+			
Демократична Республіка Конго	+			+	
Джибуті	+	+			
Єгипет	+	+			
Еритрея	+				
Ефіопія	+				
Кенія	+	+	+		
Лесото				+	+
Лівійська Республіка	+	+			
Мадагаскар	+	+		+	+
Малаві	+	+		+	+
Маврикій	+	+		+	+
Мозамбік				+	+
Намібія				+	+
Руанда	+	+	+		
Сейшельські Острови	+			+	
ПАР				+	+
Судан	+	+			
Свазіленд	+			+	+
Танзанія			+	+	+
Уганда	+		+		
Замбія	+	+		+	+
Зімбабве	+	+		+	+

Джерело: авторська розробка.

Історія створення Співтовариства з розвитку країн Південної Африки (SADC) бере початок у 1980 р. коли 11 країн Південної Африки створили Конференцію з координації розвитку країн Південної Африки (SADCC). Основною метою цієї організації було протистояння південноафриканському апартеїду та розширення регіональної економічної співпраці. У 1992 р. на базі SADCC було утворено нове угруповання SADC, яке мало підвищити потенційні можливості країн-учасниць виконати поставлені ще у 1980 р. цілі. Наразі SADC об'єднує 15 країн (таб. 1). З 1999 року для країн-учасниць об'єднання діє Торговий протокол зі скасування взаємних торгових бар'єрів. Крім економічних, SADC переслідує і політичну ціль – забезпечення військово-політичної стабільності в південноафриканському субрегіоні [4]. Динаміку взаємної торгівлі визначають такі фактори як політичне вирішення проблеми апартеїду, африканський розподіл праці, торгова лібералізація.

Взаємна торгівля SADC почала рости з 1980 р. Посилення торгових зв'язків внаслідок створення об'єднання є важливим для Зімбабве (28%), Мозамбіка (17,4%), Малаві (16,9%) та ПАР (11,5%). Для інших країн доля взаємної торгівлі складає лише 4%. ПАР є провідним експортером капіталоємних товарів з високим рівнем обробки. Зімбабве в основному експортує продукти харчування, напої та сировину. В цілому основними статтями взаємної торгівлі у угрупованні є машини та засоби транспорту (23,7%), продукція базових галузей промисловості (21,1%), продукти харчування та тварини (15,7%), хімічна продукція (14%) [6].

Імплементация митного союзу SADC мала закінчитись до 2010 року, однак цю дату було відкладено на невизначений строк. Теоретично створення митного союзу мало набути амбітного розвитку та у 2015 році союз мав стати спільним ринком, у 2016 році – монетарним союзом та ввести спільну валюту до 2018 року. Нажаль країни-учасниці не виконали практичних кроків для досягнення хоча б першої сходинки запланованої інтеграції.

В той же час деякі країни SADC у 2008 році уклали зону вільної торгівлі SADC та скасували мита на 85% взаємної торгівлі. У 2012 році відбулась повна лібералізація торгівлі і мита були скасовані на всі товари (включаючи чутливі). Створення SADC ЗВТ мало позитивний ефект – обсяги взаємної торгівлі між країнами зросли вдвічі.

На інтеграційні процеси в SADC мали вплив також дезінтегруючі фактори:

- (1) макроекономічна нестабільність учасниць,
- (2) економічна диференціація за обсягами ВВП та доходами на душу населення,
- (3) низька зацікавленість у виконанні поставлених цілей,
- (4) політичні розбіжності,
- (5) загрози втрати національного суверенітету,
- (6) участь країн в інших інтеграційних об'єднаннях [4].

При формуванні Східноафриканського співтовариства (ЕАС) важливу роль відіграли тісні економічні та політичні зв'язки між Кенією, Угандою та Танзанією, які беруть свій початок ще з колоніального періоду. Сучасне угруповання ЕАС було створене у 1999 році на основі Арушського договору. До 2001 року були скасовані нетарифні обмеження та знижені митні збори на 90% у Кенії та на 80% в Танзанії та Уганді. В цей же період було введено спільний стандартизований транспортний документ для імпортованих товарів, прийнято 133 стандарти, 41 з яких нотифіковані СОТ, проведена гармонізація митної номенклатури. Фактично в ЕАС відсутні взаємні торгові обмеження. Виключеннями є товари, що забезпечують безпеку, охорону здоров'я та моральні принципи [7].

Серед важливих задач ЕАС варто відмітити, по-перше, розширення субрегіонального економічного співробітництва у сферах транспорту, енергетики та фінансів та, по-друге, формування спільної регіональної фінансової системи, центром якої є валютна біржа в Найробі, що займає четверте місце в Африці за обсягом операцій.

Митний союз ЕАС набув чинності у 2005 році, а у 2010 країни на його основі створили спільний ринок (хоча останній наразі імплементовано лише частково). Митний союз ЕАС має трирівневу систему спільного зовнішнього тарифу – 0% на сировину, 10% на товари середнього ступеню обробки та 25% на кінцеві товари. Імплементация спільного ринку ЕАС включає заходи з лібералізації руху капіталу, послуг та робочої сили. До планів союзу також входить створення монетарного союзу та введення спільної валюти в майбутньому (час таких заходів не визначений).

Створення ЕАС так само як і створення COMESA та SADC не призвело до появи значного статичного та динамічного ефекту створення торгівлі та припливу інвестицій через ряд дезінтегруючих факторів серед яких варто відзначити: низький рівень економічного

розвитку країн-учасниць, монокультурну товарну структуру експорту, вузьку виробничу базу, нестійкість національних економік по відношенню до світових економічних криз, економічну диференціацію між країнами за обсягом ВВП, темпами інфляції та дефіциту платіжних балансів, відсутність політичної спільності, слабкість національних інституцій, паралельну участь країн у інших угрупованнях [7].

Угруповання-учасниці TFTA мають, як вже було зазначено, як спільні так і відмінні тенденції розвитку. Спільні зовнішні тарифи COMESA та ЕАС є гармонізованими, а правила походження товарів в цих країнах є однаковими, що полегшить імплементацію TFTA. В той же час правила походження товарів в SADC є відмінними та мають пройти процедуру адаптації до таких правил COMESA та ЕАС, що в свою чергу може сповільнити наслідки імплементації TFTA.

В цілому створення TFTA за прогнозами Економічної комісії ООН для Африки (UNECA) має принести вагомий позитивний наслідок для країн-учасниць. Прямий позитивний наслідок за прогнозами цієї комісії буде у переорієнтації на взаємну торгівлю цих країн (за прогнозами дане явище супроводжуватиметься ефектами відхилення торгівлі з третіми країнами). Відповідно до цього процесу споживачі мають отримати доступ до дешевших і більш якісних товарів. Переорієнтація спричинить про виграв країн від інтеграції, однак варто зазначити, що переважно такий виграв буде розподілений нерівномірно між країнами (за висновками комісії 90% доходів від переорієнтації торгівлі буде розподілено між Єгиптом, ПАР та Зімбабве) [10]. Іншим позитивним наслідком буде збільшення обсягів промислового виробництва в країнах-учасницях.

Висновки. Створення TFTA відкриє нові можливості для бізнесу так як гармонізований торговельний режим дасть змогу підприємствам скоротити операційні витрати, а також залучити додаткові інвестиції. За прогнозами TFTA має прискорити економічний розвиток країн-учасниць а також має стати каталізатором для розширення економічної інтеграції до панафриканського рівня – Панафриканської континентальної зони вільної торгівлі та митного союзу (CFTA).

Сповільнення економічної інтеграції в Африці має також декілька підстав. Основна – однотипність та компліментарність економічних структур країн, що спричинює підвищення конкуренції та необхідність переорієнтації країн на більш ефективну спеціалізацію. Така переорієнтація вимагає великих інвестицій, однак в регіоні обмежений потенціал для їх залучення. Крім того є загроза, що TFTA, як і інші амбітні проекти африканської інтеграції залишаться лише на папері та, через неузгодженість політик урядів або небажання йти на компроміс стане ще однією анемічною угодою.

Список використаної літератури

1. Економічне співтовариство країн Західної Африки [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.ecowas.int/>.
2. Південно-Африканський митний союз [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.sacu.int>.
3. Перелік регіональних торговельних угод світової організації торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm.
4. Співтовариство з розвитку країн Південної Африки [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.sadc.int/>.
5. Спільний ринок країн Східної та Південної Африки [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.comesa.int/>.
6. Статистичні дані ЮНКТАД (ЮНКТАДСТАТ) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/>.

7. Східноафриканське співтовариство [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.eac.int>.
8. World Trade Report 2011: The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence. – World Trade Organization. – 256 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr11_e.htm.
9. De Mel J. The Tripartite FTA: Is it the Way to Deepen Integration in Africa? // J. de Mel – Brookings Institution. – November, 2014.
10. Two Decades of Trade Liberalization and Market Expansion in Eastern Africa / UNECA. – New York – 2011.

MODERN MECHANISMS OF REGIONAL INTEGRATIONAL COMMUNITIES IN AFRICA

Shvorak L. O.

PhD in Economics, Teaching Assistant at the Chair of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *Increasing of role and importance of international trade agreements became a distinctive feature of international economic relations in the end of XX and beginning of XXI century. Modern stage of the development of world economy and international economic relations provides the uprising of new forms and mechanisms of integration agreements. Integrational processes in Africa began in the mid-XX century. Moderate or even in some cases low tempos of African economic development define necessity of countries integration for the sake of production efficiency increase, intensification of the economy of scale and elimination of trade barriers. At the same time, complementarity of economic structures of African countries triggers the appearance of trade diversion effects due to which majority of trade agreements become economically ineffective. Traditionally African countries use deep forms of integration. Therefore majority of trade agreements are deep and comprehensive free trade areas and customs unions. Last integration initiative in Africa deals with creation of Tripartite Free Trade Area between main regional economic communities. Such free trade area should be applicable to 26 countries, 810 mln. of people and 1,3 bln. of countries GDP.*

Key words: *regional integration, Africa, trade creation effects, trade diversion effects, new mechanisms of integration.*

References

1. Economic Community of West African States [Electronic recourse]: Official site. – Mode of access: <http://www.ecowas.int/>.
2. Southern African Customs Union [Electronic recourse]: Official site. – Mode of access: <http://www.sacu.int>.
3. List of RTAs in force (WTO) [Electronic recourse] – Mode of access: http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm.
4. Southern African Development Community [Electronic recourse]: Official site. – Mode of access: <http://www.sadc.int/>.
5. Common Market for Eastern and Southern Africa [Electronic recourse]: Official site. – Mode of access: <http://www.comesa.int>.
6. Statistical data of UNCTAD (UNCTADSTAT) [Electronic recourse]: Official site – Mode of access: <http://unctadstat.unctad.org/>.
7. East African Community [Electronic recourse]: Official site. – Mode of access: <http://www.eac.int/>.
8. World Trade Report 2011: The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence. – World Trade Organization. – 256 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr11_e.htm.
9. De Mel J. The Tripartite FTA: Is it the Way to Deepen Integration in Africa? // J. de Mel – Brookings Institution. – November, 2014.
10. Two Decades of Trade Liberalization and Market Expansion in Eastern Africa / UNECA. – New York – 2011.

НОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ НА АФРИКАНСКОМ КОНТИНЕНТЕ

Шворак Л. О.

Кандидат экономических наук, ассистент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Характерной чертой развития международных экономических отношений в конце XX и в начале XXI века является рост роли и значения международных торговых объединений. Современное состояние мирового хозяйства и международных экономических отношений предусматривает появление новых форм и механизмов интеграционных объединений. Интеграционные процессы на африканском континенте уходят истоками еще в середину XX века. Умеренные или даже в некоторых случаях низкие темпы развития экономик стран Африки определяют необходимость стран интегрироваться с друг другом ради увеличения эффективности производства, усиления эффекта экономии на масштабах та упразднения торговых барьеров. В то же время комплиментарность экономических структур стран Африки предполагает частое появление эффектов отклонения торговли вследствие чего большинство торговых соглашений остаются неэффективными. Традиционными для стран Африки являются более глубокие формы интеграции. Так, преимущественная часть объединений в Африке функционирует в форме углубленных и расширенных зон свободной торговли или таможенных союзов. Последней интеграционной инициативой в африканском регионе является создание трехсторонней зоны свободной торговли между основными африканскими экономическими объединениями. Такая зона свободной торговли должна охватить 26 стран, 810 млн людей и ВВП стран в 1,3 трлн дол. США.*

Ключевые слова: *региональная интеграция, Африка, эффекты создания торговли, эффекты отклонения торговли, новые механизмы интеграции.*

УДК 339.92+338.1

ОЦІНКА РІВНЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА СВІТОВОМУ РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ ПО ОКРЕМИХ ПОКАЗНИКАХ

Шапран О. С.

Аспірант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Науковий керівник: кандидат економічних наук, професор В. П. Мазуренко.

Анотація. В статті на основі аналізу наукових підходів для характеристики сталого розвитку на світовому галузевому ринку запропоновано використовувати показник енергоємності ВВП по окремих видах паливно-енергетичних ресурсів (нафтопродуктів) та співставляти з показником емісії CO₂ по тих же видах паливно-енергетичних ресурсів (нафтопродуктів) до ВВП країни за певний період. Розрахована енергоємність ВВП та емісія CO₂ у ВВП по окремих видах нафтопродуктів у країнах-лідерах світової економіки з різним рівнем економічного розвитку. Здійснено компаративний аналіз показників енергоємності ВВП та емісії CO₂ у ВВП по основних видах нафтопродуктів розвинених країн (країни G7) та країн, з риками, що формуються (країни БРІК). Виявлено залежність рівня сталого розвитку нафтопереробки від структури паливно-енергетичного балансу країни, рівня розвитку інформаційної економіки, галузевої структури економіки, рівня технологій, інвестиційного клімату, рівня добробуту громадян, рівня енергоефективності та енергозбереження.

Ключові слова: світовий ринок, нафтопродукти, сталий розвиток, енергоємність ВВП, емісія CO₂ у ВВП.

Постановка проблеми. Критерії параметрів сталого розвитку залишаються невідзначеними на галузевому рівні попри те, що необхідність розробки відповідних критеріїв та показників розпочалась двадцять роки тому після прийняття глобальної програми «Порядок денний на XXI століття», в якій зазначалось: «З метою створення надійної основи для процесу прийняття рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегулювальної стійкості комплексних екологічних систем і систем розвитку необхідно розробити показники сталого розвитку» [1, с. 15].

Відсутня єдина методика оцінки сталого розвитку світового галузевого ринку, при цьому залишається не розробленим врахування специфіки ринку нафтопродуктів на сталий розвиток національної економіки, тому оцінка рівня сталого розвитку на світовому ринку нафтопродуктів по окремих показниках є важливим і актуальним науковим завданням.

Мета статті – оцінка рівня сталого розвитку на світовому ринку нафтопродуктів за окремими показниками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні розробки стосовно оцінки сталого розвитку регіонів запропоновано в багатьох наукових працях, зокрема Л. Бугаєва, М. Османов, Г. Статюха пропонують застосування методу системної динаміки [2]. М. Згуровський, А. Болдак, К. Єфремов розглянули модель кількісного оцінювання процесів сталого розвитку в контексті якості та безпеки життя людей, здійснили моделювання для країн світу та адміністративних регіонів України на основі розробленого інструментарію інтелектуального аналізу та системного узгодження міждисциплі-

нарних даних [3]. М. Пашкевич, О. Чернишева, Т. Гвініашвілі розробили системно-динамічну імітаційну модель сталого розвитку територіальних виробничих систем [4]. І. Смачило аналізує методи управління сталим розвитком підприємства [5]. Н. Тарасова, Е. Кручина дослідили підходи авторитетних міжнародних організацій до формування індексів та індикаторів сталого розвитку [6]. Аналіз функціонування світового ринку нафтопродуктів представлено в працях В. Бурлаки [7], І. Кірноса [8], Б. Кочірка [9], О. Кратта [8], С. Лютого [9], Дж. Мюельбауера [10], Л. Нунціата, Л. Щербіної [6]. Разом з тим, не отримали належного дослідження питання оцінки сталого розвитку на світовому ринку нафтопродуктів.

Основні результати дослідження. Оцінка рівня сталого розвитку на світовому ринку нафтопродуктів передбачає розробку відповідних критеріїв та показників з урахуванням економічних, соціальних та екологічних параметрів ефективності. Одним із показників, яким характеризують ефективність використання енергії є енергоємність ВВП. Дослідження багатьох науковців засвідчують у цілому набагато нижчі показники енергоємності розвинених країн у порівнянні з країнами, з ринками що формуються. Серед багатьох показників, які характеризують екологічні проблеми у галузі енергетики застосовують емісію CO₂. Для співставлення даних на світовому ринку нафтопродуктів нами запропоновано використовувати розрахунковий показник відношення обсягів емісії CO₂ в 1000 т до ВВП країни (дол. США).

Емпірична база дослідження являє собою комплекс методів обробки стаистичної інформації, яка охоплює період з 1995 по 2009 рр. світової бази даних витрати-випуск (The World Input-Output Database (WIOD)) в частині валового споживання по окремих видах паливно-енергетичних ресурсів і викидів CO₂ по тих же видах. Валове споживання розраховується як загальний обсяг споживання окремого виду паливно-енергетичного ресурсу (у тераджоулях (ТДж)) виробничою і невиробничою сферами країни, але без врахування використання даного виду паливно-енергетичного ресурсу для неенергетичних потреб та/або з метою перетворення на інший вид паливно-енергетичного ресурсу.

Енергоємність ВВП країн по окремих видах енергоресурсів визначається як відношення валового обсягу споживання паливно-енергетичних ресурсів виробничою і невиробничою сферами до ВВП країни за певний період. Розрахунок енергоємності ВВП країн по окремих видах паливно-енергетичних ресурсів здійснено за формулою 1:

$$E_i = \frac{V_i}{GDP} \quad (1)$$

де E_i – енергоємність ВВП по i -тому виду паливно-енергетичних ресурсів, ТДж/дол. США [19];

V_i – обсяг валового споживання i -того виду паливно-енергетичних ресурсів за певний період виробничою і невиробничою сферами країни, ТДж;

GDP – ВВП країни номінальних цінах у поточних цінах у доларах США за певний період, дол. США [20].

Для аналізу сталого розвитку на світовому ринку нафтопродуктів обрано групу розвинених країн (країни G7) та країн, з ринками, що формуються (країни БРІК).

Нами розрахована енергоємність ВВП та емісію CO₂ у ВВП по окремих видах нафтопродуктів у країнах-лідерах світової економіки з різним рівнем економічного розвитку у 2009 р. у порівнянні для розвинених країн (країни G7) та країн, з ринками, що формуються (країни БРІК). У табл. 1 представлені результати розрахунків для країн G7, які свідчать про залежність енергоємності від структури паливно-енергетичного балансу країни, рівня розвитку інформаційної економіки. Так, найвищий показник енергоємності

ВВП Японії по мазуту пов'язані з тим, що паливно-енергетичному балансі Японії переважає нафта, а основну частку електроенергії виробляють ТЕС. Однак висока якість нафти, яку постачають до Японії, в основному, ОАЕ, Саудівська Аравія та Індонезія та суттєва глибина її переробки обумовили відносно низькі показники емісії CO₂ у ВВП країни. Найнижчий показник енергоємності по мазуту демонструє Німеччина, в паливно-енергетичному балансі якої переважає імпортована нафта однак значна питома вага генеруючих потужностей припадає на атомну енергетику. Низькі показники емісії CO₂ по досліджуваних видах нафтопродуктів у ВВП цієї країни обумовлені високими технологіями у переробці нафти та високим рівнем енергоефективності.

Таблиця 1.

Енергоємність ВВП по окремих видів нафтопродуктів та емісія від використання окремих видів нафтопродуктів на душу населення країн G7, 2009 р.

	Енергоємність ВВП по дизельному паливу (ТДж/дол. США)	Енергоємність ВВП по бензину (ТДж/дол. США)	Енергоємність ВВП по мазуту (ТДж/дол. США)	Емісія CO ₂ по дизельному паливу у ВВП (1000т/дол. США)	Емісія CO ₂ по бензину у ВВП (1000т/дол. США)	Емісія CO ₂ по мазуту у ВВП (1000т/дол. США)
США	328.01	1110.76	66.78	22.99	75.11	4.75
Японія	176.03	376.42	322.35	6.44	17.49	3.22
Німеччина	382.85	313.18	61.17	29.23	7.42	4.58
Франція	484.65	131.39	72.64	34.82	26.65	5.81
Канада	356.65	1023.25	167.27	52.38	24.18	21.52
Великобританія	391.25	321.74	83.79	27.77	57.98	52.94
Італія	446.45	220.30	175.19	30.62	23.96	6.95

Джерело: для таблиць 1 та 2 розраховано за даними [19; 20].

У табл. 2 представлені результати розрахунків для країн БРІК. Так, показники енергоємності по досліджуваних видах нафтопродуктів у ВВП країн БРІК значно вищі ніж в розвинених країнах. Значно нижчий розвиток інформаційного суспільства в цих країнах, коли в структурі економіки промисловість має вищу питому вагу, що попри високі темпи зростання відбивається у перевищенні в рази енергоємності ВВП у порівнянні з країнами G7. Найгірші показники енергоємності ВВП по мазуту (455,84 ТДж/дол. США) та по бензину (1114,18 ТДж/дол. США) у Росії. Поясненням такого значення енергоємності ВВП по мазуту є, з одного боку висока питома вага ТЕС у загальному обсязі генеруючих потужностей Російської Федерації, а з іншого – відставання у ефективності використання енергії, низькі показники енергозбереження у житлово-комунальній сфері. Високі значення енергоємності ВВП по бензину обумовлені специфікою автотранспорту в Росії. Росія демонструє найгірші показники емісії CO₂ у ВВП по бензину та мазуту серед країн БРІК.

Таблиця 2.

Енергоємність ВВП по окремих видів нафтопродуктів та емісія CO₂ від використання окремих видів нафтопродуктів на душу населення країн БРІК, 2009 р.

	Енергоємність ВВП по дизельному паливу (ТДж/дол. США)	Енергоємність ВВП по бензину (ТДж/дол. США)	Енергоємність ВВП по мазуту (ТДж/дол. США)	Емісія CO ₂ по дизельному паливу у ВВП (1000т/дол. США)	Емісія CO ₂ по бензину у ВВП (1000т/дол. США)	Емісія CO ₂ по мазуту у ВВП (1000т/дол. США)
Бразилія	791.81	416.10	219.1	58.65	28.84	16.95
Росія	458.67	1114.18	455.84	33.97	77.21	35.27
Індія	981.06	462.12	385.75	72.66	32.02	29.84
Китай	529.18	555.00	322.25	39.19	38.46	24.93

Представлені результати розрахунків свідчать про залежність енергоємності ВВП від структури паливно-енергетичного балансу країни, рівня розвитку інформаційної економіки. Разом з тим, високі показники енергоємності ВВП по окремих видах нафтопродуктів у розвинених країнах супроводжуються низькими показниками емісії CO₂, що обумовлено високими технологіями у переробці нафти та високим рівнем енергоефективності та енергозбереження.

В країнах, з ринками, що формуються показники енергоємності ВВП значно перевищують аналогічні показники розвинених країн, що супроводжуються високою емісією CO₂ по цих же видах паливно-енергетичних ресурсів. На відміну від розвинених країн, в країнах з ринками, що формуються високі показники енергоємності ВВП супроводжуються високою емісією CO₂ по цих же видах паливно-енергетичних ресурсів.

Висновки. Для характеристики сталого розвитку на світовому галузевому ринку запропоновано використовувати показник енергоємності ВВП по окремих видах паливно-енергетичних ресурсів (нафтопродуктів) та співставляти з показником емісії CO₂ по тих же видах паливно-енергетичних ресурсів (нафтопродуктів) до ВВП країни за певний період. Такий підхід дозволяє використати загальнодоступні дані для міжкраїнового компаративного аналізу з урахуванням економічних, соціальних та екологічних параметрів. Розрахована енергоємність ВВП та емісія CO₂ у ВВП по окремих видах нафтопродуктів у країнах-лідерах світової економіки з різним рівнем економічного розвитку у 2009 р. Здійснений компаративний аналіз показників енергоємності ВВП та емісія CO₂ у ВВП розвинених країн (країни G7) та країн, з ринками, що формуються (країни БРІК). Свідчить про залежність рівня сталого розвитку нафтопереробки від структури паливно-енергетичного балансу країни, рівня розвитку інформаційної економіки, галузевої структури економіки, рівня технологій, інвестиційного клімату, рівня добробуту громадян, рівня енергоефективності та енергозбереження.

Подальші розвідки щодо оцінки рівня сталого розвитку на світовому ринку нафтопродуктів передбачають застосування методик розрахунку інтегральних індексів сталого розвитку на світовому ринку нафти та нафтопереробки.

Список використаної літератури

1. Конференція ООН у Ріо-де-Жанейро в рамках прийняття «Порядку денного на XXI століття». [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml.
2. Бугаєва Л. М. Використання методів системної динаміки для дослідження сталого розвитку регіонів України / Л. М. Бугаєва, М. М. Османов, Г. О. Статюха // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – № 2/10 (44) 2010. – С. 22-25.
3. Згуровський М. З. Моделювання процесів сталого розвитку в глобальному та регіональному контекстах / М. З. Згуровський, А. О. Болдак, К. В. Єфремов. 2011-2012. Частина 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – С. 164-186.
4. Пашкевич М. С. Моделювання сталого розвитку територіальних виробничих систем / М. С. Пашкевич, О. С. Чернишева, Т. З. Гвініашвілі // Регіональна економіка. – № 1. – 2013. – С. 173-178.
5. Смачило І. І. Методи управління сталим розвитком підприємства / І. І. Смачило // Економіка підприємства та управління виробництвом. – 2012. – С. 115-120.
6. Тарасова Н.П. Индексы и индикаторы устойчивого развития / Н. П. Тарасова, Е. Б. Кручина // Устойчивое развитие: Природа–Общество–Человек. – Т. 2. – С. 127-144.

7. Бурлака В. Г. Сучасні тренди науково-технологічного розвитку та їх роль у нафтовому секторі / В. Г. Бурлака // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5. – С. 54-65. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2013_5_8.pdf.
8. Кратт О. А. Світовий ринок нафти вибір інструментарію пізнання / О. А. Кратт, І. О. Кірнос // Научные труды ДонНТУ. – Серия: экономическая. – Выпуск 37-2. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/13515-Sv%D1%96tovijj_rinok_nafti_vib%D1%96r_/1.html.
9. Лютий С. М. Сучасний стан і тенденції розвитку нафтопереробної промисловості світу / С. М. Лютий, Б. Ф. Кочірко, Л. О. Щербініна // Вісник НАУ. – 2009. – № 1. – С. 134-138.
10. Muelbauer J. Credit, the stock market and oil / Muelbauer J. and L. Nunziata, University of Oxford, Working paper, (2001), June.
11. Final database of environmental satellite accounts: technical report on their compilation Aurélien Genty, Iñaki Arto, and Frederik Neuwahl (IPITS) WIOD Deliverable 4.6, Documentation April 2012.
12. The World Input-Output Database. [Electronic resource]. – Access: http://www.wiod.org/new_site/database/eas.htm.
13. Report for Selected Countries and Subjects. World Economic and Financial Surveys World Economic Outlook Database. [Electronic resource] Access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx>.

ASSESSING THE LEVEL SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL OIL MARKET ON INDIVIDUAL PERFORMANCE

Shapran A. S.

Postgraduate of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.
Scientific Supervisor: Candidate of economic sciences, professor, Valentyna P. Mazurenko.

Abstract. *Abstract. The article is based on an analysis of scientific approaches to characterize sustainable development in the global industry market proposed use of energy intensity of GDP by certain types of energy resources (oil) and correlate with the rate of CO₂ emissions through the same kinds of energy resources (oil) to GDP for the period. The calculated energy intensity of GDP and CO₂ emissions to GDP on certain petroleum products in the leading countries of the world economy with different levels of economic development. Done comparative analysis of energy intensity of GDP and CO₂ emissions to GDP by main sectors of oil developed countries (G7) and countries with rykamy formed (the BRIC countries). The dependence of sustainable development refining the structure of the energy balance of the country, the level of development of the information economy, the sectoral structure of the economy, the level of technology, investment climate, the welfare of the citizens of enerhoefektivnosti and energy saving.*

Key words: *world market, petroleum products, sustainable development, energy intensity of GDP, CO₂ emissions to GDP.*

Referances

1. Konferencija OON u Rio-de-Zhanejro v ramkah pryjnjattja «Porjadku dennogo na XXI stolittja». [Elektronnyj resurs] Rezhym dostupu: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml.
2. Bugajeva L. M. Vykorystannja metodiv systemnoi' dynamiky dlja doslidzhennja stalogo rozvytku regioniv ukrai'ny / L. M. Bugajeva, M. M. Osmanov, G. O. Statjuha // Vostochno-Evropejskij zhurnalпередovyh tehnologij. – № 2/10 – 44) 2010. – S. 22-25.
3. Zgurovs'kyj M. Z. Modeljuvannja procesiv stalogo rozvytku v global'nomu ta regional'nomu kontekstah / M. Z. Zgurovs'kyj, A. O. Boldak, K. V. Jefremov. 2011-2012. Chastyna 2. Ukrai'na v indykatorah stalogo rozvytku. – K. : NTUU «KPI», 2012.– 240 S. s. 164-186.

4. Pashkevych M. S. Modeljuvannja stalogo rozvytku terytorial'nyh vyrobnychyh system / Pashkevych M. S., Chernysheva O. S., Gviniashvili T. Z. // Regional'na ekonomika. – № 1. – 2013. – S. 173-178.
5. Smachylo I. I. Metody upravlinnja stalym rozvytkom pidpryjemstva / I. I. Smachylo // Ekonomika pidpryjemstva ta upravlinnja vyrobnyctvom. – 2012. – S. 115-120.
6. Tarasova N.P. Yndeksy y undykatory ustojchyvogo rozvytyja / N. P. Tarasova, E. B. Kruchyna // Ustojchyvoe rozvytye: Pryroda–Obshhestvo–Chelovek. – T. 2. – S. 127-144.
7. Burlaka V. G. Suchasni trendy naukovo-tehnologichnogo rozvytku ta i'h rol' u naftovomu sektori / V. G. Burlaka // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2013. – № 5. – S. 54-65. [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2013_5_8.pdf.
8. Kratt O. A. Svitovyj rynek nafty vybir instrumentariju piznannja / O. A. Kratt, I. O. Kirnos // Nauchnye trudy DonNTU. – Seryja: ekonomycheskaja. – Vypusk 37–2. [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: http://vuzlib.com.ua/articles/book/13515-Sv%D1%96tovijj_rinok_nafti_vib%D1%96r_/1.html.
9. Ljutyj S. M. Suchasnyj stan i tendencii' rozvytku naftererobnoi' promyslovosti svitu / S. M. Ljutyj, B. F. Kochirko, L. O. Shherbinina // Visnyk NAU. – 2009. – № 1. – S. 134-138.
10. Muelbauer J. Credit, the stock market and oil / Muelbauer J. and L. Nunziata, University of Oxford, Working paper, –2001), June.
11. Final database of environmental satellite accounts: technical report on their compilation Aurélien Genty, Iñaki Arto, and Frederik Neuwahl –(PTS) WIOD Deliverable 4.6, Documentation April 2012.
12. The World Input-Output Database. [Electronic resource]. – Access: http://www.wiod.org/new_site/database/eas.htm.
13. Report for Selected Countries and Subjects. World Economic and Financial Surveys World Economic Outlook Database. [Electronic resource]. – Access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx>.

ОЦЕНКА УРОВНЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НА МИРОВОМ РЫНКЕ НЕФТЕПРОДУКТОВ ПО ОТДЕЛЬНЫМ ПОКАЗАТЕЛЯМ

Шапран А. С.

Аспирант Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: кандидат экономических наук, профессор В. П. Мазуренко.

Аннотация. В статье на основе анализа научных подходов для характеристики устойчивого развития на мировом отраслевом рынке предложено использовать показатель энергоёмкости ВВП по отдельным видам топливно-энергетических ресурсов (нефтепродуктов) и сопоставлять с показателем эмиссии CO₂ по тем же видам топливно-энергетических ресурсов (нефтепродуктов) в ВВП страны за определенный период. Рассчитана энергоёмкость ВВП и эмиссия CO₂ в ВВП по отдельным видам нефтепродуктов в странах-лидерах мировой экономики с разным уровнем экономического развития. Осуществлен компаративный анализ показателей энергоёмкости ВВП и эмиссии CO₂ в ВВП по основным видам нефтепродуктов развитых стран (страны G7) и стран, с рынками, что формируются (страны БРИК). Выявлена зависимость уровня устойчивого развития нефтепереработки от структуры топливно-энергетического баланса страны, уровня развития информационной экономики, отраслевой структуры экономики, уровня технологий, инвестиционного климата, уровня благосостояния граждан, уровня энергоэффективности и энергосбережения.

Ключевые слова: мировой рынок, нефтепродукты, устойчивое развитие, энергоёмкость ВВП, эмиссия CO₂ в ВВП.

УДК 339.94

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОДУ КОМПАНІЙ-ВИРОБНИКІВ ТОВАРІВ ЗАЛІЗНИЧНОГО МАШИНОБУДУВАННЯ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ

Білоус А. О.

Здобувач кафедри Міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові керівники:

д. е. н., проф. Кредісов А. І., професор кафедри Міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

д. е. н., проф. Вергун В. А., професор кафедри Міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Міжнародний досвід показує, що в сучасних умовах виходу із фінансово-економічної кризи та загострення конкурентної боротьби між національними економіками за кращі ринки збуту, доступ до закордонних ринків є одним із дієвих механізмів підвищення конкурентоздатності бізнесу, його ефективності та збільшення рівня прибутку. Вихід на закордонні ринки не тільки виступає джерелом отримання додаткового прибутку, а й відкриває нові можливості для виробників від доступу до нових технологій.*

Основою виходу на зовнішні ринки є реалізація вигоди від міжнародного поділу праці та участі компаній у міжнародних ланцюжках доданої вартості. Такий вихід може здійснюватися у вигляді прямого експорту готових товарів, комплексних вузлів та агрегатів або через експорт окремих деталей чи навіть технологій. Експорт стає оптимальним тоді, коли компанія найповніше використовує свої переваги від входження в міжнародні ланцюжки поставок.

Залізничне машинобудування становить комплексну галузь, яка має свої аспекти розвитку та функціонування. Але в той же час, вона підпорядковується загальним економічним тенденціям та глобальним процесам. Аналізуючи діяльність компаній залізничного машинобудування з освоєння нових закордонних ринків, необхідно ретельно розглянути, яким чином специфічні риси, притаманні галузі залізничного машинобудування, накладаються на загальноекономічні тенденції розвитку світової економіки.

Ключові слова: *залізничне машинобудування, зовнішні ринки, експорт, експортна стратегія, ефективність бізнесу.*

Постановка проблеми. Міжнародний досвід показує, що в сучасних умовах виходу із фінансово-економічної кризи та загострення конкурентної боротьби між національними економіками за кращі ринки збуту, доступ до закордонних ринків є одним із дієвих механізмів підвищення конкурентоздатності бізнесу, його ефективності та збільшення рівня прибутку. Вихід на закордонні ринки не тільки виступає джерелом отримання додаткового прибутку, а й відкриває нові можливості для виробників від доступу до нових технологій.

Основою виходу на зовнішні ринки є реалізація вигоди від міжнародного поділу праці та участі компаній у міжнародних ланцюжках доданої вартості. Такий вихід може здійснюватися у вигляді прямого експорту готових товарів, комплексних вузлів та агрегатів

або через експорт окремих деталей чи навіть технологій. Експорт стає оптимальним тоді, коли компанія найповніше використовує свої переваги від входження в міжнародні ланцюжки поставок.

Залізничне машинобудування становить комплексну галузь, яка має свої аспекти розвитку та функціонування. Але в той же час, вона підпорядковується загальним економічним тенденціям та глобальним процесам. Аналізуючи діяльність компаній залізничного машинобудування з освоєння нових закордонних ринків, необхідно ретельно розглянути, яким чином специфічні риси, притаманні галузі залізничного машинобудування, накладаються на загальноекономічні тенденції розвитку світової економіки.

Мета статті – проаналізувати перспективні шляхи виходу компаній залізничного машинобудування на зовнішні ринки в контексті сучасної глобальної економічної ситуації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Передумови, особливості та сам процес виходу компаній на зовнішні ринки досліджуються різними вченими як України, так і зарубіжних країн. Серед вітчизняних авторів варто зазначити таких дослідників, як Герасимчук В. Г. [4], Діброва Т. Г. [5], Зозульов А. В. [6], Мазуренко В. П., Шнирков О. І. та інші. Також проблеми, що виникають при виході компаній на нові ринки, часто досліджується різними приватними та державними компаніями та організаціями, серед яких можна назвати Державний комітет статистики України, аналітична група Da Vinci AG, Міністерство закордонних справ України та інші.

Основні результати дослідження. При підготовці до виходу на зовнішні ринки, компанія галузі залізничного машинобудування повинна спочатку визначити, яку групу країн вона розглядатиме в якості своїх потенційних ринків. При цьому привабливість кожної країни залежить від типу рухомого складу, що поставляється компанією, чисельності населення і економічного стану клієнтів (уряди країн, державні та приватні компанії), політичних, правових, соціальних, технологічних та інших факторів зовнішнього середовища країни, в якій буде здійснюватись діяльність фірми.

Потім компанія повинна вирішити питання, як визначити конкретний, найбільш перспективний для себе ринок. Деякі фірми починають, наприклад, експортувати свою продукцію та / або організувати виробництво в країнах-сусідах, оскільки непогано знають потреби місцевих споживачів і мають можливість скоротити і в цілому краще, ніж в інших країнах, контролювати свої витрати. Тому найбільший ринок для товарів з США – Канада (наприклад, тепловози General Electric), з Іспанії – Португалія (поїзди Talgo).

Країни, які розглядаються як потенційні ринки для фірми, спочатку можуть бути поділені на групи відповідно до трьох основних критеріїв: привабливість ринку, конкурентні переваги фірм і очікувані ризики. Розглянемо приклад подібного поділу [1].

Канадська компанія «Bombardier Transportation» виробляє різноманітний залізничний рухомий склад (пасажирські вагони, електро- та дизель-поїзди, електровози, тепловози та гібридні локомотиви). Керівництво компанії розглядало як можливі ринки збуту Китай і західноєвропейські країни. На перше місце вона ставила ринкову привабливість кожної країни, яка визначається по: показниками ВВП на душу населення, кількості зайнятих в залізничній галузі, обсягу транспортування людей і вантажів, зростанню чисельності населення. Потім розглядаються потенційні конкурентні переваги в кожній країні, що виражаються в показаннях ділових зв'язків і в рівні витрат підприємства – партнера. Нарешті, компанія аналізує рівень ризику в кожній країні за показниками політичної та валютної стабільності за умовами репатріації прибутку [1].

Зіставивши зазначені показники, компанія дійшла висновку, що кращі можливості для неї надає ринок західноєвропейських країн, що характеризується високими показниками

ринкової привабливості, конкурентних переваг і більш низькими показниками ризику. Китай, на момент проведення аналізу, мав низький показник ринкової привабливості, середній показник конкурентних переваг і високий ступінь ризику.

Наступний крок «Bombardier Transportation» – фінансовий аналіз, покликаний оцінити співвідношення можливого прибутку і ризиків. Як видно з наведеного прикладу, в основі аналізу та відбору зарубіжних ринків лежить маркетингове дослідження. Як правило, воно здійснюється на основі методів аналізу документів та експертних оцінок. Значний обсяг необхідної інформації може бути отриманий з документальних джерел (у тому числі з Інтернет) та збору первинної інформації, а решта необхідних даних – від експортерів, які добре знають зарубіжні ринки. Так, наприклад, досвідченим експортерам може бути запропоновано оцінити конкурентоспроможність фірми на ринку якої-небудь країни за такими критеріями:

- конкурентоспроможність продукції фірми та її конкурентів;
- рівень цін на товари та умови контрактів;
- умови діяльності на даному ринку (для фірми і її конкурентів);
- можливості розвитку фірми на даному ринку (створення власного підприємства, філії, експортного відділу, інвестиційної компанії та ін.).

Наступним кроком після прийняття фірмою рішення про вихід на ринок конкретної країни є розробка оптимальної стратегії проникнення і присутності на даному ринку. Процес виходу компанії на зарубіжні ринки і здійснення міжнародної діяльності на них називається інтернаціоналізацією (рис. 1).

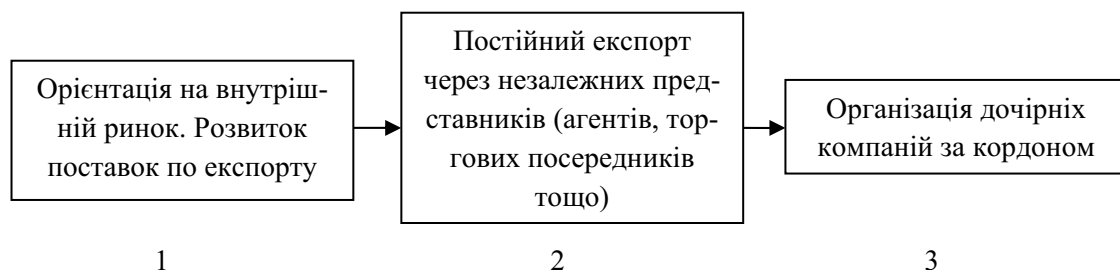

Рис. 1. Основні стратегії процесу інтернаціоналізації [4].

Як правило, даний процес складається з наступних основних послідовних стратегій:

- 1) відсутність регулярного експорту;
- 2) експорт через незалежних представників (агентів);
- 3) створення однієї або декількох дочірніх компаній;
- 4) організація власного виробництва за кордоном.

Зазвичай більшість компаній починають експорт продукції в ті країни, які встановлюють низькі бар'єри входу на свій національний ринок. Поступово кількість партнерів такої компанії на цьому ринку (агентів, торгових посередників тощо) збільшується, і у неї виникають нові можливості та напрями експорту. Як правило, в цьому випадку компанія спеціально організовує експортний відділ, який регулює відносини з партнерами [4].

У тих країнах, куди направляються основні експортні поставки, як правило, створюються дочірні компанії, що замінюють діяльність агентів і торгових представників. На даній стадії інтернаціоналізації зростають витрати компанії, збільшуються ризики, але разом з тим зростає і потенційна прибуток. Управління дочірніми компаніями викликає необхідність перетворення відділу експорту в міжнародний відділ.

У галузі залізничного машинобудування процес освоєння зовнішніх ринків відбувається за аналогічною схемою. Втім, у залізничного рухомого складу є певні особливості

порівняно зі звичайними товарами. Часто буває так, що виробник із самого початку орієнтується на експорт своєї продукції. Але, у випадку із залізничним рухомих складом, існує певне негласне правило, за яким іноземні споживачі розглядатимуть придбання транспортних засобів лише в тому випадку, коли вони пройдуть експлуатацію у країні походження. Тобто спочатку виробник має реалізувати свою продукцію на внутрішньому ринку, після чого такий рухомий склад має деякий час попрацювати, щоб, по-перше, продемонструвати себе в експлуатації та показати відсутність поломок, а по-друге, за цей час виробник зможе ліквідувати всі «дитячі хвороби», тобто дрібні недоліки, які виявляються в ході реальної експлуатації.

Ще однією особливістю та поправкою до загальної схеми є те, що часто вимогою споживача є організація локального виробництва транспортних засобів на своїй території. Прикладом цього є вимога Укрзалізниці розмістити виробництво електровозів марки Шкода на Запорізькому електровозоремонтному заводі. Тобто від стадії постачання на внутрішній ринок компанія відразу може перейти до виробництва за кордоном.

Існують такі основні способи виходу компаній на зарубіжні ринки: непрямий експорт, прямий експорт, ліцензування, спільні підприємства, прямі інвестиції.

Найбільш очевидний для компанії спосіб виходу на зарубіжний ринок – це експорт своєї продукції. Зазвичай компанія починає з непрямого експорту через незалежних посередників. При цьому можливі варіанти:

1) вітчизняний посередник-експортер купує транспортні засоби у виробника і потім продає її за кордон;

2) вітчизняний агент – експортер шукає покупців за кордоном і домовляється про постачання, розраховуючи на отримання комісійної винагороди. У цю ж групу входять торговельні фірми;

3) організація здійснює експорт від імені декількох виробників і частково під їх адміністративним контролем (у випадку з поставкою за кордон комплексних транспортних засобів, наприклад, транспортних засобів з попередньо встановленим обладнанням від іншого виробника);

4) керуюча експортна фірма керує експортною діяльністю компанії за обумовлену винагороду [7].

У непрямого експорту є наступні основні переваги:

- для його здійснення не потрібно значних коштів, оскільки відсутня необхідність створення спеціального підрозділу (відділу), яке займатиметься закордонними операціями, або буде встановлювати контакти із зарубіжними партнерами;
- ризик по експортних операціях лягає на посередника, що діє за своєю ініціативою;
- діяльність з дослідження зарубіжного ринку і своєчасному обліку вимог партнерів і споживачів, як правило, здійснює посередник, що несе додаткові витрати на неї і, крім того, який надає виробнику супутні послуги (інформаційні, транспортні та ін.) [9].

Прямий експорт підприємство починає здійснювати після того, як його керівництво прийняло рішення про самостійний вихід на конкретний зарубіжний ринок. При цьому слід враховувати, що робота на зовнішніх ринках пов'язана зі значними витратами і високим ризиком. Однак фірма може компенсувати свої витрати і втрати за допомогою економії коштів на оплату послуг посередника. Існує кілька способів організації прямого експорту:

1) формування спеціального експортного відділу або підрозділу у фірмі, в обов'язки якого входить здійснення продажів за кордоном і організація збору необхідної інформації про ринок. Експортний відділ може перетворитися в подальшому в самостійний під-

розділ, яке буде накопичувати, зберігати та аналізувати інформацію про зарубіжних ринках, проведених комерційних операціях на них, а також керувати всією експортною діяльністю. Така модель підходить лише до дрібних партій вагонів або інших одиничних поставок рухомого складу;

2) організація відділу продажів або дочірньої компанії за кордоном. Перебуваючи безпосередньо на конкретному закордонному ринку, такий підрозділ покликаний забезпечити більшу ефективність комерційної діяльності та проведення маркетингових заходів. Зарубіжний відділ продажів або дочірня компанія фірми здійснює функції зберігання та підтримання запасів товарів, їх поширення та реалізацію на даному ринку, а також планування проведення маркетингових заходів щодо адаптації продукції, організації демонстрацій її нових зразків на виставках, просуванню товарів і надання сервісних послуг споживачам і т. п. (дана модель підходить для середніх за розміром партій вагонів у тому разі, коли таких рухомий склад відомий на ринку та є постійний попит на нього);

3) створення мережі торгових представників фірми для пошуку закордонних клієнтів і розповсюдження продукції (також відноситься до продажу вагонів);

4) залучення іноземних дистриб'юторів і агентів. Для організації продажу своєї продукції фірма може звернутися до зарубіжних дистриб'юторам і агентам, які наділяються певними повноваженнями (винятковими або обмеженими правами) представляти її в конкретній країні (така модель підходить до продажів невеликих партій локомотивів, автомотрис, колійної техніки) [8].

Спільні підприємства (СП) часто створюються для виходу на закордонний ринок, коли компанія вирішує об'єднатися зі своїм зарубіжним партнером, розділивши права власності та контроль над діяльністю цього підприємства. Зазвичай СП існує у двох видах: підприємства спільного володіння та акціонерні спільні підприємства. Створення спільного підприємства може стати кращим способом виходу на зовнішній ринок з наступних причин:

- якщо фірма відчуває нестачу фінансових, технологічних, управлінських та інших ресурсів для самостійного освоєння зарубіжного ринку;
- якщо з політичних і економічних мотивів уряд не допускає на свій ринок зарубіжні фірми або філії без участі місцевого капіталу;
- коли компанії з економічних міркувань вигідніше об'єднатися з іноземною фірмою для спільного виробництва продукції, продаж якої забезпечить компанії високі прибутки завдяки низькій вартості використовуваних місцевих ресурсів (сировини, робочої сили і т. д.) [3].

Однак при всіх перевагах використання СП для виходу і присутності на зарубіжному ринку має свої проблеми, основними з яких є наступні:

1) між партнерами в СП можуть виникнути суперечності, пов'язані з різними точкам зору на використання прибутку підприємства, методів управління та здійснення маркетингової діяльності, основні напрямки інвестицій та ін.;

2) необхідність тісного партнерства при створенні та фінансуванні спільного підприємства може ускладнити здійснення транснаціональною корпорацією власної, універсальною для всіх країн виробничої та маркетингової політики.

Прямі інвестиції є найбільш повною формою залучення компанії в діяльність на закордонному ринку, яка полягає в організації на ньому власного підприємства. Переваги такого способу форми виходу на закордонний ринок полягають у наступному:

- весь прибуток від використання інвестицій належить компанії, і вона може використовувати її на свій розсуд, здійснюючи власні довгострокові виробничу і маркетингову стратегії;

- фірма може збільшувати свій прибуток у міру набуття досвіду роботи на великому закордонному ринку завдяки використанню місцевої дешевої сировини, робочої сили, економії на транспортних витратах та ін., а також розширюючи збут і проводячи ефективні маркетингові заходи;
  - сплачуючи податки до бюджету іноземної держави і створюючи робочі місця, компанія може забезпечити собі сприятливий імідж як у населення, так і в уряду цієї країни, і в результаті цього користуватися податковими та іншими пільгами;
  - завдяки встановленню тісних сприятливих відносин з постачальниками сировини, дистриб'юторами, агентами та споживачами фірма може краще пристосовувати свої товари, послуги та маркетингові програми до особливостей зарубіжного ринку, тим самим постійно підвищуючи свою конкурентоспроможність на ньому [5].

В умовах вільного ринку і гострої міжнародної конкуренції у промислових підприємств виникає об'єктивна потреба в нових методологічних підходах до формування стратегії розвитку та виходу на зовнішні ринки, що дозволить вибрати оптимальний напрямок діяльності, провести його аналітичну підготовку і сформулювати реальні програми та плани розвитку підприємств.

Успішна бізнес-стратегія галузі є основою функціонування будь-якого підприємства. Стратегічні помилки підприємств залізничного машинобудування не тільки занадто дорого обходяться їм самим, але підсилюють безліч негативних економічних, політичних і соціальних процесів у суспільстві, несуть загрозу національній та світовій екологічній безпеці. Стратегія розглядається як загальна концепція досягнення цілей організації, вирішення поставлених перед нею проблем і розподілу необхідних для цього обмежених ресурсів [10].

На практиці стратегія будь-якого підприємства складається з визначення сфери діяльності (на початковому етапі або розширення сфери діяльності підприємства), виявлення конкурентних переваг, визначення основних пріоритетів і стратегічних цілей.

При нарощуванні виробничих потужностей підприємствами галузі в умовах адаптації до вимог ринку важлива оцінка ефективності стратегії розвитку як окремого підприємства, так і галузі в цілому. Найчастіше кількісна оцінка ефективності виражається динамікою об'ємних показників: виробництва продукції, товарообігу, витрат виробництва і обігу, прибутку та інших, що відображають результати діяльності підприємства. Правомірно розглядати економічну ефективність як комплексну категорію, обумовлену не тільки кількісними, а й якісними показниками, що в сукупності відображають поряд з економічністю (оптимальністю споживання ресурсів) функціонування господарюючого суб'єкта його результативність (ступінь досягнення поставлених цілей).

Найбільш вагомими показниками функціонування підприємства є якісні характеристики. Важливо мати на увазі дві взаємодоповнюючі характеристики – зовнішню та внутрішню ефективність. На основі інтеграції результатів оцінки зовнішньої та внутрішньої ефективності може бути визначений підсумковий рівень ефективності господарюючого суб'єкта. Крім того, в ефективності слід враховувати результативність роботи господарюючого суб'єкта в розрізі поточної, фінансової та інвестиційної діяльності.

Для формування системи ключових показників ефективності, адекватної поставленої стратегічної мети, що дозволяє її реалізувати щонайкраще, розглянемо причинно-наслідкові зв'язки цільових установок і критерії їх досягнення. Такі ланцюжки цілей індивідуальні для господарюючих суб'єктів і визначаються особливостями їх стратегічної орієнтації, специфікою, станом зовнішнього середовища, ступенем її впливу на господарюючий суб'єкт та іншими факторами. У вершині ланцюжків цілей розташовані фінансові, або генеральні цілі, як кінцевий орієнтир при реалізації стратегії.

Економічно виправданою і пріоритетною цільовою установкою для компанії залишається зростання її вартості. Вартість (або цінність) компанії створюється внаслідок того, що споживачі оцінюють пропоновані нею товари (послуги) вище суми економічних витрат на їх виробництво. Найбільш вживаними ключовими показниками ефективності при збільшенні вартості компанії є економічна прибуток і рівень капіталізації [8].

Специфіка підприємств залізничного машинобудування пов'язана з функціональною різноманітністю і протяжністю бізнес-процесів, з особливостями технологічних виробничих процесів і з управлінням виробництвом, різноманітністю використовуваних ресурсів. Вона диктує жорсткі вимоги до застосовуваних систем управління. Система управління в залізничному машинобудуванні орієнтована на посилення централізації функцій перспективно-стратегічної спрямованості та демократизації функцій оперативного управління виробництвом. Рівень менеджменту підприємств в основному відповідає можливостям використання в галузі прогресивних дивізіональних і матричних систем управління.

Одним з найбільш значущих ризиків при виході на зовнішні ринки є підвищення цін на матеріали і комплектуючі, що веде до зниження рентабельності продукції. Для мінімізації даного ризику міжнародні компанії укладають довгострокові контракти з поставальниками більшості матеріалів і комплектуючих. Цей ризик для компаній оцінюється як малоймовірний. Позитивна динаміка розвитку ринку продукції залізничного призначення дозволяє компаніям розширювати торгово-закупівельну діяльність і реалізацію продукції.

Політична нестабільність може справити негативний вплив на вихід компаній залізничного машинобудування на нові ринки, на споживчий попит, що істотним і несприятливим чином може вплинути на їхній бізнес. Недостатні капіталовкладення в розвиток інфраструктури можуть призвести до перебоїв у фінансово-господарській діяльності. Інвестиційний голод у провідних галузях, включаючи електроенергетику, машинобудування, обробну промисловість, створює критичну ситуацію в підтримці стійкого економічного зростання, стримує перехід галузей на інноваційний шлях розвитку, веде до порушення народногосподарських пропорцій відтворювального циклу.

Економічна ефективність діяльності підприємств залізничного машинобудування на зовнішніх ринках значною мірою залежить від технології стратегічного планування. Тим часом оцінка ефективності стратегічного планування є складним завданням на увазі її інтегрованості. Проблема в тому, що стратегія ефективна, з суб'єктивної точки зору учасника ділового процесу, в тому випадку, якщо вона задовольняє його інтересам, а також демонструє досягнення очікуваних результатів.

Для оцінки ефективності виходу компаній залізничного машинобудування на зовнішні ринки використовується система економіко-математичних моделей. Завдання в цьому випадку зводяться до прогнозування різних сценаріїв розвитку і до вибору оптимальної стратегії, що задовольняє потребам компанії на даному етапі розвитку.

Висновки. Таким чином, вихід компанії галузі залізничного машинобудування на зовнішні ринки є об'єктивним процесом, який обумовлений, перш за все, прагненням компанії до подальшого розвитку. Основними мотивами є відсутність попиту на внутрішньому ринку в короткостроковій перспективі або значні переваги зовнішнього ринку перед внутрішнім. Оскільки підприємства залізничної галузі є надзвичайно комплексними, вихід за межі національного ринку супроводжується надзвичайно великою кількістю розрахунків та моделюванням середньо- та довгострокових перспектив компанії на цільовому ринку. Загалом, найбільш поширеними шляхами виходу компаній залізничної галузі на зовнішні ринки є прямий експорт та спільні підприємства. У таких випадках компанії отримують найбільший прибуток при збереженні ризиковості на прийнятному рівні.

Список використаної літератури

1. Mottaghian K. The Influences of Internet on the Organizational Buying Behavior of Professional Services: Master's Thesis: 11.05.04 / K. Mottaghian. – Lulea University of Technology. IES 971 87 Lulea, 2004. – 97 p.
2. Stankovic L. Research Industrial Buyer Behavior – Key Factor of Strategic Positioning / L. Stankovic, S. Djuki // Facta Uoi-versitatis, Series: Economics and Organization. – 2000. – Vol. 1. – № 8. – P. 17-25 л.
3. Аакер Д. А. Стратегическое рыночное управление: Бизнес-стратегии для успешного менеджмента: пер. с англ. / Дэвид А. Аакер. – [6-е изд., междунар.]. – СПб. : Питер, 2003. – 642 с.
4. Герасимчук В. Г. Маркетинг: теорія і практика: навч. посіб. / В. Г. Герасимчук. – К. : Вища школа, 1994. – 327 с.
5. Діброва Т. Г. Маркетингова політика комунікацій: стратегії, вітчизняна практика: навч. посіб. / Т. Г. Діброва. – К. : Професіонал, 2009. – 320 с.
6. Зозулєв А. В. Промышленный маркетинг: рыночная стратегия: учеб. пособие / А. В. Зозулєв. – К. : Центр учеб. лит., 2010. – 576 с.
7. Промышленный маркетинг: учеб. пособие / под ред. В. Л. Пилюшепко. – Донецк. ДонГАУ, 2008. – 68 с.
8. Росситер Дж. Реклама и продвижение товаров: пер. с англ. / Дж. Р. Росситер, Л. Перси; [под ред. Л. А. Волковой]. – СПб. : Питер, 2000. – 656 с.
9. Телешов О. С. Маркетинг у промисловості: підручник / О. С. Телетов. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 248 с.
10. Фэррис Поль У. Маркетинговые показатели: Более 50 показателей, которые важно знать каждому руководителю / Поль У. Фэррис, Нейд Т. Бендл, Филипп И. Пфайфер, Девид Дж. Рейб-штейн; пер. с англ. под науч. ред. И. В. Тараненко. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2009. – 480 с.

THEORETICAL ASPECTS OF ENTERING NEW FOREIGN MARKETS BY MANUFACTURERS OF RAILWAY MACHINE-BUILDING

Bilous A. O.

Doctoral candidate in International business, Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Scientific tutors: Kredisov A. I., Doctor of Economics, Professor, Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University,

Vergun V. A., Doctor of Economics, Professor, Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *International experience shows that in today's exit from the economic crisis and increasing competition between national economies for the best markets, access to foreign markets is one of the most effective mechanisms to improve the competitiveness of business efficiency and increase profits. Access to foreign markets is not only the source of additional profit, but also opens up new opportunities for producers from access to new technologies.*

The basis for entering foreign markets is the realization of the benefits of international division of labor and the participation of international companies in the value chain. This output can be in the form of direct export of finished goods, components and complex assemblies or through export of individual parts or even technology. Export is optimal when the company fully uses the advantages of joining the international supply chain.

Railway engineering is a complex industry that has aspects of development and operation. But at the same time, it is subject to general economic trends and global processes. Analyzing

the activities of companies of railway engineering in development of new foreign markets, it shall be carefully considered how specific features inherent in the field of railway engineering, superimposed on general economic trends in the global economy.

Key words: *railway engineering, foreign trade, export, export strategy, business efficiency.*

Referances

1. Mottaghian K. The Influences of Internet on the Organizational Buying Behavior of Professional Services: Masters Thesis: 11. 05. 04 / K. Mottaghian. – Lulea University of Technology. IES 971 87 Lulea, 2004. – 97 p.
2. Stankovic L. Research Industrial Buyer Behavior – Key Factor of Strategic Positioning / L. Stankovic, S. Djuki // Facta Uoi-versitatis, Series: Economics and Organization. – 2000. – Vol. 1. – № 8. – P. 17-25 l.
3. Aaker D. A. Strategicheskoe rynochnoe upravlenie: Biznes-strategii dlya uspeshnogo menedjmenta: per. s angl. / Devid A. Aaker. – [6-e izd., mejdunar.]. – SPb. : Piter, 2003. – 642 s.
4. Gerasimchuk V. G. Marketing: teoriya i praktika: navch. posib. / V. G. Gerasimchuk. – K. : Vischa shkola, 1994. – 327 s.
5. Dibrova T. G. Marketingova politika komunikacij: strategii', vitchiznyana praktika: navch. posib. / T. G. Dibrova. – K. : Profesional, 2009. – 320 s.
6. Zozulev A. B. Promyshlenny marketing: rynochnaya strategiya: ucheb. posobie / A. B. Zozulev. – K.: Centr ucheb. lit., 2010. – 576 s.
7. Promyshlenny marketing: ucheb. posobie / pod red. V. L. Pilyushepko. – Doneck. DonGAU, 2008. – 68 s.
8. Rossiter Dj. Reklama i prodvijenie tovarov: per. s angl. / Dj. R. Rossiter, L. Persi; [pod red. L. A. Volkovoy]. – SPb. : Piter, 2000. – 656 s.
9. Teleshov O. S. Marketing u promislovosti: pidruchnik / O. S. Teletov. – K. : Centr navch. lit-ri, 2004. – 248 s.
10. Ferris Pol U. Marketingovy pokazateli: Bolee 50 pokazateley, kotorye vajno znat kajdomu rukovoditelyu / Pol U. Fe`rris, Neyd T. Bendl, Filipp I. Pfayfer, Devid Dj. Reyb-shteyn; per. s angl. pod nauch. red. I. V. Taranenko. – Dnepropetrovsk : Balans Biznes Buks, 2009. – 480 s.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЫХОДА КОМПАНИЙ-ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ТОВАРОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО МАШИНОСТРОЕНИЯ НА ВНЕШНИЕ РЫНКИ

Билоус А. А.

Соискатель кафедры Международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научные руководители: д. э. н., проф. Кредисов А. И., профессор кафедры Международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, д. э. н., проф. Вергун В. А., профессор кафедры Международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Международный опыт показывает, что в современных условиях выхода из финансово-экономического кризиса и обострения конкурентной борьбы между национальными экономиками за лучшие рынки сбыта, доступ к зарубежным рынкам является одним из действенных механизмов повышения конкурентоспособности бизнеса, его эффективности и увеличения уровня прибыли. Выход на зарубежные рынки не только является источником получения дополнительной прибыли, но и открывает новые возможности для производителей от доступа к новым технологиям.*

Основой выхода на внешние рынки является реализация выгоды от международного разделения труда и участия компаний в международных цепочках добавленной стоимости. Такой выход может осуществляться в виде прямого экспорта готовых товаров, комплексных узлов и агрегатов или через экспорт отдельных деталей или даже технологий. Экспорт становится оптимальным тогда, когда компания полностью использует свои преимущества от вхождения в международные цепочки поставок.

Железнодорожное машиностроение составляет комплексную отрасль, которая имеет свои аспекты развития и функционирования. Но в то же время, она подчиняется

общим экономическим тенденциям и глобальным процессам. Анализируя деятельность компаний железнодорожного машиностроения по освоению новых зарубежных рынков, необходимо тщательно рассмотреть, каким образом специфические черты, присущие отрасли железнодорожного машиностроения, накладываются на общеэкономические тенденции развития мировой экономики.

Ключевые слова: *железнодорожное машиностроение, внешние рынки, экспорт, экспортная стратегия, эффективность бизнеса.*

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Скороход Ю. С. США і «арабська весна»	4
Головченко В. І. Модель зовнішньої політики для постреволюційної України: безпековий вимір	15
Jonavičius L. Invasion, Crimea, Donbas and international law	25
Толстов С. В. Східноєвропейська політика ЄС: цілі, методи, способи реалізації	32
Чекалюк В. В. Принципи і закони творення державного іміджу на прикладі України	43
Дирда А. О. Особливості формування нейтралітету у зовнішній політиці європейських країн	53

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Забара І. М. Інформаційний аспект протидії морському піратству: новації в міжнародно-правовому регулюванні	67
Ржевська В. С. Договірно-правова діяльність Генріха VII, короля Англії	74
Хонін В. М. «Куб мотивів» суб'єктів міжнародних інтеракцій. Координата третя	87
Довжук О. В. Правові засади співробітництва між Україною та ЄС в сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб	95
Кирилюк О. В. М'яке право як нормативна основа глобального інформаційного суспільства	106

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

Якубовський В. В. Формування нової парадигми розвитку систем менеджменту в сучасній генерації міжнародних стандартів ISO	118
Дяченко Т. О. Особливості митно-тарифного регулювання України	128
Чугаєв О. А. Міжнародні недержавні суб'єкти економічної сили	138
Шворак Л. О. Новітні механізми регіональних інтеграційних угруповань на африканському континенті	147
Шапран О. С. Оцінка рівня сталого розвитку на світовому ринку нафтопродуктів по окремих показниках	155
Білоус А. О. Теоретичні аспекти виходу компаній-виробників товарів залізничного машинобудування на зовнішні ринки	161

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

**ВИПУСК 125
(частина I)**

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 3 від 29 вересня 2015 року.**

Підписано до друку 05. 10. 2015 року.
Наклад 1000 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>